

Raftul Denisei

Ismail Kadare

Înfruntare la nivel înalt

Misterul convorbir
telefonice
Stalin–Pasternak

ISMAIL KADARE

Înfruntare la nivel înalt

Misterul convorbirii telefonice Stalin-Pasternak

Traducere de Marius Dobrescu

EDITURA HUMANITAS

2022

Colecţie coordonată de DENISA COMĂNESCU

ISMAIL KADARE
KUR SUNDUESIT GRINDEN. Rreth misterit të telefonimit Stalin–Pasternak

ISBN: 978-606-779-999-6 (epub)

EDITURA HUMANITAS FICTION
Piața Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021.408.83.50, fax 021.408.83.51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723.684.194

PARTEA ÎNTÂI

I

Staţia se află pe trotuarul din dreapta. Troleibuzul numărul trei. Mergi mai departe până la Piaţa Puşkin. Acolo se află monumentul pe care, cu siguranţă, îl ştii. *Exegi monumentum* etc. Apoi îl depăşeşti prin dreapta, traversezi strada Gorki şi, câţiva paşi mai încolo, începe bulevardul Tverskoi, care o taie.

Mai departe este simplu. În mai puţin de un minut pe jos, pe trotuarul din dreapta, îţi iese înainte poarta Institutului Gorki. Îţi iese singură, pricepi? Chiar dacă nu vrei, tot îţi iese... Cum să nu vreau? De ani de zile visez să vin aici. De ce să nu vreau? De ce? Ori de câte ori credem că vrem ceva, în realitate nu vrem.

O, nu. Am încercat de atâtea ori să ajung aci. Troleibuzele nechezau ca nişte cai sălbatici. Strada era numai gropi. Până ce am zărit, în fine, celebrul monument. Mergeam, cum mi s-a spus, prin dreapta lui...

Ce monument, băiete? Vorbeşti aiurea. Nu există un asemenea monument aici... Cum nu? Monumentul lui Puşkin. M-am plimbat de atâtea ori prin preajma lui. Ai avut vedenii, nu e nici un monument aici. Ha, ha, ha, dar îl ştie toată lumea: *exegi monumentum*... chiar tu ai spus-o. Am ridicat un monument... Hai, continuă, flăcău. Mi-am ridicat un monument cum mâna omului nu poate. Da, un monument „*nerukotvornîi*”. Ai căzut singur în capcană. Un monument făurit nu cu mâna, ci cu sufletul, spune poetul. Adică un monument pe care nu-l vede nimeni altcineva decât proştii. Aşa, ca voi, studenţii de la Institutul Gorki.

Noi nu eram aşa. Voi eraţi mai rău. Fiecare dintre voi visa să doboare statuia celuilalt, pentru a şi-o ridica pe a lui. La mitingul contra lui Pasternak? Nu, nu e deloc aşa. Era altfel. Ai fost la mitingul acela? Ai scandat împotriva lui? În nici un

caz. Şi ce făceai când ceilalţi scandau? Mă uitam la fata care plângea. Credeam că e nepoata lui.

Şi vii după atâţia ani, ca s-o vezi din nou? Ai impresia că mitingul continuă? Poate. În realitate, s-ar putea să continue. După scandări, mai exact după anunţul de pe poartă, poţi găsi uşor locul de adunare. La Moscova sau la Tirana sunt aceleaşi urlete interminabile.

Coşmarul de mai sus s-a repetat ani la rând, în cele mai incredibile forme. Scrâşnetul troleibuzelor printre pietrele şi gropile de pe stradă. Monumentul ameninţat. Şi lacrimile, şi Moscova cea duioasă.

Eram atât de convins că voi scrie despre ea, încât aveam momente când mi se părea că o şi făcusem, ba chiar că grămada de litere cu care aveam să scriu cuvintele era pusă într-un colţ, în aşteptare.

Repetarea tot mai frecventă a călătoriilor imaginare era cel mai sigur semn că momentul era aproape. Confuzia şi absenţa logicii din ele se amplificau. Troleibuzul numărul trei nu putea fi convins să plece. Erau obligaţi să-l bată cu biciul. Cum aşa? mă întrebam. Plecasem de câţiva ani din Moscova şi era normal ca unele lucruri să se schimbe, totuşi, să se ajungă să bată troleibuzul cu biciul n-aş fi crezut că se poate vreodată.

La Tirana continua campania pentru cunoaşterea vieţii. Scriitorii, aproape fără excepţie, acceptaseră că aveau lipsuri, mai ales în ceea ce priveşte cunoaşterea muncitorilor din uzine, ca să nu mai vorbim şi despre cooperativele agricole. Fără să spun cuiva, am început între timp romanul despre Moscova, deşi nu eram convins că-l voi termina. Ziua mi se părea că-i complet inabordabil, la fel ca şi Moscova, devenită un oraş iluzoriu. Odată cu ruperea relaţiilor diplomatice, dispăruse orice speranţă de a mai putea călători acolo. Însă noaptea, mai ales după miezul nopţii,

lucrurile se schimbau. Adormeam cu speranța că mi se va ivi în somn. Dar lucrul acesta se întâmpla din ce în ce mai rar. Şi, ca şi când asta n-ar fi fost îndeajuns, haosul din jurul ei continua să se amplifice, aşa încât nu-mi era clar dacă nebunia aceea îmi era utilă sau nu în ceea ce aveam de gând să fac.

Era al doilea lucru straniu care se petrecea. Invers decât în cazul cunoaşterii uzinelor şi cooperativelor agricole, Moscova din romanul meu avea nevoie de cu totul altceva, de necunoaştere.

Într-unul dintre vise, după ce depăşeam aproape târâş Piața Puşkin, îi găseam pe majoritatea studenților la miting. Aproape că ştiam, şi totuşi nu pot spune că nu am fost surprins când am zărit pe pancarte numele meu. Şi imediat după asta am început să-l aud din ce în ce mai clar scandat de studenți.

Printre ei erau şi câțiva dintre colegii de curs. Petros Anteos nu ştia cum să-mi mai evite privirea, iar letonul Stullpans, prietenul meu cel mai bun, îşi pusese mâinile în cap.

Ți-a telefonat şeful cel mare acolo la Tirana, mi-a strigat un bielorus supărat. Ăla, Stalin al vostru, căruia i-am uitat numele.

L-am aprobat din cap, dar el tot nu s-a potolit.

Câte versiuni există despre telefonul de la el?

În realitate nu-mi aminteam, deşi aş fi vrut să-i spun că erau trei sau patru, nu mai multe, dar n-am reuşit pentru că m-am trezit.

Telefonul de la Enver Hoxha fusese real, cu ceva vreme înainte. Era pe la prânz, mă aflam ca de obicei la Uniunea Scriitorilor, când redactorul-şef adjunct al revistei *Drita*, întinzându-mi receptorul, mi-a spus că mă caută cineva.

Sunt Haxhi Kroi, am auzit. Tovarăşul Enver vrea să vă vorbească.

N-am putut să rostesc nimic, doar un „mulțumesc”! M-a felicitat pentru un poem care abia fusese publicat în revistă. Am spus din nou „mulțumesc”. El mi-a zis că-i plăcuse mult şi, în vreme ce le făceam semn celorlalți să facă linişte, fără a putea să spun altceva, am îngăimat încă un „mulțumesc”.

Ce-i cu atâtea mulțumiri una după alta? a observat unul dintre redactori. De când te-ai făcut aşa de respectuos?

N-aveam cum să-i previn, aşa că le-am făcut încă un semn cu mâna, care cu greu putea să exprime ceva.

Era chiar Enver Hoxha. Acestea au fost singurele cuvinte pe care am fost în stare să le spun atunci când am pus receptorul jos.

Adevărat? Cum? Chiar el?

Da, am răspuns.

Dar cum? Ce ți-a zis? Şi tu... Tu, de ce n-ai spus nimic?

Le-am răspuns: nu ştiu. Cum s-ar părea, am fost buimac.

Le-am povestit despre felicitările lui, iar lor le-a părut din nou rău că nu am vorbit şi eu mai mult, cu excepția unuia care mi-a dat dreptate, adeverind că în asemenea momente amuțeşti...

Idiotule, i-am spus în sinea mea bielorusului din vis.

În zilele campaniei împotriva lui Pasternak, discuția lui telefonică cu Stalin, în legătură cu arestarea lui Mandelştam, era pomenită ca unul dintre evenimentele decisive care contribuiseră la umilirea poetului. Mai ales partea aceea a discuției în care Stalin l-a întrebat ce crede despre Mandelştam. Se cunoşteau cinci sau şase versiuni ale discuției, dar se zvonea că ar fi mai multe, una mai sumbră decât alta.

Idiotule, l-am apostrofat din nou pe bielorus, dar mai mult pe mine, că visam aşa ceva.

Dar asta nu m-a împiedicat ca o bucată de vreme să mă chinui să răspund la întrebarea dacă mai există sau nu vreo altă versiune.

Tovarăşul Enver vrea să vă vorbească... Ce credeți despre Mandelştam... Adică despre Lasgush Poradeci[1], sau Pashko[2], sau Marko[3], care... puşcărie... care abia ieşiți din puşcărie... s-ar fi putut întoarce din nou acolo... Sau, şi mai simplu, despre Agolli[4], Qiriazi[5], Arapi[6]... care... puşcărie... care nu fuseseră încă în puşcărie. Pe scurt, ce gândeşti despre tine.

Despre ultima variantă, adică despre mine, mi-ar fi fost mai uşor. Eu, ca toți ceilalți, vreau să scriu despre viață... Exceptând problema acelei nuvele nepublicate, ajunsă până la tovarăşa N., despre viața studențească de la Moscova. Deşi întâmplările se petreceau departe, pe țărmul Mării Baltice, la Dubulti, într-o casă de odihnă a scriitorilor.

Ce credeți despre Pasternak?

Întrebarea părea surprinzătoare, deşi nici vorbă să fi fost aşa. În realitate, era singura pe care n-aş fi vrut-o.

Pasternak? N-am avut nici o tangență cu el. L-am văzut, într-o zi, de departe, la Peredelkino. Chiar dacă îl pomeneam în cuprinsul nuvelei, asta avea de-a face cu campania pe fondul căreia se desfăşurau evenimentele. La Institutul

---

[1] Lasgush Poradeci (1899–1987), poet romantic albanez, mare admirator al lui Mihai Eminescu. (N. tr.)

[2] Pashko Vasa (1825–1892), scriitor şi militant pentru independența Albaniei. (N. tr.)

[3] Petro Marko (1913–1991), scriitor albanez. (N. tr.)

[4] Dritëro Agolli (1931–2017), scriitor şi jurnalist albanez. (N. tr.)

[5] Dhori Qiriazi (1933–2009), scriitor albanez. (N. tr.)

[6] Fatos Arapi (1930–2018), scriitor şi jurnalist albanez. (N. tr.)

Gorki era o rudă de-a lui. O studentă din anul doi, care avea mereu ochii plini de lacrimi. Din motivele bănuite.

Era gata să mă pierd în amănunte inutile, doar-doar n-o mai veni şi cealaltă întrebare, care-mi părea şi mai sinistră decât prima, legată de Premiul Nobel.

E normal să crezi că majoritatea studenților, în vreme ce scandau în cor împotriva lui, nu se gândeau decât la premiu. Dar nu era vorba despre ei, ci chiar despre mine. Puteam să spun că nu-mi trecuse prin minte? Fireşte că nu. Mă gândisem adesea la el, mai ales mai târziu, mult mai târziu, când se şoptea că aş fi putut fi chiar eu... pe lista aceea.

Aha, iată de ce gălăgia din jurul lui Pasternak fusese descrisă atât de ciudat, de neobişnuit. De parcă n-ar fi fost vorba doar de el, ci şi de altcineva. Poate şi de tine. Drept pentru care nervozitatea era atât de aprigă şi, în acelaşi timp, delirantă. Tu, singur, față în față cu țara ta, care te suduie şi te batjocoreşte în față, cu un amestec de ură şi iubire. Trimite înapoi premiul acela blestemat, urlau studenții, gravidele, minerii de la Tepelena. În vreme ce tu, un şmecher cu două fețe, să-l iau sau să nu-l iau, într-o indecizie hamletiană. Şi bătrânul condeier Sterio Spasse, care, asemenea lui Kornei Ciukovski, care l-a vizitat pe Pasternak în sat, venea la tine, îmi eşti ca un fiu, azi sunt, mâine nu, de dragul amintirilor moscovite... trimite otrava aia înapoi, până nu-i prea târziu!

Din fericire, asemenea lucruri mi se întâmplau rar. Ceea ce numeam în sinea mea hoinăreli de noapte prin Moscova se răreau treptat în vreme ce făceam fişe pentru roman. Era singurul care mi-a luat mai mult de zece ani. Scriam sporadic câteva pagini, ca şi când aş fi vrut să-l iau cu binişorul. Cel puțin să-i arăt că nu l-am abandonat.

Era ca şi când ai ține o pasăre frumoasă, dar foarte periculoasă, în colivie. Aveam momente când mă supăram pe el şi, fireşte, pe mine. Motivul supărării era legat de obligația pe care ei (adică romanul, eu însumi, câteva chipuri de fete, Moscova, arta) îşi închipuiau că o am față de... Dumnezeu ştie cine, pentru a îndeplini acel... ritual.

În alte momente, când luam lucrurile mai aşezat, totul îmi părea cât se poate de firesc. Nu aveam de ce să dramatizez sau să mă plâng cuiva. Şi cu atât mai puțin să-i spun obligație sau... ritual. Fusese aceeaşi fascinație permanentă, căreia unii îi spuneau impuls, iar alții demon sau nebunie, care mă stimula. Şi care-mi împărțea lumea în două: cea favorabilă cărții şi cea nefavorabilă. Iar cea de-a doua, în comparație cu prima, era nesfârşită. În vreme ce partea favorabilă îmi apărea foarte rar.

Se întâmplase ca Moscova să intre brusc în jumătatea favorabilă a lumii mele, chiar în ziua în care renunțasem la ea. Când coşmarurile nopții înlocuiseră avioanele, şi vizele, şi aeroporturile inexistente. Şi în afară de ele, mijlocul cel mai sigur, cel care putea pătrunde acolo unde, cum am mai spus-o undeva, nici tancul cel mai grozav n-ar fi putut pătrunde: romanul.

Că Moscova a devenit de neevitat tocmai atunci când devenise inamicul numărul unu al Tiranei nu era cine ştie ce surpriză. Surpriza putea veni de la Pasternak. Ce căuta el în oraşul care abia intrase în împărăția mea? Printre chipuri de fete şi scrisori în care scria „ai spus că o să te întorci".

Pe scurt, aş fi putut scrie despre ele fără Pasternak? Fiecare cu treaba lui. El cu necazurile lui, eu cu zbânțuielile mele studențeşti.

Cu cât încercam mai mult să mă conving singur că nu e greu, cu atât mai mult mă convingeam de contrariul. Până ce am înțeles că este imposibil. El fusese acolo... unde se întâmpla totul... acolo. Şi n-aş fi putut spune că nu avea

treabă cu evenimentele. Noi toți am fost implicați în ele. Şi aveam să fim mereu, câtă vreme făceam parte din aceeaşi familie, cea a scriitorilor.

Treaba cu familia a fost pentru mine un mister încă din copilărie. La întrebarea mea insistentă că de ce suntem rude cu unii oameni, şi cu alții nu, bunica, după ce s-a eschivat în câteva rânduri, mi-a răspuns că aşa a stabilit Dumnezeu, dar că n-ar trebui să spun asta la nimeni.

Dar nu m-a convins. Mi se părea nedrept că eram obligați s-o avem rudă pe mătuşa Bakushe cea strâmbă, şi nu, de exemplu, pe Laura Mezini, frumoasa liceană ce se unduia atât de grațios când păşea.

Ce crezi tu despre Mandelştam?

Răspunsul lui Pasternak „suntem diferiți, tovarăşe Stalin”, era amintit din ce în ce mai des ca exemplu de laşitate de breaslă.

Ce credeam eu despre Pasternak?

Răspunsul „suntem diferiți” mi-ar fi fost mai uşor de dat, pentru că aşa era: alt popor, stat, epocă, religie ş.a.m.d. În plus, şi altă limbă.

Şi totuşi, eram rude. Iar asta nu se putea schimba. Moscova era de neevitat chiar din ziua în care a devenit un oraş al artei. În consecință, Pasternak, prin prisma rudeniei prin artă, a devenit şi el inevitabil.

Implicându-mă, m-aş fi aflat între el şi statul comunist. Adică cu poetul contra statului. Sau cu statul contra poetului. Ori neutru, cu nici unul.

Între timp se petrecuse ceva greu de crezut: posibilitatea de a fi împotriva statului sovietic devenise reală. Dar nicidecum în cazul Pasternak. De o mie de ori nu. Conform principiilor albaneze, statul sovietic a confirmat încă o dată că era un stat eşuat, şi asta nu pentru că s-a purtat rău cu poetul, ci pentru că a fost foarte... blând!

Într-o şedinţă imaginară a întregului lagăr socialist, încă nedivizat, după cuvintele: tovarăşi, state, ţări comuniste-surori, avem un mare necaz cu un poet al nostru, iubit de burghezia mondială. Sfătuiţi-ne ce să facem cu el. Eram sigur că două state, Albania mea şi Coreea de Nord, ar fi răspuns primele: ce să facem? Se ştie. Ceea ce am făcut mereu: un glonţ în ceafă, şi problema-i rezolvată.

Întâmplarea făcuse să iau în considerare prima variantă imposibilă: să fiu contra statului sovietic. Varianta cealaltă, să fiu, cum era logic, de partea lui Pasternak, era de neimaginat.

Împotriva ambilor. Cu unul contra celuilalt. Cu amândoi. Cu nici unul. Toate aceste versiuni îmi păreau delirante. Neutralitatea apărea ici şi colo, dar se retrăgea imediat. Eram străin, mă aflam întâmplător în toată ciorba aia. N-au decât să facă ce-or vrea, să se împace, să-şi scoată ochii unul altuia. N-aveam treabă cu ei. Eram altceva.

Un hohot macabru era singurul lucru care putea urma gândului acesta. Nu doar că nu mă aflam întâmplător în povestea aceea, dar eram mai implicat în ea ca oricine. Era mai mult ca într-o relaţie de rudenie. La mijloc se afla o coroană sinistră. Acolo, la Peredelkino, la parterul acelei *dacea*, întins pe patul îngust soldăţesc, îşi dădea sufletul, ucis de Premiul Nobel, Boris Pasternak. După mai mult de jumătate de secol de când se acorda, poetul rus era prima victimă a premiului. Bocit ca nimeni altul de cei apropiaţi, de copii, de Zinaida Nikolaevna, de necunoscuţi, de iubită. Era în luna mai, eram încă la Moscova şi simţeam vag viitoarea legătură enigmatică cu el.

Anii treceau. În loc ca acea legătură să se estompeze, se întâmpla contrariul. Era mai presus de orice, chiar şi de voinţa mea.

O vreme nu mi-a fost clar dacă părul şi ochii fetelor moscovite m-au dus spre Pasternak sau el însuşi m-a împins spre ele.

Era o poveste plină de lucruri imposibile. Imposibilitatea de a vedea încă o dată ochii şi părul acela pe care le filmasem cu veselie. Dar asta nu era nimic în fața unei alte imposibilități, nesfârşită şi sumbră. Rupându-ne de lagărul socialist, ni s-a creat iluzia că mai curând sau mai târziu vom spune adio lumii aceleia. Numai că semnalele erau contrare. Cu cât trecea mai multă vreme, cu atât mai imposibilă se dovedea ruptura. Povestea tristă a lui Pasternak nu era decât una dintre numeroasele dovezi. Moscova şi Tirana erau gata să-şi dea foc una alteia, dar, când venea vorba despre scriitorul damnat, aveau aceeaşi convingere şi aceeaşi atitudine: celebritatea, bună sau rea, o ai aici, în lumea noastră. Şi ia-ți gândul de la cea de acolo. De unde nu vine decât otravă şi întuneric.

Fusesem publicat în lumea de acolo şi nu pățisem nimic rău. Aşa cum se întâmplase şi cu Pasternak înainte de scandal. Moscova aşteptase cu calm publicarea lui *Doctor Jivago*. Şi, dacă aveam ceva în comun, aceasta era partea liniştită a lucrurilor. Cealaltă, scandalul, lipsea.

Scrisesem o parte a romanului despre studenția mea la Moscova, când s-au auzit primele zvonuri dinspre Stockholm. Paginile romanului când străluceau, când se întunecau sub un nou mister.

Îmi închipuisem că erau suficiente zvonurile pentru ca dorința de a continua romanul să se stingă de la sine. Proverbul cu funia din casa spânzuratului ar fi fost suficient. Totuşi, nu s-a întâmplat aşa. Nici chiar atunci când numele meu a apărut pe lista premiului.

Ca să fac o probă pentru mine însumi, am răsfoit fişele romanului şi, în loc să mă îngrozesc citindu-le, cu mâna care-mi părea că-mi va înțepeni dintr-o clipă într-alta, am

început să adaug câte ceva. La început câteva rânduri, apoi pagini întregi. Gândul că nu eram decât nişte prizonieri eliberați condiționat era departe de a mă împiedica.

Puteam să-mi amintesc orice despre Moscova, chiar şi lacrimi, bucle şi sâni de femeie, atât de rare în literatura albaneză, în vreme ce amintirile despre Pasternak îmi păreau inaccesibile. Să fii pe lista Premiului Nobel însemna să fii damnat de către jumătatea lui periculoasă. Am avut ocazia să trăiesc lovitura lui ucigătoare, cea de care el a scăpat prin moarte. Voiam sau nu, eram actorul obligat să joace acel rol. Ca atare, mi se părea normal ca ceilalți să-l uite, iar eu, nu. Numai că veneau alte momente, când mi se părea a fi logic contrariul: ceilalți să poată vorbi despre el, iar eu, nu.

Între timp, din când în când, venea un al treilea timp, acela al literaturii, care semăna mai mult cu un vis, când neliniştea, laolaltă cu posibilele riscuri se risipeau, aşa încât deveneau un fel de desene care existau în afara ta.

În acest al treilea timp făcusem, printre altele, ceva neaşteptat, necuvenit şi absolut incredibil: finalizasem romanul imposibil.

Neliniştile mele, pe care-mi plăcea să le numesc anxietăți, nu fuseseră totuşi atât de dramatice. Au fost mai curând un joc din care aş fi putut ieşi când voiam, aşa cum te strecori dintr-un coşmar în care groaza, oricât ți s-ar părea de adâncă, dă semne că nu e reală.

Dar erau şi alte secvențe în care gândului meu, din motivele cunoscute, nu i se permitea să zăbovească prea mult, când îmi părea că sunt dominat de o teamă cumplită. Ce era cu această teamă, când îmi va fi de folos şi contra cui, nu reuşeam să pricep.

Romanul era dovada acestei mari iluzii. Îl aveam în față, concret şi perfect. Ceea ce era suficient pentru a-l considera

terminat. Aşa era, deci, terminat sau, cu alte cuvinte, încheiat.

Fără să vreau, m-am imaginat ținându-mi respirația în teatrul antic de pe Acropole, cu zeci de secole în urmă, când soția lui Agamemnon, în momentul întoarcerii aceluia pe care, nu peste mult timp, avea să-l ucidă, rostise o frază cu dublu sens: eşti un bărbat împlinit.

Conform aceluiaşi raționament, romanul meu era împlinit, deci terminat, ceea ce însemna desăvârşit, şi în acelaşi timp mort.

Aha, e o trilogie, a spus redactorul editurii, luând dosarul. *Podul cu trei arce*? Este un titlu general, sau...

Este titlul primei părți şi, în acelaşi timp, al întregii trilogii.

Avea mereu acelaşi prost obicei ca, atunci când primea un manuscris, să-l răsfoiască în fața autorului.

Partea a doua este despre marile paşalâcuri, a continuat să vorbească singur. Foarte bine gândit. Iar a treia... Aha, a treia e despre Boris Pasternak... aproape că strigă surprins. Aş fi vrut să-i spun: de ce nu? Nu cumva pentru că eram pe listă şi nu aveam dreptul... sau poate pentru că eram chiar acolo...

În loc să fac asta, mi-am spus: cum naiba că l-a găsit tocmai pe Pasternak într-un manuscris de şase sute de pagini?

Explicația mi-a dat-o chiar el. Fără a-şi dezlipi privirea de pe text, a schițat un zâmbet. Văd începutul unei piese, a spus printre dinți. Doctor, doctor Jivago... ca şi când Rusia, bolnavă, caută un medic... Bună găselniță.

Aha, am făcut la rândul meu, eliberat. Dorința de a da explicații, la care am renunțat definitiv în momentul în care am intrat în biroul lui, mi-a revenit brusc.

De ani de zile am dorit să scriu ceva despre anii studenției la Moscova. Romanul chiar aşa începea, dar foarte vag. Uşor, liric. O casă de vacanță a scriitorilor pe țărmul Mării Baltice, lângă Riga. Apusuri minunate. Jocuri de ping-pong, o fată pe nume Brighita, cum se numeau jumătate dintre letone. Nimeni nu bănuia furtuna marii rupturi a lagărului socialist. Care se apropia odată cu toamna moscovită. Şi care căuta un doctor... Jiv...

Simțeam că, în ciuda obiceiului meu, vorbeam cam mult, ca toți aceia care se simt vinovați.

Pe scurt, Pasternak apărea întâmplător. Auzindu-i numele, omul a clătinat mulțumit din cap. Acele cinci-şase rânduri erau, într-adevăr, geniale. Nu era nevoie de mai mult pentru a descrie situația.

Hm, am făcut în sinea mea, încercând să-i anticipez mirarea atunci când va vedea că nu sunt cinci-şase rânduri, ci aproape jumătate din roman.

Aş fi vrut ca discuția despre scriitorul damnat să nu se prelungească prea mult.

Aşadar, se apropia toamna moscovită. Cu alte cuvinte, obişnuitele poveşti studențeşti, printre care şi mitingul anti-Pst.

În realitate, fata aceea cu lacrimi în ochi, din anul al doilea, fusese cea care mi-a atras atenția în timpul mitingului. Cineva mi-a spus că era nepoata lui Pasternak, aşa că era normal să plângă auzind sloganurile strigate împotriva unchiului ei.

Şi chiar dacă n-ar fi fost aşa, aveam impresia că lacrimile femeilor mă impresionează mai mult decât trebuie. Ba chiar cele două cunoscute versuri ale lui Pashko Vasa „Plângeți, voi, fete, plângeți, voi, femei, cu ochi frumoşi ce ştiu a plânge” îmi plăcea să le iau ca pe o explicație a unei Albanii diferite. Nu ca până atunci, Albania în lumina arhivelor

medievale, ori a documentelor de la Vatican, ori a ideilor lui Marx, ci într-o altă lumină, o explicație prin lacrimi.

Treaba era că, de-a lungul secolelor, noi n-am ştiut să plângem.

Gândul că şi şobolanul ăla din fața mea va pricepe că vorbesc prea mult n-a reuşit să-mi pună stavilă.

De fapt, fata aceea care ştia să plângă nu era în realitate nepoata lui, dar asta nu schimba nimic.

Aveam impresia că redactorul mă asculta distrat, ca omul care se gândeşte la altceva.

Poate că şi el se simțea rău. (Doctore, nu mi-e bine. Doctore Jivago.)

Cum s-ar părea, amândoi ne grăbeam să ne despărțim.

În vreme ce păşeam pe stradă, îmi reveneau în minte detaliile discuției, fără a reuşi să pricep dacă textul meu îi trezise suspiciuni sau nu. Sau dacă nu cumva chiar eu, cu explicațiile acelea inutile, nu-l pusesem pe gânduri.

Dar asta nu mă împiedica să le repet în sinea mea. Deci, fata aceea care plângea nu era în realitate nepoata lui Pasternak, ci fiica iubitei lui, Olga Ivinskaia, o blondă apetisantă, pe care o pomeneau toți în ziua aceea, se înțelege de ce.

Era deci Irina, o fată de nouăsprezece ani, însă asta nu numai că nu schimba nimic, în sensul bun al cuvântului, ci încurca şi mai tare lucrurile...

O lună mai târziu, când am intrat în biroul redacției pentru a primi un răspuns, primul lucru pe care am încercat să-l surprind acolo a fost cunoscuta răceală, pe care autorii o cunosc foarte bine, atunci când redactorul are rezerve față de carte.

Privirea lui, spre deosebire de prima întâlnire, încerca să mă evite.

Când i-am privit mâinile, mi s-a părut că-i tremură.

Nu se poate, mi-am zis. Dacă în biroul ăsta trebuie să-i tremure cuiva mâinile, atunci nu pot fi decât cele ale autorului.

E o carte deosebită, mi-a spus, privind spre dreapta. Apoi, ca şi când ar fi făcut o descoperire, a adăugat: trei opere, adică trei nuvele sau romane, pe o idee comună.

Da, am repetat în şoaptă. O idee comună. Ba chiar, într-un rând, mi-a trecut prin cap să-i spun triptic, deşi...

Poate că ar fi fost prea mult... Da', oricum, o legătură au.

Au, am repetat eu.

El a spus ceva despre prima parte, *Podul cu trei arce*, accentuând pe cifra „trei", care anunța, ca să spunem aşa, structura cărții.

Tocmai, i-am răspuns eu. Trei arce, oricum, ceva simbolic. Ce banalități spun, mi-am zis.

După care omul a rostit cuvintele: un trei simbolic.

O bucată de vreme ne-am ocupat din nou de cuvântul „triptic", până ce, cu o oarecare uşurare, cum mi-ar fi plăcut să cred, am trecut la partea a doua: nuvela despre capul tăiat al lui Ali-Paşa Tepelena, depus în „firida ruşinii", ca să-l vadă mulțimea. (Trădător al statului, ticălos, jivago.)

Capul retezat al vizirului rebel, adus în centrul Imperiului Otoman, sub privirile curioase ale oamenilor. Ochii lui sticloşi. Ochii mulțimii. Teroare.

Profesorul Çabej a fost acela care, în timpul unei călătorii la Istanbul, mi-a explicat sensul enunțului în osmană, de pe firidă: „Ibret Tashe". „Învață din greşeală." La fel cu ceea ce se petrece peste tot.

Şi totuşi, culmea, nu evitam discuția. Capul tăiat al celui care greşise. Capul care greşeşte... KGB... Urletul, doctore, doctore...

Discuția devenea tot mai periculoasă. Şi, dintr-odată, mi-a trecut prin cap o întrebare: bine, eu, care aş fi vrut să întârzii cât mai mult discuția despre partea a treia, aceea

mai sensibilă, despre campania anti-Pasternak, dar ăsta ce are?

În spatele lui era statul, şi asta-i era de ajuns pentru a-şi arăta colţii în fiecare clipă. Dragă prietene, aici sunt câteva chestii enervante. Iată de ce am obligaţia să mă întorc o dată, de două ori, de douăsprezece ori, dacă va fi nevoie, la textul tău.

În regulă, dar el continua să-mi pară stresat, ca şi când presiunea aceea, ca să nu spun groaza aceea, nu i-o provocam doar eu, ci venea şi din angoasele lui.

Mâna dreaptă a început iar să-i tremure uşor. Iar în priviri avea un fel de rugăminte, de parcă ar fi fost vorba despre o suferinţă comună. La fel ca şi mine, se distanţa de Pasternak, fără a simţi cum cade din lac în puţ.

Mi se părea că-mi reţin cu greu întrebarea: ce necaz ai, omule? Şi, cum se întâmplă frecvent, nu ştiu cum mi-am amintit despre o enigmă foarte rar evocată: groaza acelora pe care noi, autorii, îi vedeam ca pe nişte torţionari: a redactorilor.

Îmi spusese câte ceva D.D. (Dilaver la pătrat, cum îi spuneam în glumă), dar vag, foarte vag. Voi, autorii, v-aţi făcut un obicei din a ne bârfi, dar habar n-aveţi ce necazuri avem noi.

Îl ascultasem fără prea mare atenţie, căci era vorba despre şedinţele secrete ale fidelilor statului, o zonă interzisă nouă, celorlalţi. Erau cei care ne vegheau, aşa că lamentaţiile lor îţi aminteau proverbul: îl plânge pe călăreţ, că-i atârnă picioarele.

După părerea lui, nu era deloc aşa. După fiecare carte interzisă la difuzare venea şi cumplita întrebare: cum de n-ai sesizat tu, ca redactor, otrava din text? Oricât de simplă părea, era şi cea mai periculoasă dintre toate. Iar răspunsul ar fi fost la fel: m-am dovedit naiv, slab, urmare a

neasimilării din partea mea a marxism-leninismului. Sunt vinovat, Partidul trebuie să mă sancţioneze.

Surpriza putea să vină din versiunea cealaltă, când în loc de „de ce n-ai înțeles?”, întrebarea putea să fie „de ce ai înțeles?”.

După inevitabila buimăceală de la început, în clipa când întrebarea devenea mai exactă, „de ce ai înțeles aşa?”, totul o lua la vale. Tăcerea devenea apăsătoare. Ca şi suspiciunile. Cum de te-a dus mintea la un sens atât de suspect al textului? La ce te-ai gândit când i-ai cerut autorului să-i şteargă sultanului orice urmă de invidie şi mai ales pornirile homosexuale? Ă? Doar n-o să-l apărăm noi acum pe sultanul Turciei! Ă?

Cu prudență ne îndepărtam de partea a doua a cărții, pentru a ne apropia, vrei-nu vrei, de zona periculoasă: de Moscova. Era evident acum că problema era comună. Vocea lui devenise, în mod ciudat, mai joasă, când a început să-mi spună că în această carte se aflau față în față două... lucruri... sau, mai exact, două forțe, sau direcţii, sau nu ştia cum să le spună... Într-un cuvânt, statul sovietic de-o parte, şi scriitorul Boris Pasternak, de cealaltă. Sau, altfel spus, scriitorul Pasternak şi, împotriva lui, statul sovietic. Particular, în cazul acesta, este faptul că ambele tabere, statul şi scriitorul, sunt în aceeaşi măsură de rele. Ca să nu spun că sunt una mai rea ca alta. În timp ce tu, ca autor, şi noi împreună cu tine, nu suntem de partea nici unuia. Noi nu suntem, cum se spune, nici cu unul, nici cu altul. Pe scurt, nu ne pasă că cei doi îşi scot ochii unul altuia.

Nici cu unul, nici cu altul, am repetat în sinea mea, oarecum mirat de stilul acesta de a vedea lucrurile.

În realitate, era mai mult sau mai puțin aşa cum îmi închipuisem atunci când m-am întrebat cum mi-aş putea justifica romanul. Eram, pur şi simplu, martor. Fusesem

acolo atunci când s-a întâmplat totul şi nu era treaba mea să mă amestec de partea cuiva.

De regulă, neutralitatea nu era recomandabilă şi, în afară de asta, pentru că numele meu fusese pomenit în zvonurile acelea groteşti, imparțialitatea mea nu părea foarte convingătoare.

Nici cu unul, nici cu altul, mi-am spus din nou, un pic mai liniştit. El m-a privit pentru prima oară în ochi înainte de a-şi continua argumentația. De partea statului sovietic cu siguranță că nu putem fi, chiar dacă s-ar prăbuşi cerul. Asta deja se ştie. Dar uite că nici de partea scriitorului.

N-am înțeles dacă voia să ajungă la vreo concluzie sau îmi sugera că, fără să vreau (fireşte că fără să vreau), eram de partea scriitorului.

Cu statul sovietic în nici un caz, a continuat el clătinând din cap ca atunci când eşti categoric împotriva cuiva... Cu atât mai mult cu cât în ultima vreme se zvoneşte de niscai nostalgii de tipul: vai, ce dor ne este de colegii ruşi... etc., zvonuri care se răspândesc în preajma demascării vreunui complot. Poate că auzisem despre ultima arestare făcută chiar la editură.

Am rămas privindu-ne unul pe altul. Iată ce se ascundea sub grija lui. Deci n-aveam de ce să mă mai mir, dacă mi-ar fi spus: de unde ai scos tu tema asta, tocmai acum? Sau, mai bine spus: cum de m-ai găsit tocmai pe mine?

În loc de asta, a continuat să-l critice pe Pasternak.

Statul sovietic se duce de râpă, dar nici cu Pasternak nu mi-e ruşine. Absolut deloc, a repetat pentru a treia oară, privindu-mă țintă.

Fireşte, i-am răspuns. Nu cred că în cartea mea e ceva greşit.

N-am vrut să spun asta, mi-a tăiat-o scurt. Nimeni n-ar putea s-o spună. De o mie de ori nu!

I-am zis că poate dintr-o asemenea contrapunere se creează un soi de compasiune sau de milă pentru omul singur.

Exact, aproape că a strigat el. Eşti singur. Te înjură a şasea parte a globului, cum ai spus şi tu. Ba chiar mai mult, poate jumătate, iar tu taci.

Exact... Tu taci... Iar asta pare ceva de rău augur, o lipsă totală de speranţă. Şi tu simţi privirile mulţimii care te urmăresc: o parte cu ură, alta cu dispreţ, ici-colo cu milă... Între timp, nimănui nu-i trece prin cap că în plină ură, tu, adică Pasternak... de fapt oricine este într-o asemenea belea... poate trăi ceva extrem de rar, o stare în care răul şi binele se combină ca niciodată: beţia căderii.

Tu ceartă-i în sinea ta: înjură, popor sălbatic, decerebrat, şi brusc, spre surprinderea ta, ca la descoperirea unui mister inaccesibil altora, te cuprinde o admiraţie bolnavă în faţa lui.

L-ai văzut scandând, de o veselie copleşitoare la mitinguri festive şi, brusc, îţi apare altfel, rău şi ameninţător, iar tu ceartă-l din nou: înjură, spumegă, într-o zi o să-mi mulţumeşti, poate, că ţi-am dat ocazia asta.

Cu toată stăruinţa mea de a continua încă o vreme cu partea lejeră a romanului: ţărmul Mării Baltice, căderea amurgului, jocul de ping-pong, privirea gânditoare a fetei urmărind ţopăiala mingii, nimic nu putea opri apropierea sumbrei toamne moscovite.

În liniştea aceea, aproape că simţeam foşnetul paginilor. Am ajuns la partea cu gemetele, doctore, doctore... dar el n-a mai simţit bucuria de rândul trecut.

Rezistă încă puţin, i-am spus în sinea mea pojghiţei de răbdare pe care mi-o imaginam ca pe o mască de protecţie. Şi m-am felicitat că, până aici, omul din faţa mea a trecut mai departe fără a-mi spune nimic rău.

Apoi veneau nopțile delirante, în care scriitorii beți povesteau despre cărțile lor şi despre un mongol care fusese aruncat de la etajul al patrulea.

Oare ce gândea despre fata cu ochii plini de lacrimi?

Cum? a făcut el.

Aceea despre care crezusem că e nepoata lui Pasternak, în realitate fiind fiica iubitei lui.

El a dat din cap, aprobându-mă. Era a treia oară când i-o spuneam, ba chiar îşi amintea şi numele ei, Irina, dar mie nu-mi păsa că-l lăsam să mă creadă un uituc. Partea aceea a romanului îmi părea un fel de colac de salvare şi nu aveam de gând s-o abandonez atât de repede. Era vorba despre o fată care plânge şi o atmosferă romantică, la fel ca aceea de la începutul romanului. Pe scurt, ceva memorialistic.

Într-adevăr, o chema Irina şi, ca şi când încurcătura mamei ei cu Pasternak n-ar fi fost suficientă, ea însăşi era logodită cu un francez.

Aha, a făcut el din nou, chipurile puțin surprins. Despre asta parcă nu-şi amintea din roman, dar eu l-am lămurit că nu m-am lungit prea mult pe linia respectivă, ca să nu plictisesc.

El a făcut din nou „Aha”, cu un soi de indiferență care mi s-a părut jignitoare.

Noi aşa îi spuneam, „logodnicul francez”, *franțuzkii jenih*, am continuat eu cu o încăpățânare sfidătoare. În vremea aceea, logodna cu un străin nu era cine ştie ce. Ajungeai pe aeroportul din Tirana, şi la vamă declarai magnetofonul sau televizorul aduse de la Moscova şi, cu aceeaşi naturalețe, o arătai şi pe fata necunoscută de lângă tine, iar asta e logodnica mea.

Ceva-ceva am auzit, mi-a spus el. Acum pare incredibil, am continuat eu, dar pe vremea aceea era într-adevăr aşa,

ba chiar şi atunci când fata ţinea în braţe un prichindel. Vesel, nu?

El mi-a răspuns cu o privire care confirma că da, e vesel, după care eu m-am grăbit să adaug un „dar” hotărât.

Dar, într-adevăr, asta era valabil doar pentru noi, băieţii din Est, adică din lagărul socialist. În vreme ce pentru vestici treaba se schimba. Aşa încât „logodnicul francez” al Irinei nu era o ciudăţenie oarecare.

Clar, a zis el, fără a-şi ascunde un început de nerăbdare. Cum se părea, masca de actor începea să i se topească.

În primele zile, Irina, deşi îndurerată, nu înţelesese încă adevărata amploare a scandalului. Ba chiar, după cum povestea Dalia Epsteiks, una dintre colegele ei, căreia îi plăcea să-i ia peste picior pe balticii din cursul nostru, Irina însăşi le povestise scena grotescă din troleibuz când o femeie, răstindu-se la taxator, îi strigase: drept cine mă iei tu? Nu-s o cârpă, pricepi, nu-s vreo *jivagă*.

Ia te uită, a făcut redactorul, fără a-şi dezlipi privirea de pe filele manuscrisului, pe marginea cărora avea, desigur, însemnările lui.

Acolo continua marea dispută planetară.

După un moment de linişte, a făcut: hm. Apoi a adăugat: dar nici Pasternak ăsta n-a fost vreun înger.

Mi-am amintit din nou celebra convorbire telefonică cu Stalin. Dintre toate defectele care i se atribuie lui Pasternak, discuţia aceea, mai ales fraza „noi suntem diferiţi, tovarăşe Stalin”, îţi provoca cea mai proastă impresie.

Stai să vezi când o să-mi pomenească acel dialog, dar în secunda următoare mi-am amintit că Mandelştam, la fel ca Anna Ahmatova, era printre numele interzise în Albania, ceea ce redactorul ştia cu siguranţă.

Nu-i deloc un înger, a continuat, şi eu am aşteptat ca el să spună că n-ar fi fost rău să fi accentuat asta, la care i-aş fi răspuns: ce să mai accentuez, când insulte ca astea nu s-

au mai văzut vreodată. Iar el ar fi urmat că aşa este, într-adevăr, dar că eu păream a lua cam în glumă ofensele acelea, aşa că... chestia asta nu se ştie cum ar putea fi interpretată.

Din fericire, omul a evitat această capcană. Mişca uneori buzele ca şi când ar fi făcut: „Uau, ce chestie!”, însă fără a mai insista.

Insultele continuau la nesfârşit. Se ducea totul la vale, şi fiecare se gândea cum să-şi salveze propria piele.

Întrebarea dacă el ştia sau nu că eu sunt pe lista aceea blestemată mi-a trecut fulgerător prin cap. Împreună cu gândul că esenţa lucrurilor, înainte de a aborda problema scriitorilor turnători sau a pomeni de *Infernul* lui Dante, era o întrebare care mă privea: mă identificam, sau nu cu Pasternak?

Noi suntem diferiţi, tovarăşe Stalin!

Un soi de indiferenţă, semnul unei oboseli neobişnuite, mă cuprindea. A trecut şi asta, mi-am spus, în vreme ce el răsfoia manuscrisul, fără a şti precis ce trecuse şi ce rămăsese.

În cele din urmă, tortura se sfârşea. Omul a închis dosarul, rostind câteva vorbe care puteau să însemne cam aşa: am terminat acum. Să vedem ce vor zice şi ceilalţi.

Se ştie cine erau ceilalţi, dar nu puteam spune mai mult. Biroul de la Comitetul Central, alte birouri pe care nu le ştia nimeni. Chiar şeful redactorului. Şi, fireşte, şeful şefului. După care urma probabil un alt şef.

Am ieşit din birou oarecum uşurat. Şi amorţit. Mi-am spus că poate e mai bine că nu ştiu nimic precis. La urma-urmei, chinul acela se sfârşise. Iar uşurarea, oricum ar fi fost, era aşa cum o arată şi numele: uşurare.

Altfel decât în alte dăţi, când aşteptarea aprobării mi se părea că se prelungeşte prea mult, de data asta n-am mai

simţit acelaşi lucru. Aproape că, în secret, aş fi vrut ca termenul să fie cât mai îndepărtat.

Foarte rar mă gândeam la manuscris, şi fără vreo nerăbdare. Procurorii lucrează, îmi spuneam. Sub termenul de „procuror” îi adunam, în mod ciudat, pe toţi cei care se ocupau de romanul meu.

Când redactorul m-a sunat, în cele din urmă, la telefon, mi-a venit cât pe ce să-l întreb: aşa de repede?

Ca şi când mi-ar fi înţeles intenţia, el a adăugat: în ultimele săptămâni, tipografia a fost ceva mai liberă. Aşa încât cartea ta a avut noroc.

Ah, a şi apărut? i-am spus mirat.

A apărut, desigur, mi-a răspuns, fără a-şi ascunde satisfacţia. Pe la prânz aş fi putut trece ca să iau primul exemplar.

Am făcut din nou „ah” şi abia am reuşit să mă abţin să nu-i spun, pe jumătate în glumă, că procurorii au lucrat de data asta foarte repede!

Cuvinte pe care totuşi i le-am spus când ne-am întâlnit.

El m-a privit puţin mirat.

Ce procurori? a întrebat. Procurorii o s-o vadă acum, după publicare.

Aha, încă nu s-a terminat...

Procurorii intervin rar, mi-a spus. În cazul încălcării legilor. Să-ţi spun sincer, nici mie nu mi-e clar... Dar tu nu te mai gândi la asta. Felicitări pentru carte.

Am luat-o în mână, nu fără o oarecare stupoare. Sentimentul era unul cunoscut, complet diferit faţă de ce-şi imaginează toţi. Nimic grozav, dimpotrivă. Ceva rece, aproape ameninţător, venea din carte. Ca şi când n-ar fi ieşit din mine. De parcă trecerea în pagina tipărită ar fi înstrăinat-o.

Privind-o aşa, prima tentativă de apărare a fost întreruperea publicării.

Gândul, aşa cum se întâmplă în momente de panică, se îndrepta spre imposibil: întoarcerea cărții în manuscris, iar acesta din urmă în forma prescrisă.

De aici, trecerea într-o formă suprarealistă: imaginea mea relatând cazul Pasternak pe cale orală, ca un rapsod din alte timpuri, nu era departe.

Ieşit-a balaurul negru la Stockholm...

Oricât de naiv şi de pueril părea acest vers din vechime, asta nu mă împiedica să continui când în stilul rapsozilor din nord, când al celor din răsărit.

Ridică-te din groapă, Maxim Gorki,

Să vezi ce nu-ți văzură ochii.

Adună-te, mi-am spus. În locul prostiilor astea, ar fi mai bine să te preocupe lucrurile importante... Esența. Uşor de zis, dar unde-i esența? Ea... esența... a ieşit deja şi e greu s-o mai întorci în tine.

Zinaida, ca nebuna,

Plânge şi boceşte-ntruna.

În loc să-mi spun „destul!”, am înlocuit numele soției lui Pasternak cu Irina, fata care plângea... Ba chiar şi cu Helena...

Redactorul mă privea răsfoind cartea, ca şi când aş fi căutat ceva. Acum, când o vedeam cu alți ochi, prima parte a romanului, începutul acela minunat cu jocul de ping-pong pe țărmul Mării Baltice, mi s-a părut foarte scurt. În vreme ce partea cu *Infernul* lui Dante, dimpotrivă, era interminabilă. Poate că ar fi trebuit să evit comparația aia tâmpită a etajelor căminului de la Institut cu cercurile danteşti, mi-am zis. Şi mai ales frazele acelea despre scriitorii turnători... Le priveam cu uimire, ca şi când nu le-aş fi scris eu. Şi uite că nici boul de redactor nu le văzuse, mi-am spus. Fără să mai zic de procurori.

Mi-am întrerupt răsfoitul şi l-am întrebat ce se mai ştie despre arestările de la editură.

Treburile stau prost, mi-a răspuns. Ancheta se tot amplifică.

Trebuie că procurorii au multă treabă, am observat, chipurile indiferent.

Eh, a făcut el, dându-mi de înțeles că după descoperirea comploturilor din armată şi economie vor mai fi demascate şi altele. Aşa că nimeni n-ar trebui să stea liniştit.

Ia te uită, mi-am spus. Că fiecare se gândeşte la pielea lui se ştie, dar să i-o spui chiar celui din fața ta, asta nu se face. Culmea e că nu evita temele delicate. Se bănuiesc comploturi acolo unde nu te-ai aştepta, a urmat el. După petrol, ar putea urma la minele de crom. Aha. Dar din acelea puse la cale din exterior, de sovietici, de pildă?

Alea sunt cum sunt, a zis el, dând de înțeles că ştie ceva, dar că nu vrea să spună mai mult.

Aha, mi-am zis, poate că ăsta o fi motivul că procurorii sunt ocupați până peste cap.

El a coborât vocea: văzut din punctul ăsta de vedere, romanul tău a ieşit la momentul potrivit. Un asemenea duş rece la adresa Moscovei nu s-a mai scris în literatură.

Chiar aşa? am întrebat, aproape uluit.

El a coborât încă puțin vocea: Filosovietismul a cam fost scăpat din mână în ultima vreme, a continuat. Ai noştri, ăştia de aici, fac ce fac, dar tot la asta se gândesc. Suspină după Moscova, după iarna rusească şi altele asemenea, pe care le ştii mai bine decât mine. Dar romanul ăsta le spune tuturor: treziți-vă! Avem şi noi o Moscovă aici.

Avem şi noi, desigur, am răspuns. Categoric una la fel. Oricum, nu puteam să-i evit pe scriitorii turnători, mi-am zis. Nu de alta, dar seamănă perfect cu ai noştri. În realitate, dacă vorbim despre asemănări, multe lucruri sunt la fel, ca să nu spun că toate. Şi e de înțeles, câtă vreme au fost atâta timp doar o familie. Cu aceleaşi obiceiuri, manii, spune-le cum vrei.

Se pare că gândul acesta mă liniştea. Ba chiar, când venea vorba despre asemănări sau imitații, puteai spune că ambele părți luau la fel una de la alta. Ca să nu mai spunem că se întâmpla ca Moscova să ia cele mai rele lucruri... de la Tirana.

Ritmul rapid al gândurilor se vedea, pare-se, în iuțeala cu care răsfoiam cartea. Trecând de scriitorii turnători, simțeam că străbat şi alte zone periculoase, dar acum parcă mă obişnuisem cu ele.

N-au decât să semene cât or vrea, aproape că am explodat în gând. Principalul este... eu să nu semăn cu ei.

Eu să nu semăn, am repetat în sinea mea. Nici cu Pasternak, nici cu altcineva.

Aşa că, eu nu... Nimeni n-ar fi putut spune asta. Cu nimeni.

Eu nu sunt ca el, tovarăşe Stalin. Nici ca Ahmatova, nici ca Nadejda Mandelştam, de fapt ca soțul ei, şi mai ales ca Pst. Iar în privința listei ăleia, n-au decât s-o agite cât vor. O listă poate face oricine pentru orice.

Brusc, înainte de a înțelege ce şi cum, am simțit că ceva îmi potoleşte nervozitatea. Un cuvânt al redactorului sau o privire ironică a lui, urmărind cu câtă febrilitate răsfoiam paginile? Era chiar mai rău. Ironia provenea chiar din carte. Dintr-o frază a ei. Era ghemuită acolo, la jumătatea capitolului al patrulea, aşteptând la cotitură. Am vrut să mă prefac că n-o observ şi merg mai departe, dar n-am putut. Era scrisoarea unei rusoaice, pe care dracul m-a împins s-o strecor acolo. În realitate, era un P.S., un post-scriptum la finalul scrisorii. „Şi toată ziua au vorbit la radio despre un scriitor care a trădat, iar eu am crezut că eşti tu.”

Eram de-a dreptul siderat. Greşeala fatală, pe care făcusem totul ca s-o evit, iată că o scoteam acum la iveală, ca un idiot, cu mâna mea. Devenisem, deci, frate de cruce cu Pasternak, cu scriitorul care trădase, şi era anul 1976, al

doilea an când fusesem inclus pe listă, la fel ca el. Iar de demascat mă demascase nu vreun burghez provocator, ci iubita mea moscovită, una dintre rusoaicele vestite pentru tandrețea şi cuvintele lor duioase, „micul meu trădător”, n-au decât să te înjure poporul rus împreună cu cel albanez, tu mă ai pe mine...

Ce cumplit, mi-am spus. M-am apostrofat din nou, ce idiot sunt, iar ei i-am spus taci, *moi bliad*, şi, pentru prima oară în viață, am fost cât pe ce să arunc cele mai spurcate cuvinte împotriva artei.

Nu era nevoie să răsfoiesc mai departe romanul, pentru a scoate la iveală trădarea din el. Toată tristețea Moscovei, cu turnătorii şi cercurile infernului, cu epidemia de holeră descrisă în amănunt în ultimele pagini, o regăseam acum la Tirana.

Ce mi-ai făcut, mi-am spus în primul rând mie, apoi fetei din scrisoare şi artei mele. Între timp, din paginile cărții venea o sfidare, o provocare neruşinată şi îndărătnică. Opreşte-mă, dacă poți! E în puterea ta.

O bucată de vreme, privirea mi-a rămas ațintită în gol undeva, aiurea, ca prinsă în capcană. Stătea, într-adevăr, în puterea mea să opresc minunea aceea de rău augur. Era suficient să-i spun redactorului că aş fi vrut s-o mai văd încă o dată, pentru vreo modificare. Ba chiar pe cheltuiala mea...

Ai vrea s-o faci, dar, vai, nu ai curaj.

Mi-a trebuit doar o clipă pentru a înțelege că nu aveam s-o fac.

Niciodată, mi-am spus. În vecii-vecilor.

Fulgerător, mi-au trecut prin fața ochilor ultimele pagini, epilogul, şi, ca şi când epidemia n-ar fi fost de ajuns, eu însumi, personaj deja mort, treceam prin mijlocul Moscovei călare pe cal, împreună cu fata din scrisoare, aia pe care abia o categorisisem *bliad*, adică prostituată. Era chiar cea

pentru care mă ridicasem din mormânt, pentru că-i jurasem, la fel ca în străvechea baladă, că voi scrie despre ea şi trecuseră ani şi ani fără să pot s-o fac.

Simţeam cum moleşeala aceea de moarte mă acapara cu totul. Rememoram epilogul cărţii, care, în loc să-mi ofere un pretext în plus pentru a o opri, m-a făcut să-mi spun că, dacă ar fi fost cazul s-o revăd, adică s-o păţesc pentru ea, ar fi fost într-adevăr şansa mea s-o păţesc pentru o minune.

Beţia căderii mi-a revenit mai puternic ca niciodată. Şi, împreună cu ea, reveniseră cuvintele acelea cu două sensuri despre bărbatul împlinit, adică terminat şi în acelaşi timp mort, cum îi spusese o femeie soţului ei, puţin înainte de a-l ucide, cu două mii cinci sute de ani în urmă în teatrul de pe Acropole.

Epilogul acela le avea pe amândouă, desăvârşirea şi moartea, căci arta e condiţionată din când în când de un asemenea destin: nu poţi fi desăvârşit, dacă nu eşti terminat.

PARTEA A DOUA

Pasternak. Punct. Com. Şi aşa la rând. Osip Mandelştam. Irina Emelianova. Iosif Stalin. Punct. Com. Anna Ahmatova. Nikolai Buharin. Nadejda Mandelştam. Olga Ivinskaia. George Nivat. Zinaida Nikolaevna. Anne Nivat. Cafe Saint-Claud (Dispărută între timp). Peredelkino. Punct. Com.

Incredibil.

Uşor de zis, dar imposibil să-i stabileşti limitele. Incredibilă este scurgerea timpului, însuşi anul 2015 la o cafenea din Paris, ca să nu spun că mai greu de crezut ca acestea era ceea ce se va întâmpla la ora unu la amiază, într-un restaurant mic de pe strada Monsieur le Prince, din spatele meu, unde Helena şi Irina Emelianova mă aşteptau ca să luăm prânzul împreună.

(Vezi fata aceea cu ochii trişti? Etc., etc.) Era chiar cea pe care o pomenisem în romanul de atunci.

Şi fusese la fel de incredibil, *neveroiatno*, când la uşa apartamentului nostru de la Paris, pe bulevardul Saint Michel, nr. 63, apăruse pentru prima oară Irina cea din anii studenției la Moscova.

Cuvintele „nu-mi cred ochilor” au fost rostite în franceză, rusă şi albaneză, şi nu m-ar fi mirat ca ea să-şi treacă palma peste față pentru a-şi şterge, în cele din urmă, după atâta timp, gingaşele lacrimi din secolul trecut.

Irina, poți să-ți închipui despre ce scriu acum? Speram ca Helena să nu-i fi spus între timp că scriam din nou despre Pasternak, dar de data aceasta doar despre trei minute din viața lui.

Iar dacă Helena nu-i spusese, pentru a o feri de o primă şi uşoară dezamăgire (să te întorci pentru atât de puțin la Pasternak?), ar fi trebuit să-i explic că este vorba despre cele trei minute ale celebrei lui convorbiri telefonice cu Stalin... Iar dacă dezamăgirea va continua (de ce ai ales tocmai acele trei minute?), aş încerca să-i explic motivele...

Obosind repede după ce m-am chinuit o vreme să calculez câte minute a avut, de fapt, întreaga viață de şaptezeci de ani a lui Pasternak (când îmi dădea treizeci de milioane, când patruzeci), am încercat să-mi explic de unde venea această obsesie a mea: din respectul, chiar indirect, pentru cei doi, pentru unul din ei, Pasternak, sau, Doamne fereşte, pentru Stalin? Sau dintr-un mister care-l privea,

probabil, pe unul din ei? Sau poate pe amândoi? Ca să nu spun chiar pe mine. Sau, din contră, pe nici unul dintre noi.

Nu reuşeam deloc să înțeleg.

Ah, acele trei minute! S-au întâmplat... au fost... (Ce s-ar putea spune oare despre trei minute din îndepărtatul an 1934?) Au... fost deci într-o după-amiază de iunie, acum optzeci de ani. Iar eu am auzit pentru prima oară despre ele când aveam douăzeci şi doi de ani, în prima mea lună de studenție la Moscova. În campania furtunoasă contra lui Pasternak, cele trei minute erau cel mai des pomenite. Ba chiar erau unii care întrebau: de ce sunt amintite tocmai acum, după o tăcere atât de lungă? Şi alții care răspundeau că asta se întâmplă tocmai acum pentru că tocmai acum sunt atât de necesare pentru a-l lovi pe poet.

Valul de supoziții despre asta n-avea să se oprească niciodată. Şi nici întrebările. Se întorceau mereu şi mereu la acea după-amiază memorabilă. Erau repetate în fel şi chip. Eu însumi găsisem treisprezece versiuni, până ce, într-o zi, m-am întrebat: dar pe tine, pe tine de ce te atrag cele trei minute?

N-am ştiut să răspund, ceea ce nu m-a oprit să mă gândesc mereu şi mereu la ele.

Explicația părea nu numai imposibilă, ci mai mult decât atât. Nu era necesară. Un semn rău venit dintr-o lume străină. Poetul şi tiranul nu trebuiau să fie niciodată împreună. O altă voce afirma contrariul. Voiau sau nu, aşa erau, două chipuri ale aceluiaşi întreg: al supremației. Prizonieri unul celuilalt, în acelaşi cerc dantesc. Torționar şi victimă amândoi, nu contează că trei minute, sau tot atâtea secole, sau milenii.

Nu era nici o îndoială că avea legătură cu misterul nostru comun. Voiam sau nu voiam, poetul intra în scenă, cum se spune, nu din proprie voință, ci pentru că aşa cereau legile tragediei.

Se întâlniseră, aşadar, toţi trei. Pasternak, Stalin, Mandelştam. Doi poeţi şi un tiran între ei. Primul gând care-ţi venea era optimist: poeţii îşi dăduseră mâna pentru a-l doborî pe tiran.

Îl dispreţuiseră amândoi, mai mult în secret decât pe faţă. Mandelştam îi spusese „ţărănoiul de la Kremlin". Despre Pasternak se spunea că-l descrisese ca pe un pitic cu trup de adolescent şi chip de moşulică. Acum era între ei, doi contra unu, pentru a-l doborî de pe piedestal, aşa cum numai poeţii ştiu.

Dar şi tiranii au tactica lor. Stalin ştia cum să-i dezbine pe poeţi. Legenda abandonării tovarăşului de luptă avea o tradiţie de generaţii. Un sfert de secol mai târziu, în toamna moscovită a Nobelului, ea şi-a arătat primele roade. Jumătate de secol mai târziu, în mileniul al treilea, ea continuă peste tot. La Paris. La Tokio. La New York. Se analizează, secundă cu secundă, fiecare amănunt. Cuvintele, pauzele dintre ele, respiraţiile. Era după-amiază sau seară când s-a întâmplat. Zbârnâitul telefonului. Primul cuvânt rostit. Răspunsul. Prima tăcere. Îndoiala. Urmarea. Suspiciunile au apărut la început. Apoi mai puţin. După care deloc. Puţin mai târziu au revenit asemănările.

Nu este inutilă nedumerirea noastră, a tuturor, cea care naşte întrebarea dacă poetul a fost doborât de tiran, pentru a sfârşi prin a fi doborât sau nu de popor.

Din cele treisprezece variante pe care le aveam, fiecare dintre ele pretindea, cu trufie şi încăpăţânare, că ea e cea adevărată.

Avertismentul: atenţie, ia-o cu calm, era corect în această poveste. Deci, era o zi de iunie, anul 1934, iar Osip Mandelştam abia ce fusese arestat. Moscova întreagă comenta evenimentul, când a sunat telefonul. Aşadar, o zi din iunie, a douăzeci şi treia zi a lunii, şi totul a început cu un zbârnâit de telefon. Convorbirea se desfăşura între Stalin

şi Pasternak. În realitate erau trei: tandemul de poeţi Mandelştam–Pasternak şi, în opoziţie cu ei, tiranul. Primul gând care-ţi vine este că tiranul îi domina pe amândoi. Al doilea gând: nu se ştie cine pe cine domina.

Era, oricum, un tandem. Un tandem de poeţi, unul mai mare ca altul. În vreme ce tiranul era singur.

Se cunosc grupurile de doi sau trei poeţi, create de ei înşişi sau mai ales de alţii.

Tandemul Mandelştam–Pasternak era real, după moda timpului. Era o vreme când se vorbea intens despre el, aşa încât întrebarea Annei Ahmatova: Mandelştam sau Pasternak, cafea sau ceai? a devenit proverbială. Cu alte cuvinte: despre cine, din cei doi, o să vorbim, dragi oaspeţi? Ce vom comanda? Cafea, sau ceai?

Paralelismele continuau, uneori surprinzătoare şi ilogice, aşa cum era comparaţia cu Rosenkrantz şi Guildenstern, cei doi prieteni ai lui Hamlet, dar cel mai adesea corecte şi triste: Pasternak, omul din *dacea*, Mandelştam, cel din baraca lagărului. Primul, mereu învingător, al doilea, întotdeauna învins. Şi tot aşa până ajungem la Moarte, cea care i-a despărţit, dar i-a şi alăturat pentru totdeauna. Moartea lui Pasternak, în *dacea*, pe care, chiar şi după campanie, i-au lăsat-o, probabil pentru că-l compromitea mai mult ca orice blestem. Şi moartea lui Mandelştam în baraca lagărului.

Primul, în urma Premiului Nobel, eveniment care a răvăşit întreaga lume, al doilea, de tifos şi foame, neştiut de nimeni. Două morţi diferite, cum nu pot fi decât morţile, şi, în acelaşi timp, asemănătoare, cum pot fi tot ele.

Oricum, în lumea asta poeţii seamănă între ei, fie în clipele de glorie, fie în cele de necaz.

Mandelştam şi Pasternak semănau chiar fără s-o ştie. Şi fără să vrea să semene.

Aveau aproape aceeaşi vârstă. Statură mijlocie. Mamele pianiste evreice, care-l adorau pe Rubinstein. Născuți amândoi iarna. Se cunoscuseră în 1922. Căsătoriți în acelaşi an, amândoi. Au călătorit în Caucaz, unul în Georgia, celălalt în Armenia. Aveau amândoi un sentiment de vinovăție față de popor. Erau adesea depresivi. Sufereau de insomnie.

Asemănările erau evidente şi dincolo de ei, pentru ceilalți.

Erau iubiți amândoi.

Sau nici unul.

Erau imitați la fel.

Existau oameni care ar fi vrut să fie precum unul din ei.

Alții, care ar fi vrut să fie precum celălalt.

Şi alții, care ar fi vrut să fie ca amândoi.

Pentru a înțelege mai bine ceea ce s-a întâmplat cu ei, trebuie amintită atmosfera anilor ’10 şi ’20. Ca şi când ar fi prevăzut urgia nemaivăzută, Krupskaia–Lenin, care se apropia, lumea literară căpătase o sensibilitate extraordinară, cumplită şi bolnăvicioasă, dar, oricum, minunată. Diverse curente literare, necunoscute până atunci, poeți futurişti, parasimbolişti, acmeişti, postmodernişti, parapasmistici, care intrau şi ieşeau fără încetare din ele. Cluburi, saloane literare, femei, care apăreau unde nu te-ai fi aşteptat. Programele erau neclare, iar ştirile la fel de suspecte. Despre Aleksandr Blok, cel mai monden poet al epocii, se credea că este preşedintele neoficial al Uniunii Scriitorilor în 1921, dar totodată murea în mizerie în acelaşi an. Un tip elegant care, din când în când, dintr-un capriciu, juca pe scenă rolul lui Hamlet. Certurile nesfârşite, pentru a stabili cine schilodea cel mai mult limba rusă, avocații sau dentiştii, se amestecau cu bârfele despre cele cinci surori Siniakov, de care, mai curând sau mai târziu, se îndrăgosteau toți, „inclusiv dervişul Hlebnikov”. Acesta din urmă, cu câțiva ani înainte

de a muri, în 1927, se autodeclarase preşedinte al globului pământesc şi unul dintre fondatorii limbii „transmentale”. Nu lipseau nici provocările la duel, fiind preferată data de 29 ianuarie, ziua duelului şi a morții lui Puşkin. Sinuciderile erau mereu la modă, mai ales că se răriseră teribil. Pasternak, deşi era un tip retras, ca pentru a-şi face şi el datoria, era implicat atât în primele, în dueluri, cât şi în celelalte, în sinucideri. Tot astfel, aproape obligatorie, era participarea la serile poetice, pe afişele cărora, foarte firesc, se anunța: „Îndată după recitări, va fi snopit în bătaie poetul Shengel.” Şi, fără îndoială, tot astfel era una dintre primele fraze ale lui Pasternak, după cum mărturiseşte iubita lui, Ivinskaia: Eu sunt fricos, pentru mine bine este numai răul.

Nimeni nu se poate lăuda că evită mondenitățile epocii şi mai ales coincidențele. Există diverse versiuni despre prezența lui Puşkin la balul țarului, acolo unde acesta din urmă declarase sfârşitul dizgrației poetului. După unii, acea prezență îi fusese fatală lui Puşkin, dar după alții, datorită invitației aceleia, literatura rusă se îmbogățise cu adevărate perle poetice. E lesne de înțeles că polemica era legată de pozițiile poeților vremii față de şefii comunişti, în primul rând față de Stalin. Observatorii vieții literare au săpat uneori atât de adânc, încât aproape întâmplător şi nevinovat au descoperit că frumoasa Natalia Nikolaevna a lui Puşkin şi simpatica Zinaida Nikolaevna a lui Pasternak aveau acelaşi patronim, adică numele tatălui, care le apropia. Şi după asta, gândului nu i-ar fi fost greu să ajungă de la balul regal, unde țarul, luându-l de umeri pe poetul abia întors, le-a spus curtenilor: „Acesta e Puşkin al meu”, la sala primului congres al realismului socialist, o sută opt ani mai târziu, unde Buharin rostea cuvântul de deschidere, iar Pasternak, aflat la prezidiu, conducea una dintre şedințe. Iar în lojă, în penumbră, Stalin, urmărindu-l cu privirea pe „Pasternak al lui”, la două luni după ce-i telefonase, trebuie

că-şi spusese că, oricât de orgolioşi ar părea, toți îşi vor pleca în cele din urmă capul, unul după altul. Toți, fără excepție, începând cu încăpățânatul şi sumbrul Bulgakov, năzuroasele doamne Ahmatova–Țvetaeva şi până la acela care părea cel mai greu de îngenunchiat, Platonov.

Avea de la numeroşii săi informatori tot felul de informații despre ei, începând cu fixațiile şi bolile lor, până la iubitele secrete. Pasternak, de exemplu, suporta fără să se plângă cununa de primul poet al țării. Mandelştam, nu se ştia. Chiar şi insomniile le aveau diferite (cel puțin după două dintre cele cinci surori S.). Şi aşa mai departe.

Slugarnicii din jurul lui puteau deveni curioşi ce treabă avea el cu slăbiciunile lor. Nu era mai bine să-i lase să-şi scoată ochii unii altora?

Uşor de spus, dar mult mai greu să înțelegi ce se petrece în haosul moscovit. Suspiciunile se năşteau acolo unde nu te aşteptai, astfel că într-o zi, păşind ca de obicei pe lângă monumentul lui Puşkin, mi-a trecut prin cap că statuia nu numai că nu era ceea ce voise el, ci exact contrariul.

Mai mult decât brutalitatea gândului, m-a uimit convingerea că aşa şi era, şi nicidecum altfel. În toate zilele acelea, în vreme ce făceam mâzgăleli, cum mi se întâmpla mereu în timpul cursurilor plicticoase, am încercat să traduc „Monumentul lui Puşkin", mai precis primul vers scris pe el:

Ia pamiatnik sebie vozdvig nerukotvornîi

Mi se păruse mereu intraductibil, convingere pe care o aveau majoritatea colegilor de curs, care încercaseră s-o adapteze fiecare în limba lui. Culmea e că toți se poticneau la cuvântul „*nerukotvornîi*" (de necreat cu mâna), care era cuvântul-cheie al versului.

Mi-am ridicat un monument cum mâna omului nu poate

Traducere mai discutabilă greu să-ți poți imagina.

Oricum ai lua-o, ca angajament pios, ca sfidare sau blasfemie, enunțul acesta are în el imposibilul. Poetul anunță că și-a ridicat un monument deosebit, așa cum mâna omului nu poate face. Deci, un monument imposibil de văzut cu ochiul, cu alte cuvinte, care nu există. Pe scurt, un altfel de monument decât dorise.

Prin urmare, începutul declarației lui ar fi putut să fie: *Un altfel de monument decât am dorit mi-am ridicat*. Și, ca să ducem deducția mai departe, va trebui să stabilim că un asemenea monument ar fi mult mai normal să fi fost ridicat de alții, decât de poetul însuși, ceea ce i-ar fi dat dreptul acestuia să înceapă cu totul altfel poezia-epitaf: *Monumentul pe care mi l-ați ridicat e cum nu l-aș fi vrut*.

Că ar fi o dispută între monumente și personajele pe care le întruchipează e valabil la Moscova mai mult decât altundeva. Uneori, pare că bronzul încearcă să ascundă această confruntare, deși sunt cazuri în care același bronz o arată de departe.

Într-o zi, când i-am spus asta lui David Samoilov, traducătorul și redactorul cărții mele de poezii, care avea să fie publicată cât de curând la Moscova, el m-a privit cu suspiciune, fără a-mi spune nimic.

Privirea aceea nu mi-a plăcut și am fost cât pe ce să-i spun că, dacă e vorba despre enigme și suspiciuni, știu și eu să privesc așa, cu atât mai mult cu cât, cu câteva zile în urmă, colegul meu Stullpans îmi spusese cu mâna pe inimă că pe acest David Samoilov al meu îl chema în realitate David Kaufman și că Dumnezeu știe de ce-și schimbase numele.

Pe măsură ce cartea mea în ruseşte avansa, îmi părea că umbra de mister din jurul lui Samoilov devine tot mai compactă. În spatele aparenței sale de zăpăcit se ascundea un poet cândva apreciat, transformat acum într-un traducător din limbi mici. Cuvintele acestea îi aparțineau din nou lui Stullpans, dar pentru mine sunau altfel. (Că ajunsese să traducă din albaneză.)

Reținându-mi cu greu enervarea, i-am spus că letona lui este tot o limbă mică, dar el, împăciuitor cum era, mi-a şters supărarea cu buretele spunându-mi că am dreptate. Sigur că e aşa, a spus pentru a treia oară, ba chiar a adăugat că are impresia că albaneza este mai apreciată în Europa decât limbile baltice.

Mai târziu, tot de la Stullpans, am aflat că David Kaufman avea cunoştințe în cercul lui Pasternak şi al Annei Ahmatova, ceea ce mi s-a părut formidabil. Aveam impresia că, cu cât poziția lui în aceste cercuri era mai solidă, cu atât mai valoros devenea volumul meu redactat de el.

Misterul din jurul lui Samoilov se adâncea după scandalul Pasternak, mai ales după ce au proliferat zvonurile despre discuția lui de trei minute cu Stalin. Eşti omul care ne poate da informațiile cele mai corecte despre discuția aceea, mi-a spus într-o zi, pe jumătate în glumă, Stullpans. Mi-a trebuit o bucată de vreme ca să înțeleg că era vorba despre informațiile aduse de Samoilov, care, în afară de Pasternak şi Ahmatova, avea relații cu tot cercul lor, Lidia Ciukovskaia, Zamiatin şi poate chiar cu Mandelştam.

Aha, am făcut în sinea mea, în vreme ce-i spuneam că nu cred că relațiile dintre ei le permiteau discuții atât de delicate.

Relațiile dintre ei... a mormăit el gânditor. Ia stai, a adăugat imediat. Dacă în toată Moscova asta ar exista un

singur om care să poată descâlci enigma acestei discuții, acela n-ar putea fi decât Kaufman al meu.

Am râs. Apoi a fost rândul lui să râdă. După care, din nou al meu. I-am spus că nu ne puteam înțelege, pentru că el își închipuia că eu aș crede că David Kaufman l-ar fi putut întreba pe Pasternak despre discuția aceea.

Şi de ce n-ai crede asta? mi-a întors-o.

Exact, i-am spus, iar el a repetat cuvântul: exact.

O bucată de vreme ne-am tot jucat cu cuvântul acesta, până ce el mi-a zis: hai s-o luăm aşezat. Normal că trebuia s-o luăm aşa. A avut loc o discuție între doi oameni. Ca să afli adevărul, trebuie întrebați amândoi sau măcar unul din ei. În cazul nostru, era clar că acesta nu putea fi decât Pasternak. Altminteri, pe cine să întrebi: pe Stalin?

Apropiindu-şi obrazul, m-a privit țintă: Exact, a spus înfundat, pe Stalin...

Aş fi putut să-l privesc mai fix decât mă privise el, să-mi smulg părul, să urlu... Fusese rostit ceva incredibil. David Samoilov, Kaufman al meu, pentru a putea afla ce se discutase la telefon în seara aceea de iunie 1934, ar fi trebuit să-l întrebe nu pe Pasternak, nici pe toți acmeiştii şi futuriştii, cu cele cinci surori S. ale lor cu tot, şi nici pe proxeneții de pe bulevardul Tverskoi, ci pe Stalin în persoană. Şi asta nu pentru că între cei doi ar fi existat vreo relație specială, ci pur şi simplu pentru că fiica lui, Svetlana Alilueva... altfel spus Sveta Stalina... sau Svetik, cum o alintau apropiații, fusese demult iubita lui Kaufman.

Jumătate din Moscova ştia asta, cu excepția mea, mă certa Stullpans, amenințându-mă cu degetul. Ba chiar fusese la modă epigrama lui Mişa Svetlov: *Trudno liubit prințes, / Ujasno mucitelnîi proces*. (E greu să iubeşti o prințesă, / Ce greu, ce trudnic proces.) Fără a mai aminti apoi cuvintele cu dublu sens ale cuiva, cum că să te culci cu mica Stalinkă era la fel ca a face dragoste cu un mausoleu.

Involuntar eram amestecat într-unul dintre cele mai periculoase secrete ale Moscovei. Ori de câte ori ne întâlneam, chipul lui împietrit mă împiedica să-i pun întrebarea fatală.

Într-un rând l-am visat în vreme ce-mi explica într-o albaneză stricată aventura lui cu Sveta... Eu şi Sveta cunoscut la casa Mikoian. Sveta deloc rece. Sveta vulcan. Tu nu. Tu niet întrebat amănunte. Amănunte pericol.

Eu clătinam din cap. Desigur, amănuntele erau încă periculoase. Dar eu nu voiam să-l întreb despre asta, ci despre lucruri mai simple, de pildă despre convorbirea de trei minute cu Pasternak.

Fără să mă asculte, el continua să repete: Amănunte pericol. Of, of! Până când m-am trezit.

PARTEA A TREIA

Curiozitatea din jurul numărului exact al versiunilor convorbirii Stalin–Pasternak mi-a fost resuscitată de Izzi Vişnieveţki, un rus din epoca postcomunistă, mai precis de cartea lui *Stalin şi Pasternak*, editată în 2009 la Moscova.

Cartea era un fel de răspuns, totalmente neutru, dat unui alt rus, Benedikt Sarnov, cunoscut critic, fost student al Institutului Gorki şi autor al cărţii *Stalin şi scriitorii*, editată în 2008, tot la Moscova.

După un calcul atent, Izzi Vişnieveţki scria, cu modestia lui cunoscută, că, faţă de cele douăsprezece versiuni pe care le dădea Sarnov, lui îi ieşiseră mai multe, adică treisprezece.

Aş fi fost tentat să-i dau mai mult credit fostului student de la „Gorki” pentru motivul uşor de înțeles că studiasem la aceeaşi şcoală.

Erau multe versiuni. Ar fi fost suficiente însă numai două pentru a crea confuzie. Conform lui Vişnieveţki, în cartea lui Sarnov, alături de fiecare versiune erau adăugate timpul şi împrejurările evenimentului. Celebrul poem al lui Mandelştam scris în 1933. Citirea lui într-un cerc de prieteni în 1934. Arestarea lui Mandelştam în mai, acelaşi an. Prima încarcerare la Lubianka, împreună cu ancheta şi poate torturile. Urma convorbirea telefonică Stalin–Pasternak din iunie, acelaşi an. Locul în care se aflau cei doi protagonişti: pe de o parte, biroul lui Stalin de la Kremlin, de cealaltă, apartamentul lui Pasternak, strada Volhonka, la Moscova.

Iată textul conform arhivelor KGB.

PRIMA VERSIUNE

Pervaia versia. În toate textele este folosit cuvântul cu origine latină „versio”.

A sunat Poskrebişev, secretarul lui Stalin: „Va vorbi acum cu dumneavoastră tovarăşul Stalin.” (*Seiceas s vami budet govorit tovariş Stalin*).

Şi, într-adevăr, Stalin a luat telefonul:

„Cu puțin timp în urmă a fost arestat poetul Mandelştam. Ce ne puteți spune despre el, tovarăşe Pasternak?”

După cum s-ar părea, Boris s-a intimidat şi a răspuns: „Eu nu-l cunosc prea bine. El este acmeist, iar eu fac parte dintr-un alt curent. Aşa încât n-aş putea spune nimic despre Mandelştam.”

„Iar eu pot spune că sunteți un tovarăş foarte rău, tovarăşe Pasternak”, a spus Stalin şi a închis telefonul.

După cum spune Izzi Vişnievețki, textul este scos din cartea lui Vitali Țentralnîi *Sclavii libertății*, însoțit de adaosul „Arhivele KGB”, cu locul şi data editării, Moscova 1995.

Despre martori nu există nici o însemnare.

Textul a circulat liber ca orice zvon. Astfel, el este în acord nu doar cu nivelul omului obişnuit, ci şi cu limbajul cotidian al epocii. Utilizarea de patru ori a cuvântului „tovarăş”, unul dintre morfemele cele mai familiare în socialism, într-un text de zece rânduri, sprijină teoria. Pentru colportorul de zvonuri, ştirea sună cam aşa: *tovarăşul* Stalin i-a telefonat *tovarăşului* Pasternak, pentru a-i atrage atenția *tovarăşului* Pasternak că este un *tovarăş* rău.

Cel care va citi pentru prima dată acest text va înțelege cu greu ceva mai mult.

Se făcea vorbire despre o arestare, ca despre ceva cunoscut, dar nu şi despre motivul ei. La o privire mai atentă, asta nu părea cine ştie ce lipsă. Motivul unei arestări poate fi declarat public, dar şi ținut secret. Ba chiar, pentru a duce ideea până la capăt, arestarea însăşi putea să aibă un motiv sau nu.

În loc ca lui Pasternak să i se comunice, chiar şi sumar, împreună cu vestea tristă, motivul sau măcar categoria de motive (activitate antisovietică, propagandă etc.), asta nu doar că nu se întâmplă, dar i se cere o părere despre colegul său, despre faptă. Aproape că i se adresează întrebarea: noi ți-am arestat tovarăşul, tu ce ne poți spune? Am făcut bine, sau rău?

Pasternak vorbeşte tulbure, ceea ce se poate interpreta ca uimire, teamă sau ca un refuz de a intra în acest fel de dialog cu statul.

Astăzi, la optzeci de ani distanță, întrebările ar fi putut fi mai multe, ca să nu spun nenumărate.

De ce a telefonat Stalin şi de ce a fost atât de surprins Pasternak? Arestarea unui mare poet ar fi fost ceva îngrozitor la Londra sau Paris, dar nu în Moscova anului 1934. Ce aşteptau unul de la altul poetul şi tiranul, oare ascundeau ceva şi le era teamă ambilor de ceea ce ascundeau?

Singurul lucru care se înțelege clar din textul atât de concis este fraza lui Stalin: „Sunteți un tovarăş foarte rău, tovarăşe Pasternak.” Este foarte puțin pentru un text de zece rânduri, care va împlini cât de curând suta de ani, cercetat şi răscercetat la nesfârşit.

Înainte de a căuta o explicație mai convingătoare, va fi nevoie de o analiză rând cu rând a textului.

Fără a pune la socoteală cuvintele secretarului Poskrebişev, care îl anunță pe poet că va vorbi cu Stalin, întreaga discuție, conform acestei versiuni, are patru fraze.

Primele două sunt ale lui Stalin, unde, după ce îi pomeneşte despre arestarea lui Mandelştam, îl întreabă pe celălalt ce crede despre ea. Fraza a treia şi singura a lui Pasternak este răspunsul lui vag: „N-aş putea spune nimic despre Mandelştam.” Iar fraza a patra şi ultima a convorbirii exprimă disprețul lui Stalin pentru interlocutor: „Sunteți un tovarăş foarte rău, tovarăşe Pasternak.”

În realitate, dacă vom căuta o enigmă în această discuție, o vom găsi în fraza ei de încheiere. Întrebarea de ce a sunat Stalin nu are cum să n-aibă o legătură cu ea.

Excludem varianta că discuția ar fi avut un caracter informativ. Mai credibil ar fi că s-a cerut o opinie. Un test sau o luare de puls, deşi este un gest pe care marii şefi nu-l fac decât rareori, nu poate fi exclus. Într-un asemenea caz, Stalin ar fi putut fi mai explicit. L-am arestat pe

Mandelştam. Am făcut ceva rău? Ne-am grăbit sau, din contră, am suportat prea mult?

Pasternak ar fi putut da unul dintre aceste răspunsuri. Primul: Un mare poet nu poate fi arestat aşa. Al doilea: Bine i-aţi făcut, să se înveţe minte şi ceilalţi... Al treilea: Nu ştiu ce să spun (nu mă băgaţi pe mine în povestea asta). Suntem diferiţi.

A ales să-l dea pe al treilea.

N-ar fi fost greu de imaginat răspunsul lui Stalin la fiecare dintre situaţii. Pentru primul caz: Un mare poet nu poate fi arestat aşa? Fireşte că aşa gândeşti, de vreme ce faci parte din aceeaşi rasă. În al doilea caz: Bine i-am făcut? Bravo! (*Molodeţ!*) Aşa îi vrea Partidul pe artişti, necruţători în faţa duşmanului. Şi în al treilea: Aha, nu ştii ce să zici?

Pentru ultimul caz nu e nevoie să ne imaginăm nimic, pentru că el se cunoaşte. Şi este cel mai surprinzător dintre toate, cel mai uluitor, cel mai cumplit, cel mai imposibil. Eşti un tovarăş rău!

Oricine ar rămâne cu gura căscată la o asemenea intervenţie. Pe Stalin îl durea de Mandelştam, în vreme ce acesta se afla încătuşat la Liubianka?

Aceasta ar fi suficient pentru ca întrebările ce ştim noi din această poveste, ce nu ştim sau ce ştim greşit să prindă din nou viaţă.

A existat într-adevăr o convorbire telefonică între şeful suprem al ţării şi marele poet, sau toată istoria asta nu e decât o invenţie?

Nu poate fi vorba despre o invenţie. A avut loc o arestare, dovedită din multe surse. Aşa cum confirmă şi ancheta, cu unul sau mai mulţi anchetatori, ca să nu mai amintim şi torturile.

În fine, a avut loc şi un deces, care nu numai că este dovedit clar, dar atârnă greu în discuţie.

Dintre cele trei personaje ale poveştii, Pasternak, Stalin şi Mandelştam, se ştie că cel arestat, condamnat şi, în final, mort în lagăr, a fost Osip Mandelştam. În acest caz se elimină orice altă întrebare, pentru a reține doar una: cum se poate ca cel mai plâns dintre toți, poate şi de Stalin însuşi, chiar în timpul vieții şi nu după moarte, să fi fost singurul ucis?

Enigma continuă să facă valuri. Şi fără îndoială că este unul dintre motivele, dacă nu chiar cel principal, pentru ca, după aproape un secol, întâmplarea să fie evocată din ce în ce mai des. Se scriu despre ea drame şi studii nesfârşite, se aruncă în joc noi teorii, presa mondială îi rememorează începuturile, după-amiaza aceea de iunie 1934, când a sunat telefonul lui Stalin. Toate mărturiile se încheie cu închiderea telefonului, dar în realitate enigma persistă. Întrebările se reiau: ce s-a întâmplat totuşi acolo, ce ascund Stalin, Pasternak, mortul însuşi?

Şi s-ar putea ca acela căruia îi trece prin cap să se afunde în căutarea răspunsului, căruia cele treisprezece versiuni să i se pară multe la început, la sfârşitul căutării să capete convingerea contrară: să i se pară puține!

VERSIUNEA A DOUA

Conform aceluiaşi Izzi Vişnievețki, această versiune a doua se bazează din nou pe una dintre cărțile lui Benedikt Sarnov. Prima diferență vizibilă este că de data asta ni se dă şi sursa informației. Este vorba despre Galina von Meck, scriitoare, nepoata lui Ceaikovski şi, întâmplător, iubita lui Mandelştam. Mărturisirea este extrasă din memoriile ei: *Cum îşi amintesc ei de mine* şi *Păstrează-mi cuvintele*.

Iată textul de 22 de rânduri:

„S-a petrecut la puțin timp după internarea lui Mandelştam. Un grup de prieteni s-au întâlnit pentru a

discuta ce se putea face pentru a-l ajuta pe poet. Pasternak întârzia. În cele din urmă, o bătaie în uşă. A deschis Evgheni Hazin. Era Pasternak, cu un chip răvăşit, nervos.

«Mi s-a întâmplat ceva groaznic, a spus. Groaznic, iar eu m-am purtat ca un laş!»

Mai târziu, când am ajuns să-l întreb, mi-a povestit ce s-a petrecut. Un apel de la secretarul lui Stalin pentru Pasternak. Cuvintele: «Va vorbi acum cu dumneavoastră tovarăşul Stalin.» Relatarea lui Pasternak. «Eram absolut şocat!» (*Ia bîl v şoke.*) Câteva clipe mai târziu s-a auzit vocea lui Stalin, cu caracteristicul său accent georgian: «*Eto tovariş Pasternak?*»

Răspunsul lui Pasternak: «Da, tovarăşe Stalin.»

Stalin: «Ce părere aveţi despre Osip Mandelştam? Ce să facem cu el?...»

În loc să-i ceară clemenţă pentru Mandelştam, Pasternak a murmurat cam aşa ceva: «Dumneavoastră ştiţi cel mai bine, tovarăşe Stalin.»

Răspunsul lui Stalin a fost ironic: «Doar atât îmi puteţi spune? Când prietenii noştri erau la nevoie, noi ştiam să luptăm mai bine pentru ei!»

După care Stalin a închis telefonul."

Martora, prin nume, cu atât mai mult cu cât acesta se termina destul de neobişnuit, von Meck, şi mai ales având statutul unei femei foarte apropiate, trezeşte speranţa că această versiune a doua va aduce ceva nou. Ceva care, fără a contrazice sensul întâmplării, adânceşte sau risipeşte ceaţa care o învăluie.

Arestarea. Ancheta. Internarea. În final, moartea. S-ar părea că nu mai e nimic de adăugat în această dramă. Doar dacă n-ar fi pusă la îndoială convorbirea însăşi. Refrenul este vechi: a avut loc, sau nu această convorbire telefonică? Legat de acest ultim punct, nu numai că cronicile vremii nu

au avut nici cea mai mică îndoială, dar ar fi fost absolut ilogic s-o fi negat. În primul rând, deoarece pentru o astfel de făcătură, bănuiala ar fi picat pe unul dintre interlocutori, ca să nu spun că pe amândoi. Este inutil să afirmi că un asemenea lucru, înainte de a fi ilogic, ar fi fost foarte riscant. Ilogic pentru Pasternak să inventeze ceva ce nu l-ar fi onorat. Cumplit şi pentru Stalin, care să permită răspândirea unei minciuni ce ar fi putut trezi bănuieli. Pentru că zvonurile nu numai că nu au fost interzise, ci, după cum s-a văzut din diferite surse, au fost chiar stimulate de el. Pasternak însuşi a mărturisit că după întrebarea pe care i-a pus-o lui Poskrebişev, dacă poate să facă publică discuția aceea delicată, acesta i-a răspuns că un asemenea lucru e ceva natural. În plus, chiar răspândirea zvonurilor într-o asemenea măsură, încât s-a aflat în toată Moscova, nu se poate explica decât prin neintervenția statului.

Şi totuşi, întrebarea dacă era ceva ce nu am ştiut niciodată sau ştiam greşit nu poate fi exclusă.

În această versiune a doua se creează impresia că motivul culpabilizării reiese mai pregnant. Dacă în prima versiune vina lui Pasternak, abandonarea prietenului în cel mai greu moment, se vede clar, în aceasta, asupra lui cade întreaga greutate a convorbirii. Este chiar ceea ce nu am ştiut până la urmă. Pentru a-l umili pe poet, Stalin face o comparație foarte ofensatoare, amintind de camarazii săi bolşevici, care nu-şi trădau colegii.

La prima vedere, motivul comparației te trimite astfel în sfera morală: cine e mai generos, mai fidel. Deci, esența discuției poate fi redusă la dorința şefului cel mare de a primi un sfat, un impuls generos. Suveranul îi cere poetului acest impuls, dar acesta, din păcate, îl dezamăgeşte.

Înainte de a analiza această dezamăgire, se poate pune fără doar şi poate întrebarea: într-adevăr, Stalin avea nevoie

de părerea lui Pasternak pentru a uşura condamnarea lui Mandelştam?

Chiar şi această întrebare poate fi precedată de o alta: cât de tare l-a enervat pe Stalin trădarea lui Pasternak?

După cum am spus mai devreme, s-ar fi putut întâmpla contrariul: în loc să-l enerveze, cuvintele lui Pasternak să-l bucure.

Numai că Stalin nu voia să pară aşa cum se spunea: nemilos. Discuția arată contrariul, că ar fi vrut să pară blând, doar că nu-l ajuta nimeni. Apelul lui aproape că se auzea: ajutați-mă să fiu blând şi iertător. Dar ceilalți nu-l voiau aşa. Dimpotrivă, îl voiau crud, pentru ca apoi să-l înjure...

Sărmanul tovarăş Stalin, dragul nostru Stalin. Nu degeaba îl căinase mama lui caucaziană atunci când tiranul îi făcuse ultima vizită în cătunul din care ea n-a vrut niciodată să plece... Era mândră, fără discuție, de gradele şi onorurile pe care i le aducea fiului ei lumea întreagă, dar asta n-a împiedicat-o să-i spună că, oricum, ar fi fost mai bine dacă se făcea popă...

Poetul şi prințul. Paralelismul, mai bine zis rivalitatea veche de când lumea, devenise chinuitor în regimul comunist. Fusese eliminat cuvântul „prinț”, fiind înlocuit cu „şef” sau „conducător”, dar paradigma rămăsese. Se ştia că Lenin încercase să excludă calificativul „mare” pentru poeți, astfel încât el să le fie atribuit doar şefilor politici şi clasicilor marxismului.

Folosirea cuvântului sterp „*sverhpisatel*” (hiper sau superscriitor) din lozinca lui macabră „jos hiperscriitorii!” arăta clar ura rece pe care o simțea în raport cu marii scriitori. Încercase să şi-o ascundă, ceea ce explica şi resentimentele lui Stalin față de ei.

Nici cei mai apropiați oameni şi nici el însuşi nu ştiau cum ar fi fost mai bine să se poarte cu „superii”, să-i ia cu binişorul sau să-i terorizeze.

Îndoiala lui era vagă, fără a necesita clarificări, căci avea legătură cu o teamă ce-şi schimba brusc direcția, întorcându-se împotriva lui. Ştia că nu va accepta niciodată că s-ar putea teme de ei, şi totuşi, pe măsură ce trecea vremea, teama lui devenea mai apăsătoare.

Întrebarea lua înfățişarea unui mister: erau sau nu periculoşi aceşti „superi”? Necazul e că răspunsul nu doar că nu trebuia să-l afle nimeni, dar mai ales că nimănui nu trebuia să-i treacă prin minte că ar fi putut să-l ştie.

Când discuția se întâmpla să ajungă rar de tot aici, el, în spatele atitudinii indiferente, era foarte atent să surprindă ceva. Se dădea ca exemplu cazul lui Richard III al Angliei, care fusese un rege ca toți regii până când unui „superscriitor” îi trecuse prin cap să-l transforme într-un monstru în una dintre dramele lui.

Iar dacă povestea lui Richard era foarte veche, la fel de sumbră, poate chiar şi mai apăsătoare era obsesia căreia îi spunea într-ascuns „misterul lui Gorki”.

Nu pricepuse niciodată umilința lui Lenin în fața scriitorului. Cel care era necruțător în apărarea bolşevismului se fâstâcea teribil când venea vorba despre Maxim Gorki. Ordinele erau clare: lui Gorki să i se permită orice, greşelile, minciunile, maniera burgheză à la Capri, ofensa pe care i-o aducea Rusiei sovietice prin refuzul de a se întoarce. Mai ciudat era că această generozitate nu avea nici o explicație. Doar atunci când venea vorba, chiar şi pe departe, privirea lui Lenin îngheța într-o clipă.

În ultimele săptămâni de viață, când dădea clare semne de nebunie, Stalin ar fi încercat, printre altele, să desluşească câte ceva din enigmă. Privirea bolnavului îngheța ca şi până atunci, dar din bâlbâiala lui nu se putea

înțelege nimic. Era ceva rău... ce nu trebuia aflat... niciodată... De nimeni. Nici de Krupskaia şi nici chiar de Stalin... Iar Gorki trebuia să rămână intangibil... tocmai pentru asta... Şi nimănui să nu-i treacă prin cap să-i închidă gura, prin metodele cunoscute... Răul acela era din categoria celor care, cu cât le stârneşti mai mult, cu atât devin mai periculoase.

VERSIUNEA A TREIA

— Ați aflat că Boria Pasternak nu a acceptat să-l ajute pe Mandelştam? Am auzit de două ori la rând povestea asta. Ştiați?

— Am ştiut-o. Chiar Boria mi-a povestit. I-a telefonat Stalin: Ce credeți despre Mandelştam? Şi Boria s-a speriat, a început să-i explice că nu-l cunoaşte bine, deşi auzise că Mandelştam fusese arestat. Stalin s-a enervat rău... Noi nu ne lăsam tovarăşii la necaz... a spus. Şi a închis telefonul.

— Credeți că dacă l-ar fi apărat...

— Păi vedeți... Într-o asemenea situație, riscantă, cum era...

— Dar ce se risca?

— Puteți să-mi spuneți, ceea ce ați auzit despre Pasternak a venit de la el, sau ați aflat de la Şklovski?

— Chiar el i-a povestit Mariei Pavlovna. S-a speriat de moarte.

— Nu trebuia chiar aşa. Stalin era un om care... Desigur, oricât de rău, totuşi...

(Din discuția înregistrată la magnetofon între cunoscuții oameni de litere S.P. Bobrov şi B. Duvakin. *Osip şi Nadejda Mandelştam*, Moscova, 2002.)

Cu excepția unei doze sporite de ironie la adresa lui Pasternak, din versiunea aceasta nu aflăm nimic nou.

Ostilitatea lui S.P. Bobrov față de poet era cunoscută. O doză de interes ar putea prezenta amănuntul dacă era o duşmănie veche sau nu. Ori sporise cu trecerea vremii, amplificată de faima discutabilă a lui Pasternak, mai ales după „nobeliadă”.

Un interes ceva mai mare ar putea trezi întrebarea dacă invidia față de fostul prieten provocase o atitudine mai binevoitoare față de tiran sau asta existase de la început.

Stalin, oricât de rău era... Totuşi, Stalin...

Cu acest „totuşi” blestemat începeau cultul, oricât de ezitant, al conducătorului şi blamarea, la fel de ezitantă, a poetului.

Problema aureolei scriitorului sau artistului a fost mereu una dintre cele mai complicate. Şi asta pentru simplul motiv că întotdeauna venea ziua în care setea de laude, împreună cu invidia apăreau deschis în viața publică. Aureola, faima, bună sau rea, a fost o parte inevitabilă a acestei aberații de neevitat. Oamenii de artă, voit sau nevoit, s-au aflat mereu în centrul ei. Opuşi lor, voit sau nevoit, au fost liderii politici, patriarhii, prinții, idolii naționali. Faima, bună sau rea, acționa în mod diferit asupra celor două categorii. Şi aici apărea marea dilemă: partea rea a faimei, celebritatea negativă, pe cât de distrugătoare era pentru liderii politici, pe atât de neputincioasă se dovedea în privința artiştilor. Şi ca şi când asta n-ar fi destul, în loc să-i distrugă, îi făcea şi mai interesanți.

Are halucinații? E afemeiat, corupt, bețiv, asta e treaba lui. Scrie frumos? Asta-i important.

Paradoxul e că orice secol şi orice regim o experimentează în mod diferit, dar comunismul a „înghițit-o” foarte greu.

La începuturile Rusiei sovietice s-ar fi părut că slăbiciunile ciudate ale scriitorilor şi artiştilor îi vor prăbuşi sub propria greutate. Era suficient să le scoți în evidență

secretele deranjante şi să le pui faţă în faţă cu cultul luminos al clasicilor marxişti.

Aşteptarea a fost îndelungată, iar deziluzia amară, mai ales după atacul lui Sigmund Freud împotriva lui Dostoievski. Prefaţa lui celebră la ediţia franceză din anul 1928, de la Paris, la *Fraţii Karamazov*, în care Stalin îşi pusese o mare speranţă că, împreună cu marele scriitor, bănuit că şi-ar fi ucis tatăl, avea să fie lovit şi decadentismul, a făcut exact contrariul.

Nu se ştie încă dacă studiul lui Freud n-a fost fermentul, poate şi indirect, unei noi idei, absolut surprinzătoare, adversă aureolei oamenilor de artă. Cu alte cuvinte, pornind de la natura lui blamabilă, „răul” să fie folosit pentru ceea ce nu ar putea face „binele”. Altfel spus, cununa scriitorului să rămână intactă, chiar dacă el va apărea ca un tip dificil, cinic, sumbru, disperat, şi să piardă totul fiind vesel, încrezător, cu spirit deschis şi, mai ales, umăr la umăr cu poporul.

Acesta din urmă, „umăr la umăr”, făcea în special minuni. În capcana lui a căzut unul dintre talentele cele mai mari ale vremii, Mihail Şolohov. Romanul lui *Pe Donul liniştit* a fost declarat operă clasică a literaturii, deşi în centrul său nu se afla un personaj pozitiv, cum cerea doctrina, ci omul şovăitor între revoluţie şi contrarevoluţie, inima îndemnându-l chiar spre aceasta din urmă.

Scriitorul însuşi a acceptat sau a fost obligat să accepte interpretarea semioficială, cvasipopulistă a operei sale ca oglindă a vremii, interpretare greu de impus fără ajutorul unor elemente externe. Şolohov, indiferent cum era şi cum trăia, a început să fie prezentat peste tot ca modelul „scriitorului sovietic”, departe de orice influenţe suspecte, de singurătate, de băutură, de femei, mereu zâmbitor, fotografiat vesel alături de ţăranii săi de pe Don, adesea îmbrăcat cu cămaşă de colhoznic.

Toată țările care au făcut parte din lagărul socialist, după al Doilea Război Mondial, au traversat dureros momentul trecerii marilor scriitori din epoca burgheză la cea comunistă. Teroarea şi puşcăriile au fost partea cea mai vizibilă a tabloului. Partea cealaltă, cea a dramelor personale, a înfrângerilor, a laşităţii, fiind necercetată până astăzi, a fost şi cea mai neînțeleasă.

Pe comuniştii îi speria arta. Ordinele şefilor lor, incluzându-i aici pe Lenin şi Marx, erau atât de şchioape, încât mii de lucrători din cultură îşi storceau creierii zi şi noapte ca să priceapă ce voia să spună Lenin în singura lui broşură despre literatură: „Organizația de partid şi literatura de partid”.

Oricât de incredibil ar părea, nimeni nu îndrăznea să declare că această neînțelegere venea din faptul că în broşurica respectivă, banală şi plicticoasă, nici autorul însuşi nu ştia despre ce literatură vorbeşte: despre pamfletele şi sloganurile de partid sau despre literatura pe care o cunoaştem. Răsfoindu-l pe Karl Marx, nu e greu de înțeles că omul care şi-a consacrat întreaga viață răsturnării prin violență a ordinii mondiale, în zecile lui de cărți, nu are nici jumătate de pagină despre trauma şi durerea produse de vărsările de sânge.

Să nu pomeneşti nimic despre acestea nu înseamnă doar că nu ai priceput nimic din Homer şi Dante, ci mult mai mult. Poți presupune că Marx i-a propus omenirii cel mai mare măcel, fără a-l însoți, cel puțin, cu un sfat simplu, omenesc: totuşi, fiți atenți să nu ucideți conştiințe!

Să încheiem cu atât ar fi poate jumătatea răului. Dar cealaltă jumătate, care urmează, este mult mai macabră. Atenție la obsesia pentru uciderea conştiinței! Definită drept o „slăbire a luptei de clasă”, compasiunea, în mii de studii, discursuri şi sloganuri, este sinonimă clopotului de îngropăciune în conştiința proletariatului mondial. Toate

țările lagărului, începând cu micuța Albanie ultrastalinistă și până la uriașa Chină, și-au oferit contribuția la această dramă. În Albania, dintre scriitorii necondamnați, doi mai cunoscuți, Fan Noli și Lasgush Poradeci, au avut relații speciale, nelămurite nici până astăzi complet, cu regimul comunist. Veneau amândoi din epoca monarhiei și erau la fel de cunoscuți, dar în moduri diferite. Primul, Fan Noli, poet și shakespearolog, fost complotist, fost prim-ministru al Albaniei, a sfârșit ca episcop albanez stabilit în SUA. După cum s-a spus adesea, a fost singurul poet din Europa care a avut un lung conflict cu regele țării, Zogu, pe care a reușit să-l detroneze și să-l condamne la moarte în contumacie, pentru a fi destituit și condamnat la moarte în absență la rândul său, de acesta.

Și astfel, conform scenariului albano-balcanic de a se umili unul pe altul, au sfârșit prin a se împăca în 1960, când ambii pierduseră deja Albania.

Celălalt poet, Lasgush Poradeci, a fost, cu tot ce-a avut, inclusiv aureola, la polul opus: a avut un destin erotico-celest. Iubiri, femei, totul într-o lume care mai mult nu era decât era.

Ba chiar se autocaracteriza „O pasăre a cerului", lucru despre care gurile rele nu vor ezita să spună că, profitând de numele regelui Zogu, care în albaneză înseamnă pasăre, îl sfida deschis pe rege: tu ești pasăre pe pământ, eu în cer!

Numai că regele albanez, lucru rar întâlnit, nu-i invidia pe poeți. Poate pentru asta, ori poate de groaza pe care i-o trezise celălalt poet, Noli, el a rămas de-o parte, ceea ce ar fi putut însemna că poetul și prințul se ignorau unul pe altul.

Și astfel, după nebunia războiului, Lasgush Poradeci s-a trezit în epoca comunistă, printre urale întrerupte de salvele de pușcă ale plutoanelor de execuție. Departe de orice, inclusiv de acestea din urmă, era atât de în afara timpului, încât orice condamnare a lui ar fi părut neconvingătoare.

Oricum, pentru a nu-l ignora complet, în aşteptarea unor lovituri mai grele, au răspândit zvonul că ar fi maniac şi complet sărit de pe fix.

Dictatorul comunist Hoxha, ca şi când s-ar fi simțit nemulțumit de ceea ce s-ar putea numi „absența experienței regale a invidiei”, l-a imitat pe fostul rege în atitudinea față de aceşti doi mari artişti: s-a împăcat oarecum cu Noli şi a continuat aceeaşi atitudine indiferentă față de Poradeci.

Aceasta din urmă a fost reciprocă, deci foarte convenabilă pentru poet, deşi nu lipsită de riscuri.

Ceea ce l-a apărat într-adevăr pe Lasgush Poradeci a fost masca lui Hamlet. Chiar şi azi, în preziua deschiderii dosarelor secrete, nu există nici o dovadă că se prefăcea a fi nebun. Mai curând se bănuia contrariul.

Felul cum vorbea părea că nu vine din lumea asta. Ciudat e că vorba celorlalți începea să se schimbe şi ea. Prima ciudățenie ține de folosirea cuvântului „domn”, dispărut între timp. Aici se afla, cum s-ar părea, geneza ideii foarte vagi că poate poetul nu mai era în viață. Idee care s-a răspândit, inexplicabil, peste tot în foarte scurt timp. Ori de câte ori venea vorba despre el, se găsea cineva care să întrebe dacă mai trăieşte sau nu şi, după acesta, un altul care să răspundă că asta se ştie. Mai apoi, puțini ar fi putut jura că ceea ce se ştie este că poetul e viu sau nu.

Asemenea dileme, precum aceea din jurul întrebării dacă poeții sunt mai puternici prin absența lor sau prin prezență, nu apăreau niciodată în presă. La fel cum nu apărea nemulțumirea cititorilor față de scriitori, din Ungaria şi țările baltice până în Mongolia. Când nu scriau cărți atrăgătoare, pentru că nu erau capabili sau nu-i lăsa realismul socialist, după cum se lamentau ei, atunci să producă măcar vreun scandal-ceva, ca pe vremuri, sfârşit dacă nu cu crimă, măcar cu un divorț răsunător.

Ce era?! Cum începea – cum se sfârşea. Dar se sfârşea oare?

Că în literatură avusese loc o catastrofă, asta o simţeau toţi. Căutarea cauzelor catastrofei, de negăsit, de altfel, avea să continue până azi, când sunt scrise aceste rânduri şi când arhivele secrete, în fine, se deschid.

După Iosif Brodski, dintre cele două moduri de a distruge o literatură, prima, lovitura în moalele capului, a fost înlocuită cu o alta, mai vicleană, anume distrugerea materiei prime, altfel spus, a cărămizilor (ceea ce înseamnă în cazul nostru a scriitorilor), care va duce mai apoi la prăbuşirea de la sine a construcţiei.

Celelalte stricăciuni şi distrugeri i le va aduce viaţa însăşi, personajele care o populează, limba pe care acestea o vorbesc. Fiecare popor al marii familii comuniste îşi aducea propria experienţă în fiecare domeniu. Dispariţia mediilor considerate tipice pentru vechiul regim, precum cazinourile, barurile de noapte, casele de toleranţă şi celelalte avea să ducă la dispariţia maniacilor, cartoforilor, beţivilor, curvarilor etc. În toate acestea, limba va avea rolul ei, cea scrisă, desigur, dar mai ales cea vorbită.

Printre cuvintele problematice sunt câteva care creează dificultăţi inimaginabile, cum este, de exemplu, cazul cuvintelor „domn”, „doamnă” sau „domnişoară”, ca să identificăm doar trei din agitatul univers lingvistic.

Acestea trei sunt considerate pe drept cuvânt printre cele mai reprezentative pentru faza de tranziţie. Fiecare ţară comunistă a avut propria ei experienţă, uneori surprinzătoare, cum este cazul Albaniei. Această ţărişoară, caracterizată de regulă prin lipsuri şi înapoiere, în cazul celor trei cuvinte a dovedit o evoluţie neaşteptată. În timp ce cuvântul „domn” a dispărut din circulaţie încă din prima fază a socialismului, la fel ca în Uniunea Sovietică, cuvântul „doamnă” a rezistat ceva vreme. Dar surpriza cea mai

frumoasă a oferit-o cuvântul „domnişoară”. S-a căutat cu insistență înlocuirea lui, mai ales că era mai apropiat de cuvântul „mamă”, mai cu seamă la şcoala primară. Cu toată nervozitatea pe care o provoca, fiind pronunțat de zeci de mii de copii în locul cuvântului „învățătoare”. Dar încercările de a-l înlocui au eşuat una după alta. Copilaşii au continuat cu încăpățânare să le spună învățătoarelor lor „domnişoară”. Iar tenacitatea acestei uriaşe armate de copii s-a dovedit de neînvins, până ce cuvântul cu rezonanțe scandaloase pentru unii şi-a ocupat un loc definitiv în limba albaneză.

Din păcate şi ca dovadă a lipsei de responsabilitate, în studiile literare şi lingvistice de până acum nu i s-a acordat nici o atenție, şi nici nu s-a pomenit măcar acest fenomen pe cât de profetic, pe atât de înduioşător.

Extrapolând, întreaga viață umană s-a aflat în fața unor încercări grave de a fi secătuită. Odată cu împuținarea barurilor de noapte, amintită mai sus, personajele groteşti au devenit din ce în ce mai rare, ceea ce arăta o literatură amenințată. La fel şi femeile frumoase, pe chipul cărora se citea din ce în ce mai rar vreo poveste de dragoste. În sălile cenuşii ale Uniunii Scriitorilor, oamenii căutau în zadar scriitori carismatici. Şi cu atât mai puțini un destin pe măsură.

Mulți dintre cei scăpați întâmplător de închisoare, scriitori ieşiți din rândul clasei muncitoare sau orfani din casele de copii, ascultau vrăjiți relatările despre experiența literaturii sovietice, ale colegilor lor, care fuseseră invitați acolo la diferite evenimente. Câte unul, pe ici, pe colo.

Când Lasgush Poradeci, într-o mică Albanie distrusă de stalinism, ajungea în situația ideală de a fi socotit între viață şi moarte, se poate uşor bănui ce li se întâmpla poeților la Budapesta sau Moscova. Aristocrații artei, scriitorii, erau

izolați și supravegheați fără milă, așa că se întâlneau cu greu unul cu altul.

Şi totuşi, chiar şi în lâncezeala aceasta, cronica zilei ne dă tot felul de curiozități. Personaje excentrice în centrul Moscovei. Gări, barăci și locuri de detenție cu denumiri ciudate, ca „*Vtoraia recika*” (al doilea pârâu sau pârâul care urmează). Şi din nou anchetatori, nu unul, ci doi, chiar mai mulți. Apoi ceva nemaivăzut, doar auzit, ceva înfiorător, ca în cazul lui Mandelştam. Fuseseră unsprezece persoane care auziseră nenorocirea aceea, iar Mandelştam, încătuşat, trebuia să dea nume.

Tot felul de texte îngrozitoare, într-o rusă adesea precară, se învârteau peste tot.

Două celebre versuri ale lui Feodor Sologub: *V polie ne vidno ni zgni. Sluşitsa krik pomoghi!* „Pustie şi-ntunecată câmpia e-n noapte. Se aude un strigăt: ajută-mă, frate!” Un alt vers, de data aceasta al lui Mandelştam: *No liubliu etu kurvu Moskvu*. „Uite că iubesc curva asta, Moscova.” Şi altul, anonim: „Viața-i sfârşită, de moarte nimica nu ştiu.”

După primele zvonuri despre convorbirea de trei minute Stalin–Pasternak, puțini au fost aceia cărora să le treacă prin cap că discuția ar fi putut fi consecința unui asemenea vers sau poem. Ba chiar, şi atunci când s-a aflat esența răului: expresia „Țărănoiul de la Kremlin”, gândul, înainte de a dezlega dilema versurilor, se împotmolise la întrebarea dacă cuvântul „țărănoi” avea legătură cu Kremlinul sau cu Georgia.

Oricum ar fi fost, Țărănoiul de la Kremlin sau Țărănoiul din Georgia, asta i-ar fi provocat insomnii lui Stalin, căci, în ambele cazuri, avea în sine ceva ce nu trebuia ştiut şi nici aflat vreodată. Ceva asemănător cu misterul lui Gorki, când câteva fraze ale celebrului scriitor, rostite sau scrise cândva de mâna lui, nu doar că trebuiau să dispară de pe fața

pământului, ci, odată cu asta, să fie uitată chiar dispariția lor.

Întâmplarea se petrecuse la începutul secolului, când Maxim Gorki, deja un nume cunoscut, scrisese că, în timpul unei călătorii la Londra, a avut ocazia să fie prezent la o şedință la care viitorul şef al bolşevicilor ruşi, „un anume Ulianov, umflat ca un clapon şi cu o voce spartă”, conform lui Gorki, vorbea despre revoluție.

Se prea poate ca Stalin să nu fi aflat de la Lenin, până în ziua morții acestuia, din 1924, fraza veninoasă a lui Gorki. A aflat-o însă cu siguranță, ba chiar şi modul în care s-o facă uitată, imediat după moarte. Era o raritate, ca să nu spun ceva nemaiîntâlnit, cu totul diferit față de tăcerea adusă de glonț, această grămadă de atenții, de laude şi de titluri copleşitoare cu care a fost îmblânzit marele scriitor.

Multă vreme, pentru Stalin a fost de neînțeles toată această bunăvoință. În realitate, mărinimia aprigului conducător față de scriitor atrăsese un sentiment asemănător din partea acestuia. Cu fiecare an care trecea, veninul lui avea să pară tot mai ireal.

Zece ani mai târziu, în 1934, Stalin avea să se afle în fața unei spaime asemănătoare. Dialogul lui cu Pasternak nu putea fi decât un strigăt de panică. Ca atare, cu voia sau fără voi lui, convorbirea aceea avea să ascundă multe necunoscute.

Nu degeaba după trei sferturi de secol, întrebarea, dacă s-a petrecut sau nu ceva, după cum credem noi, rămâne. Au avut loc arestări, interogatorii, anchete cu unul sau mai mulți anchetatori?

Uneori, răspunsurile par simple, cum ar fi de pildă acelea despre anchetatori. Unul sau mai mulți, n-avea importanță. Totuşi... Totuşi, când aveau să afle că erau într-adevăr doi anchetatori, iar unul din ei, cel pe nume Arkadi Furmanov, era atât de diferit de celălalt, Nikolai Şivanov, ca şi când ar fi

fost coborât de pe altă planetă, aveau să rămână cu gura căscată. Un fals anchetator? Din alte vremuri? Un subconştient înveşmântat în anchetator?

Era mai mult decât atât. Arkadi Furmanov era prieten intim cu poetul şi, în acelaşi timp, omul care juca rolul anchetatorului la întâlnirile la care Mandelştam, intuind că va fi arestat, exersa cum să răspundă la întrebări fără a cădea în cursă! Era, cum s-ar părea, pentru prima dată când se petrecea aşa ceva în Rusia.

Erau multe lucruri care aveau loc pentru prima oară, aşa cum nu lipseau nici cele care se petreceau pentru ultima. Acestea din urmă păreau şi mai cumplite, aşa cum a fost convorbirea la telefon care n-a mai avut loc, după ce Stalin a încheiat discuția. Pasternak s-a repezit la telefon pentru o ultimă clarificare, dar de la capătul liniei nu i-a mai răspuns nimeni. Până ce vocea rece a lui Poskrebişev l-a anunțat că nu trebuie să mai formeze niciodată numărul acela, pentru că numărul acela nu mai există nicăieri pe lume. Ai înțeles? a repetat el. Numărul fusese creat doar pentru o singură convorbire, cea care abia s-a încheiat...

VERSIUNEA A PATRA

Aceeaşi idee ca şi S.P. Bobrov (versiunea a treia), dar cu o mai mare siguranță, i-a exprimat-o lui B. Duvakin un alt cunoscut literat, Boris Şklovski.

„— El (Pasternak) a avut corespondență cu Stalin, a vorbit la telefon cu acesta şi nu l-a apărat pe Mandelştam. Ştiați povestea asta?

— Nu. Nu l-a apărat?

— Exact. Stalin l-a sunat pe Pasternak şi l-a întrebat ce se spune despre arestarea lui Mandelştam. Asta mi-a povestit-o chiar Pasternak, care s-a pierdut cu firea şi a răspuns:

«Iosif Vissarionovici, dacă tot m-aţi sunat, hai să discutăm despre istorie, despre poezie.»

«Eu vă întreb ce se vorbeşte despre arestarea lui Mandelştam.»

El a spus altceva. Atunci, Stalin a zis:

«Dacă mi-ar fi arestat mie un tovarăş, eu mi-aş fi pus capul la picioare (*ia bîi lez stenku*).»

Pasternak i-a răspuns:

«Iosif Vissarionovici, dacă mă sunaţi pentru asta, eu mi-am pus deja capul la picioare (*ia uje lazil na stenku*).»

La care Stalin i-a răspuns:

«Am crezut că sunteţi un mare poet, dar dumneavoastră sunteţi un mare şarlatan.»

Şi a închis telefonul... Mi-a povestit chiar Pasternak, plângând.

— Adică, pur şi simplu s-a pierdut...

— S-a pierdut, fireşte. Ar fi putut să-l roage: daţi-mi-l mie pe omul ăsta. Dacă ar fi vrut. Iar celălalt ar fi putut să i-l dea... Numai că s-a pierdut. Uite aşa, înţelegeţi, aşa s-a încheiat povestea asta.”

(B. Sarnov nu comentează ciudăţenia că Pasternak ar fi avut corespondenţă şi alte convorbiri cu Stalin).

Ultima însemnare îi aparţine lui Izzi Vişnieveţki. El îi atrage atenţia pe bună dreptate lui Benedikt Sarnov, în vreme ce nici chiar el nu ne lămureşte de unde apare această „noutate interesantă” despre corespondenţa şi celelalte convorbiri telefonice Stalin–Pasternak.

În textul celei de-a patra versiuni continuă să ne atragă atenţia neclarităţile. La paragraful 6, care începe cu cuvintele „El a spus altceva”, nu este clar care dintre cei doi, Pasternak sau Stalin, a spus acel „altceva”.

Pasternak însuşi continuă să fie, printre altele, sursa harababurii.

Între timp a fost lămurit misterul lui Gorki. Şi, de asemenea, secretul celor doi anchetatori. Totuşi, nici misterul, nici secretul nu-l ajută pe poet. Pasternak pare că o ia la vale. Analiza convorbirii telefonice pare mai mult să-l afunde decât să-l ajute.

O bucată de vreme s-a sperat să se descopere denunţătorul. Persoana denunţătorului sporeşte sau nu importanţa şi dramatismul denunţului. Conform lui Robert Litell, a existat un prim denunţ, dar acesta a fost făcut de o femeie, actriţă de teatru, Zinaida Zaiţeva Antonovna, probabil iubita poetului. Dar nu asta, ci altceva, a aruncat denunţul în banal.

Actriţa era o femeie foarte naivă, într-o asemenea măsură, încât nici nu a conştientizat ceea ce a făcut. În capitolul 10 din cartea sa *Epigrama lui Stalin*, R. Litell relatează o scenă aproape incredibilă în care actriţa le povesteşte colegilor, fără vreo intenţie rea, întâmplarea din 20 mai 1934, când seara, după repetiţii, un cekist a bătut la uşa cabinei ei pentru a-şi exprima recunoştinţa pentru fidelitatea ei faţă de Stalin. În faţa uimirii actriţei, cekistul a întrebat-o ce răsplată doreşte: paşaport pentru a călători în străinătate, o vizită la Roma sau Paris sau un rol principal pe scenă. Când ea s-a exprimat că şi-a făcut doar datoria, aşa că nu voia nimic, iar cekistul a spus că asta se putea interpreta negativ, actriţa a cerut să fie ajutată în procesul de divorţ cu soţul ei. La observaţia lui că organele ştiu să fie recunoscătoare cu aceia care lucrează „pentru noi”, ea a răspuns că „n-am ştiut că lucrez pentru voi”.

Banalizarea denunţului, privită din orice unghi ai vrea, îl afecta, chiar indirect, pe Pasternak.

Suspiciunea că ceva nu merge în această poveste sporeşte pas cu pas. Nu pune nimeni la îndoială convorbirea telefonică, dar întrebarea este dacă ea a jucat vreun rol, în

bine sau în rău. Cu alte cuvinte, cum apare poetul în fața prințului, istoriei, propriei conștiințe?

Paradoxul dublării anchetatorilor spune multe. Dublarea începea chiar de la arestări. Reținerea lui Mandelștam în 1934 nu a fost nici prima, nici ultima, cum își pot imagina mulți oameni. Ba chiar n-au fost doar două, ca și anchetatorii, ci mai multe: trei sau patru. În plus, în anii războiului civil, Osip Mandelștam a fost arestat într-un rând de ofițerii albi ai lui Vranghel, bănuit că e bolșevic, iar a doua oară de menșevicii georgieni, sub aceeași acuzație.

Internările au fost și ele mai multe, la fel ca arestările. Unică i-a fost doar moartea.

Că arestarea din 1934 nu a fost prima e ușor de înțeles într-o țară ca Rusia sovietică. Mai ciudat este că aceasta nu a fost și ultima.

Ultima arestare a fost cea din anul 1938. În urma căreia a venit doamna în negru, moartea.

Așadar, au trecut câțiva ani din iunie 1934. Ce s-a întâmplat între timp? Unde au fost toți acești oameni în cei patru ani? Unde a fost Mandelștam însuși?

Că avem un gol în calendar e lucrul cel mai puțin important. Mintea omului, cu tendința ei naturală de a concentra evenimentele, a adunat și a făcut una din anii 1934 și 1938. În asemenea cazuri, aflarea adevărului nu poate să pornească decât de la elementele de bază ale poveștii: timpul și locul unde s-a petrecut. Legat de primul, de timp, arestarea lui Mandelștam a avut loc în mai 1934. Convorbirea Stalin–Pasternak a avut loc în iunie același an. Între timp, toate mărturiile susțin că Mandelștam murise la puțin timp după arestare. Așadar, toate sursele dau ca an al morții 1938, fără a uita în nici un caz să amintească arestarea, ceea ce înseamnă că este vorba despre două arestări, nu doar despre una. Adică precizarea trebuie să înceapă cu felul cum frazăm. Nu este deci „arestarea lui

Mandelştam” din 1934, nici cea din 1938, ci una dintre arestările lui, pentru că, lăsând la o parte ciudățeniile lumii, nu se întâmplase încă nicăieri, poate cu excepția perioadei Revoluției Culturale chineze de mai târziu, ca un arestat să fie arestat din nou în intervalul arestării... Asta e ca şi cum ai spune că un mort ar fi murit în timpul morții.

Această primă reconsiderare a timpului ar fi fost suficientă ca oamenii să-şi amintească faptul că, după telefonul din 1934, Mandelştam a apărut brusc ici-colo în public, ba chiar ar fi mers în vizită la Peredelkino, la Pasternak! Pe scurt, poetul Mandelştam, după celebra convorbire telefonică, contrar oricărei evidențe, ar fi fost eliberat. Că s-a întâmplat ceva ce încă nu ştim, iar convorbirea aceea n-ar fi avut dramatismul bănuit.

Că s-ar fi petrecut altceva aflăm dacă reanalizăm locul evenimentului, care, la fel ca şi timpul, este al doilea element de bază al poveştii. În cazul discuției la telefon, dacă momentul este acelaşi pentru ambii interlocutori, locul de unde vorbeau nu poate fi decât diferit. În cazul Stalin–Pasternak, se ştie că şeful cel mare a telefonat de la Kremlin sau din alte locații ce pot fi considerate drept „Kremlin”. În vreme ce poetul a vorbit din propria lui locuință.

Kremlinul este mereu acelaşi: clădire, putere, simbol. În vreme ce locuința poetului nu are nimic din toate astea.

Convorbirea din 1934 a avut loc între Kremlin şi apartamentul lui Pasternak din strada Volhonka. Asta ne-o dau cu siguranță toate sursele. Însă, în intervalul 1934 şi 1938, când povestea a început şi s-a terminat, Pasternak şi-a schimbat de trei ori locuința.

Cei care au trăit într-un regim socialist ştiu bine că schimbarea unei locuințe nu e întotdeauna ceva simplu. În multe cazuri, ea arată fie ceva bun, fie ceva rău. Avansarea în carieră sau, din contră, pierderea funcției aveau ca prim

semn unul dintre cele mai banale evenimente din viaţa unui om, „schimbarea locuinţei”.

Apartamentul lui Pasternak din strada Volhonka era cea mai banală locuinţă în care poate fi imaginat un scriitor: un apartament comun (*komunallka*, cum se spune în rusa vulgară), cu coridor, telefon şi, în cele mai multe cazuri, baie comună pentru două sau trei familii.

Nu mult timp după convorbirea cu Stalin, Pasternak „şi-a schimbat apartamentul”. Nu cu unul mai prost, cum ne-am putea aştepta, ci dimpotrivă. El s-a mutat pe strada Lavruşkin, într-un imobil mare, în care locuiau câţiva dintre cei mai cunoscuţi scriitori din Moscova. Se înţelege că aici apartamentele erau mult mai bune şi, în afară de asta, un an mai târziu, în 1936, el a primit o *dacea* în celebrul Peredelkino. Această onoare, care li se făcea doar scriitorilor celebri, dacă nu putea fi considerată un gest curtenitor, era un semn sigur că discuţia cu Stalin nu l-a afectat cu nimic pe Pasternak.

Enigmele din jurul său se vor înmulţi. Poate că fusese o convorbire gravă, dar nu în măsura în care ne-o imaginăm. Poate că fusese altceva, o interpretare greşită, plecată probabil de la traducerea greşită a expresiei „ţăranoiul de la Kremlin”, care ar fi putut fi „ţicnitul de la Kremlin”, ca să nu spunem „tâlharul de la Kremlin”, cu înţelesul pe care i-l dau caucazienii în cazul haiducilor din munţi.

Acest raţionament, oricât ar părea de cusut cu aţă albă, a avut o asemenea carieră mai apoi, încât, după căderea comunismului, un cercetător rus, Aleksandr Anaikin, s-a arătat convins că Stalin nu numai că n-a fost deranjat de poezie, ci s-a şi mândrit cu ea!

Tot conform lui Anaikin, elevii slabi şi plini de complexe în adolescenţă, cum a fost Stalin, visează să le provoace groază celorlalţi. Cu alte cuvinte, să lovească, să distrugă, să

extermine pe oricine. Poezia aceasta, conform cercetătorului rus, i-a oferit această satisfacție tiranului.

Studiul lui Anaikin nu explică totuşi o contradicție legată de cei doi poeți: Mandelştam şi Pasternak. În timpul acestor evenimente, destinul lor, căderea, revenirea temporară, cealaltă cădere, îi lega şi-i condiționa reciproc. Între timp, în 1938, soarta i-a oferit lui Mandelştam o ultimă arestare, după care a şi murit. Pasternak a urmărit în tăcere tragedia colegului său, aşteptând poate să vadă ce urmări va avea şi pentru el. Şi totuşi nu s-a întâmplat nimic din ceea ce se aştepta să se întâmple. Ori s-a petrecut ceva, dar secretul a fost atât de bine păstrat, încât n-a aflat nimeni.

Suspiciunile, după ce s-au răspândit în toate direcțiile, se vor fi întors într-o bună zi acolo de unde au plecat: la poezie. Şi dacă n-a fi fost nici ea ceea ce a provocat totul, inclusiv moartea poetului? Dacă o fi vorba despre altceva?

Nu este greu ca într-un asemenea caz să te gândeşti la strigătul: „Destul!"

Ne-ai zăpăcit cu aceste... versiuni. Orice pe lumea asta are o limită. Destul!

Şi totuşi...

VERSIUNEA A CINCEA

Luam masa cu Pasternak...

Aşa începe această versiune, conform lui Nikolai Vilmont, un vechi prieten al poetului. (N. Vilmont, *Despre Boris Pasternak. Amintiri şi impresii*, Moscova, 1989.)

Îmi amintesc, era patru după-amiază când am auzit sunând telefonul.

Urmează alte amănunte. O voce de bărbat la telefon: tovarăşe Pasternak, va vorbi acum cu dumneavoastră tovarăşul Stalin. Răspunsul lui Pasternak: nu e posibil, lăsați prostiile. Vocea la telefon: repet, va vorbi cu

dumneavoastră tovarăşul Stalin. Răspunsul: Nu vă bateţi joc de mine. Vocea la telefon: vă dau numărul de aici. Formaţi-l dumneavoastră. Alb la faţă, Pasternak formează numărul.

O altă voce la telefon: Vă vorbeşte Stalin. *Hlopocete* (sunteţi neliniştit) pentru prietenul dumneavoastră Mandelştam? Răspunsul: O mare prietenie n-a fost între noi. Mai curând contrariul. Avem păreri diferite. Dar am visat întotdeauna să vorbesc cu dumneavoastră. Stalin: Noi, vechii bolşevici, nu ne-am trădat niciodată prietenii. Şi n-am de gând să stau la taclale cu dumneavoastră.

Aici, discuţia s-a întrerupt. Fireşte că am auzit doar ce a spus Pasternak. N-am auzit ce a spus Stalin. Dar mi-a spus Boris Leonidovici. Imediat după aceea şi cuvânt cu cuvânt. Şi imediat după asta s-a repezit la telefon pentru a-l asigura pe Stalin că într-adevăr Mandelştam nu e prietenul lui şi că el nu de frică „a renunţat la o prietenie care n-a existat niciodată”. Această precizare, conform lui Vilmont, i s-a părut necesară, cea mai importantă dintre toate.

Dar de la capătul firului nu i-a răspuns nimeni.

Sarnov subliniază că Nikolai Vilmont era, în 1934, unul dintre apropiaţii lui Pasternak, dar nu ne spune nimic cum era omul acesta zeci de ani mai târziu, când a relatat întâmplarea.

Chiar de la o primă lectură a textului nu este greu de înţeles că Vilmont nu este foarte binevoitor cu fostul său prieten. Celelalte întrebări, oricât de idioate ar părea, sunt normale pentru un regim totalitar. A fost nesincer cu poetul încă din 1934? A devenit mai apoi? L-a schimbat regimul? Şi după aceste întrebări, prezenţa lui la Pasternak, chiar în momentul în care telefona Stalin, a fost o coincidenţă? Sau a devenit o „coincidenţă” din cauza sentimentului de invidie, a neputinţei de a suporta succesul altuia, chiar dacă îi era

cel mai bun prieten? Chiar dacă era un succes discutabil, cu bune şi rele, cum era cel al lui Pasternak?

Frazele care îl trădează pe Vilmont sunt acelea care descriu momentul de după ce dictatorul a închis telefonul. Conform lui Vilmont, Pasternak s-a repezit la telefon pentru a-i aminti lui Stalin că nu a fost niciodată prietenul lui Mandelştam. Însă, chiar după Pasternak, la toate reluările întâmplării, el ar fi intenționat să-l sune din nou pe şeful cel mare, dar în alt scop: pentru a lămuri confuzia creată în legătură cu apărarea prietenului său. Desigur că ar fi pledat pentru apărarea celuilalt, chiar aşa confuz cum era... Fireşte că el, indiferent de împrejurări...

Că Pasternak ar fi vrut să-i spună ceva asemănător era absolut de înțeles. În primul rând pentru că el însuşi insista să povestească acest moment (tentativa de a-l suna pe Stalin). Apoi, urmare regretului permanent pe care i-l provoca întâmplarea, mai cu seamă după moartea lui Mandelştam în lagăr. (Părea că în ochii tuturor era mereu prezentă întrebarea: ar fi putut sau nu să-şi salveze prietenul de la moarte?) Iar în al treilea rând, cel mai important, a fost intervenția lui pe lângă Stalin un an mai târziu, pentru salvarea celui de-l doilea soț al Annei Ahmatova şi a fiului ei, Lev Gumilov. În scrisoarea pe care i-a trimis-o dictatorului, în 1935, îi amintea „critica” pe care acesta i-o adresase pentru blocajul psihic (altfel spus, pentru trădarea prietenului), cu un an în urmă. De data aceasta, Stalin i-a dat curs intervenției. (Punin, soțul, şi Lev, fiul Ahmatovei, au fost eliberați la o săptămână după scrisoare, ba chiar acelaşi secretar al şefului, Poskrebişev, l-a sunat pe Pasternak pentru a-i transmite vestea cea bună).

În final, poetul pare că se bucură de circumstanțe atenuante. Mărturia este credibilă şi uşor de verificat de toate sursele, cu atât mai mult cu cât este vorba despre personaje şi fapte cunoscute, fiul Annei Ahmatova, cel de-al

doilea soţ al ei, scrisoarea lui Pasternak trimisă lui Stalin, în care este evocată tocmai povestea cu telefonul.

Şi totuşi, în mod ciudat, mărturia aceasta nu a jucat rolul decisiv pe care trebuia să-l joace. Motivul trebuie să fi fost faptul că, în vreme ce toate celelalte au provocat rumoare, intervenţia s-a făcut în linişte şi într-o atmosferă ostilă. Dacă împrejurările ar fi fost altele, întregul dosar ar fi avut un alt destin, cu atât mai mult cu cât dintre cei trei martori principali, singurul care nu făcea parte din familie era Vilmont.

Cea de-a doua mărturie este cea a Zinaidei Pasternak, soţia poetului. În vreme ce a treia îi aparţine chiar poetului, care, după cum a spus cu gura lui, a fost vinovat, ca să nu spunem chiar vinovatul principal, pentru nesfârşita încurcătură.

Analizând acest aspect, principalul argument evocat este emoţia. Un argument care-şi pierde din valoare, dacă ne gândim că emoţia este ceva specific poeţilor.

În realitate, emoţia aceea era doar cu numele...

La prima vedere pare ceva normal. Te suna pe neaşteptate tiranul ţării. De care depindeau viaţa şi moartea tuturor. Iată de ce oricine ar fi putut fi şocat.

Pasternak era un poet cunoscut. Dar s-a speriat mai tare decât ar fi trebuit. Când aude o voce necunoscută care-i spune că Stalin vrea să vorbească cu el, are un sentiment cumplit. Nu aştepta acel telefon. Şi nici nu crede, dar neîncrederea este o manifestare a groazei. Bănuieşte că cineva îi face o farsă. De aceea se întâmplă şi ceea ce se întâmplă: al doilea apel şi, în urma lui, vocea lui Stalin.

Povestind întâmplarea, Pasternak nu dă de înţeles niciodată că el „n-ar fi vrut nici măcar să-i audă vocea dictatorului”, pentru un motiv pe care-l bănuim... duritatea, cruzimea etc. Pentru a înţelege mai bine uluiala aceea a lui

va fi nevoie să ne întoarcem în după-amiaza de iunie a anului 1934.

Mandelştam, unul dintre marii poeți ai țării, este arestat. Moscova nu vorbeşte decât despre arestarea lui. În fiece noapte care trece, în fiece zi care vine, poetul capătă o aură înfricoşătoare, misterioasă. Iar Mandelştam are relații cu toți poeții cunoscuți. Inclusiv cu Pasternak, fireşte. Şi toți aceştia se imaginează în mijlocul unui cerc peste care s-a prăbuşit un munte.

Pasternak are motive să se simtă vizat. Glonțul i-a trecut pe la ureche.

Dar el are şi un alt motiv de a se simți amenințat, un motiv groaznic. Cu două luni în urmă, întâlnindu-se pe stradă cu Mandelştam, acesta i-a citit *ceva*... Primul gând care i-a trecut prin cap auzind numele lui Stalin a fost *textul* acela... Aşa cum şi-a închipuit când a auzit pentru prima dată vestea arestării colegului său. Era ăla... Numai ăla să nu fie.

Ceva indefinit, care-i dădea o notă amenințătoare în plus. După cum s-a aflat mai pe urmă, fără a aştepta sfârşitul, Pasternak s-a răstit la autor: să uiți că... poezia asta... mi-ai citit-o mie. Asta nu e artă. E sinucidere curată. Să mă excluzi din asta.

Pentru prima oară, grozăvia aceea căpătase un nume, era o „poezie”.

Pasternak n-a fost singurul care a trecut prin infernul ăsta. În timpul anchetei, Mandelştam a mărturisit numele tuturor acelora cărora le citise poezia. Numele lui Pasternak nu l-a dat. Dar Pasternak nu ştia asta. Şi cu atât mai puțin Stalin. Ba chiar unii dintre cercetători şi-au închipuit că scopul principal al telefonului primit de la dictator a fost să afle dacă Pasternak ştia sau nu. Stalin n-ar fi vrut cu nici un chip ca poezia aceea să se afle. Culmea e că, la punctul acesta, dorința lui coincidea cu cea a poetului.

Poezia, aşa cum se întâmplă adesea cu cele scrise la necaz, era slabă. Câteva dintre versuri păreau nişte „*stişki*”, ceea ce în limba albaneză s-ar putea traduce prin „versulețe”. Au fost câțiva care au considerat-o o provocare.

Nu doar portretul lui Stalin, dar orice altceva părea necizelat, făcut la repezeală: stilul, ritmul, rusa însăşi, atât de departe de versul lui Puşkin.

Ca nişte potcoave te lovesc decretele lui.
Pe unul în piept, pe altul în frunte,
între sprâncene şi-n ochi.

Se simte o a doua prezență, alta decât cea a poetului, în aceste rânduri. S-ar putea spune că poetul şi tiranul se află acolo împreună, într-o stare de iluminare şi simultan de orbire insuportabilă, suspectând şi temându-se de acelaşi spectru.

Era ritmul tragediei cel care făcea ce făcea şi-i aducea în acelaşi punct de întâlnire. Cine eşti tu, cel care vrei să ştii ceea ce ştiu sau nu ştiu eu? Dar tu însuți ce eşti?

Uneori credeau că, poate, obosiți de el, puteau evita tot teatrul acela. Dar nu era posibil. Vechiul ritm era mereu acolo. Şi totul o lua de la capăt. Cine eşti tu, care mă ameninți pe mine? Dar tu cine eşti? În fine, cine suntem noi toți?

O înțelegere misterioasă încerca să se stabilească între tiran şi scriitor. Era o seducție blestemată, care aştepta să se arate în momentul când acesta din urmă, fără a şti nici el, era distrus sufleteşte. Până atunci, celălalt, tiranul, fusese în ochii poetului un mare gol, o greşeală, un nimic nesfârşit. Şi brusc se răsturnase totul. Dispretul se topise, lăsându-i locul unei înțelegeri perfide că, oricum, cei doi se pot totuşi înțelege. Căci, la urma-urmei, rangul le va permite să se accepte reciproc. Că nu e nevoie să-i spui celuilalt că e mai puțin ca nimic, ba chiar că nici stăpânitor nu e, în

vreme ce el, scriitorul, poate fi socotit aşa, pentru că el, cel puţin, ştie să domine într-adevăr... singur... fără ajutorul nimănui.

Ostenit ca niciodată, simţea nevoia să se retragă în căldura căminului, până ce va descoperi că şi acolo, lângă genunchii soţiei, printre vorbele de alint, cele mai liniştitoare cuvinte vor fi cele care-i vor da siguranţa că nu avea de ce să se teamă de tiran, căci, la urma urmei, între ei doi, *tyranos* cel adevărat este el. Iar celălalt nu e decât o copie.

VERSIUNEA A ŞASEA

În afară de faptul că ne apropiem de jumătatea versiunilor, ne aflăm, în fine, la adăpostul familiei, acolo unde, aşa cum se ştie, lucrurile sunt de obicei diferite.

Zinaida Nikolaevna Pasternak, soţia poetului, suferă de bronşită când se întâmplă toate acestea. Aude din pat, după cum spune chiar ea, ţârâitul telefonului de pe holul comun, de unde vecinii vin în fugă să anunţe că Boris Leonidovici este căutat de la Kremlin. Ceea ce o miră cel mai mult pe Zinaida este chipul calm, cum spune ea, al soţului.

„Când am auzit cuvintele: salutări, Iosif Vissarionovici, am îngheţat. Auzeam doar răspunsurile lui Boria, complet şocată că vorbeşte cu Stalin aşa cum ar vorbi cu mine sau cu tine.

Încă de la primele cuvinte am înţeles că era vorba despre Mandelştam. Boria a spus că l-a mirat arestarea lui şi, chiar dacă nu sunt prieteni, i-a apreciat opera ca a unui poet de prima mână şi i-a recunoscut întotdeauna meritele. El l-a rugat pe celălalt ca, în limita posibilităţilor, să-i uşureze situaţia lui Mandelştam şi, dacă e posibil, să-l elibereze. Boria a vorbit simplu cu Stalin, fără ocolişuri (*bez ogladok*), direct şi fără politică. L-am întrebat pe Boria ce a răspuns Stalin la propunerea lui de a discuta despre viaţă şi moarte.

Am înțeles că Stalin i-a zis că ar discuta cu plăcere, dar că nu ştie cum s-o facă.”

După cum se vede din mărturia Zinaidei, aceasta a repetat de două ori cât de calm a fost soțul ei, ca un merit al lui, în vreme ce tocmai asta, calmul pierdut, este pomenit de ceilalți ca o slăbiciune a lui.

Legat de cererea pentru o posibilă eliberare a lui Mandelştam, este evident că aceasta n-a existat, de vreme ce Pasternak însuşi nu doar că n-a pomenit de ea, dar nici n-a lăsat să se întrevadă undeva.

Rezultat al unei frământări îndelungi şi a unor mustrări de conştiință chinuitoare pentru ceva ce ar fi trebuit să se întâmple, şi totuşi nu s-a întâmplat, mărturia Zinaidei Pasternak face parte din categoria celor care, nefiind reale, nu se pot numi totuşi nici inventate.

Ea a fost soția lui mult timp. Au trăit multe împreună, suspiciuni, îndoieli, frici. Au găsit răspunsuri la cele mai grele întrebări, s-au străduit să se justifice.

Totuşi, tendința de a răstălmăci adevărul, care reiese din mărturisirea Zinaidei, depăşeşte motivația unei soții. După declarația ei, întrebarea Sunt corecte cele pe care le ştim până acum? este mai actuală ca niciodată.

În memoriile ei, publicate în anul 1993, la mulți ani după evenimente, Zinaida scrie printre altele că, la numai câteva ore după aceea, toată Moscova a aflat despre discuția cu Stalin.

Din aceste precizări reiese că ecoul pozitiv al scenei, cunoscutul optimism sovietic, nu a fost pur şi simplu un câştig doar în cercul familiei, ci are legătură cu atmosfera generală.

Din cunoaşterea profundă a vieții cuplului Pasternak, biografii spun cât se poate de clar că Zinaida Nikolaevna nu

a devenit „puțin mai sovietică” sub presiunea evenimentelor, ci a avut mereu o tendință de acceptare a regimului sovietic.

În cazul scriitorilor sau artiştilor care au avut probleme cu statul comunist, se cunosc două tipuri de soții sau iubite. Cele care amplificau nemulțumirile omului apropiat sau acelea care, dimpotrivă, încercau să le domolească. În cazul acesta, situația s-ar justifica prin nevoia echilibrării sufleteşti a personajului sau prin tentativa de a se apăra de tracasările zilnice (copiii, mutarea în ținuturi îndepărtate etc.).

În cazul unei etichetări finale a lui Pasternak este dominantă imaginea scriitorului singuratic, împotriva căruia se ridică întreaga Uniune Sovietică, stat şi popor împreună. În acest tablou, poziția soției sale este mai mult decât paradoxală. Pe de o parte, rămâne soția lui credincioasă, dar, pe de alta, ea continuă să fie un cetățean sovietic exemplar.

Dacă cineva i-ar fi spus toate acestea poetului cât trăia, l-ar fi pus într-o poziție dificilă. La urma urmei, n-ar fi exclus să accepte că o parte din el a rămas ostatică țării sale, sub toate aspectele. Suferința lui ulterioară, când a trebuit să aleagă între Premiul Nobel şi a nu fi exilat din Rusia, trebuie că i-a scurtat zilele. Dar dacă şi el, *celălalt*, tiranul, a avut suferința lui? Ar fi putut fi de altă natură, totuşi nu se poate folosi decât acelaşi cuvânt: suferință.

Dornici de normalitate şi osteniți de căutarea unui argument pentru a o afla, în mintea multora a apărut din nou imaginea tiranului păşind gârbovit la funeraliile soției lui.

Nu era uşor pentru un dictator, care stăpânea o treime din glob, să meargă aşa solitar în urma sicriului soției care-şi pusese capăt zilelor.

Din acest punct de vedere, celelalte întrebări, inclusiv aceea despre convorbirea telefonică poet–tiran, au fost

naturale. De ce a avut loc? La ce a folosit? Chiar a dorit tiranul să se lămurească asupra lui Mandelştam, sau a fost doar un joc?

Un joc al cui? Pentru a înşela pe cine?

Strigătul: „Destul, că înnebunim de tot”, poate fi repetat la infinit în această poveste. Însoţit de exclamaţii de uimire: atunci ce a fost cu telefonul ăla? Şi de unde a pornit toată întâmplarea? De la o poezie, într-adevăr? Sau ceva asemănător? Ori, cum se zvoneşte în ultima vreme: o poezie, într-adevăr, dar nu aia pe care o ştim? Să spunem, o odă...

VERSIUNEA A ŞAPTEA

„Nadia a trimis o telegramă la C.C. Stalin a dat ordin să se cerceteze... Apoi i-a telefonat lui Pasternak. Ce s-a petrecut pe urmă e bine-cunoscut... Stalin a anunţat că s-au dat ordinele în privinţa lui Mandelştam. El l-a întrebat pe Pasternak de ce nu a intervenit (*hlopotal*).”

Aceste cuvinte, banale în aparenţă, îi aparţin Annei Ahmatova, cel mai cunoscut dintre martori. Sunt fraze extrase din jurnalul ei.

Mulţi vor fi aşteptat ceva cutremurător de la marea doamnă a literaturii ruso-sovietice din secolul XX. Dar, tocmai pentru că este aşa, rece, oarecum străină pentru ceea ce se petrece jur-împrejur, mărturia ei pare dezamăgitoare la prima vedere.

Cea mai mitizată scriitoare a timpului, de o celebritate recunoscută graţie portretului memorabil pe care i l-a făcut Amedeo Modigliani într-o cafenea la Paris, căsătorită foarte timpuriu cu faimosul poet acmeist Gumilov, după executarea căruia, în 1921, şi-a continuat viaţa agitată ca nimeni altcineva în Rusia.

Aflată mereu în preajma bucuriei şi necazului, frumoasă, jucăuşă, „regina Nevei”, după cum o alintau admiratorii,

„jumătate călugăriță şi jumătate prostituată”, în descrierea lui Jdanov, „Sapho a Rusiei”, după alții, „Anna tuturor ruşilor”, conform stilului monarho-imperial al unui tânăr poet, ea îi cunoştea şi avea relații cu doi dintre barzii epocii, Mandelştam şi Pasternak.

Cu acesta din urmă avusese un schimb de mesaje poetice nu chiar nevinovate, astfel încât se spunea că Pasternak, când o întâlnea, uita că este însurat şi o cerea în căsătorie, cerere pe care ea, la fel de natural, o respingea.

Şi iată că din nou, în jurnalul ei, la data de 8 iulie 1963, cu trei ani înainte de a muri, vorbeşte din nou despre cei doi:

„Nadia (adică Nadejda Mandelştam, soția celui arestat) a trimis o telegramă...”

Mai departe povesteşte cum a auzit discuția poet-tiran. „Dacă un prieten al meu poet ar fi arestat, eu m-aş da peste cap să-l salvez.”

Pasternak a răspuns că, dacă el n-ar fi intervenit (*hlopotal*–intervenit), Stalin n-ar fi aflat despre asta.

„El este prietenul dumneavoastră?” Pasternak s-a cutremurat! După o clipă de linişte, Stalin a continuat să întrebe: „Este un mare poet. Da, sau nu?” Pasternak a răspuns: „Asta nu are mare importanță.”

B.L. (Boris Leonidovici) şi-a spus că Stalin ar fi vrut să afle dacă el ştia sau nu de poezia lui Mandelştam. Şi prin asta îşi explica răspunsurile vagi.

„De ce să vorbim despre Mandelştam, când eu doresc de mult să vorbesc cu dumneavoastră.

Despre ce?

Despre viață, despre moarte.”

La care Stalin a închis telefonul.

Ca în orice altă versiune, şi în cazul acestei relatări, deşi vine de la un personaj celebru, sunt o serie de neclarități.

Printre ele, prima şi cea mai flagrantă naşte întrebarea dacă este o mărturie directă sau auzită de la altcineva.

Prima dată te duce gândul la Nadia Mandelştam, soţia poetului, cu care Ahmatova a fost prietenă bună ani de zile. E clar că acea fărâmă minusculă de speranţă din text, creată de obicei în urma unei mari disperări, vine mai curând de la soţia poetului martir decât de la Ahmatova.

În jurnalul Annei se vorbeşte despre eveniment ca despre o furtună (mai exact despre două furtuni), care, deşi din trecut, au fost nedezlipite una de alta.

Oricum ar fi, intrarea femeilor în ceea ce astăzi se poate numi dosarul Stalin–Pasternak e aşteptată atât cu speranţă, cât şi cu deznădejde, adică atât cu bucurie, cât şi cu groază.

Aceasta se întâmplă de regulă când avem atât bănuieli, cât şi ambiguităţi. În asemenea cazuri, femeile nu ezită să apară acolo unde nu te aştepţi, din ţinuturi şi naţii îndepărtate, ba chiar uneori din moarte.

După cum s-a spus adesea, Boris Pasternak era încă în viaţă când a început să se pună întrebarea ce femeie se ascunde în spatele personajului Lara Antipova, din romanul *Doctor Jivago*. Era soţia lui, Zinaida Nikolaevna, sau Olga Ivinskaia, amanta? După moartea lui, rivalitatea dintre ele, chiar dacă părea uşor de împăcat, s-a complicat până ce s-a transformat într-o enigmă aproape planetară.

Ritualul aproape că se repeta. La început, părea normal ca femeia-cheie a romanului, adică „doctoriţa”, să fie iubita, după care venea o zi când soţia îţi dădea impresia că nu bate prea uşor în retragere.

După plecarea lui dintre cei vii, au rămas cele două, în vreme ce încetişor, pe nesimţite, cu paşi uşori de fantasmă, iată că se apropie cea de-a treia rivală.

Nu se întâmplă prea des ca în biografia poeţilor să apară aşa ceva. Contrar afirmaţiilor cercetătorilor, acest lucru este

atât de surprinzător, încât poate fi considerat drept intervenția unor forțe misterioase, dincolo de bine şi de rău.

Cea de-a treia femeie din viața lui Boris Pasternak a fost Anna Ahmatova. Oricine ar auzi asta pentru prima oară n-ar putea să-şi reprime un zâmbet de neîncredere. Se zvonise într-adevăr ceva, dar fusese atât de incredibil, încât se şi uitase instantaneu, mai ales că nu era confirmat de nimic.

Odată cu trecerea vremii, bănuiala apăruse din nou, mai ales după dispariția lui şi plecarea celor trei femei dintre cei vii. S-ar fi părut că acum, când totul era fum, lucrurile putea fi puse mai uşor la locul lor.

Uneori părea simplu: poporului rus, aşa ca şi în cazul altor popoare care adoră literatura, îi plăcea să le găsească mirese, după gustul lui, poeților pe care-i iubea. Cu alte cuvinte, să facă şi să desfacă cumetrii, chiar dacă asta se petrece în afara timpului şi a oricărei logici.

Primele poveşti despre logodna lui Boris Pasternak cu Anna Ahmatova pot continua, sub forma unor bârfe, în jur de o sută de ani, ceea ce nu e de mirare când este vorba despre o căsnicie milenară...

Realitatea face ca, de exemplu, cel care scrie aceste rânduri să fi auzit despre toate acestea la circa cincizeci de ani după plecarea de la Moscova, adică în anul 2010. Mă întorceam pentru prima oară în oraşul în care am fost student, de data aceasta nu în vis, ci în realitate. Chiar mă întorc, repetam în sinea mea, aruncând o privire pe biletul de avion Paris–Moscova, ca să mă asigur că e avionul care mă ducea acolo, şi nu un tramvai cu coarne, cum îmi apăruse în vis ceva vreme înainte, fără a mai aminti apoi cele două ființe ciudate, jumătate trăsnet, jumătate prostituate, pe care le rugasem în urmă cu o lună să mă ia la autostop.

Îmi imaginam cum ar fi putut fi prima zi la Moscova, după jumătate de secol. Şi cu atât mai mult noaptea. După

miezul nopții, schimbând canalele tv, am ajuns să mă opresc, în cele din urmă, la un film care mi s-a părut aproape normal. Femei frumoase, decoruri luxoase, producție rusească.

Numele „Anna” al unuia dintre personaje mi-ar fi trecut, probabil, pe la urechi fără să-mi atragă atenția, dacă în film n-ar fi fost vorba despre o carte interzisă. În cursul discuției, ochii autorului cărții se umpluseră de lacrimi, iar privirea femeii devenise tot mai tristă şi mai frumoasă.

Dar cei doi par a fi Anna şi Boris Pasternak, mi-am zis. Auzisem ceva despre un posibil flirt între ei, dar nu eram prea sigur. În vreme ce pe ecran cei doi erau foarte apropiați, aproape iubiți, ca să nu spun logodnici.

A doua zi mi-am amintit să-l întreb pe însoțitorul meu rus dacă, odată cu deschiderea arhivelor, se descoperise aşa ceva, dar el mi-a răspuns în doi peri. Chiar a adăugat: acum se spune orice despre oricine.

Dintr-o vorbă într-alta am ajuns la convorbirea cu Stalin, despre care omul avea o părere proprie. Discuția fusese, după cum se pare, reală, aşa cum se spune. Când i-am spus că scriu ceva despre acea convorbire, el mi-a răspuns: aşa? Ce frumos!

Aş fi vrut să mă întorc la posibilul flirt Anna–Boris, şi mai ales la întrebarea de ce întârzie poporul atât de mult cumetriile, dar ceva m-a oprit. Poate cuvântul „cumetrii”, pe care nu mi-l aminteam în rusă.

VERSIUNEA A OPTA

Deşi începe tot cu numele Nadiei, Nadejda Mandelştam, soția poetului-martir, aceasta este versiunea cea mai rezervată, ca să nu spun cea mai neutră, a evenimentelor.

Şi într-un fel e justificat. Dacă toată povestea este străbătută de un sentiment de suferință, de regret şi de

nemulțumire pentru ceea ce nu s-a făcut, atunci aceasta este versiunea cea mai potrivită.

„Stalin l-a anunțat pe Pasternak că situația lui Mandelştam este analizată cu bunăvoință. Imediat după asta, un reproş: Pasternak nu s-a adresat Organizației Scriitorilor sau «mie însumi» şi nu a intervenit pentru Mandelştam...”

La fel ca şi în scurta descriere a Ahmatovei, varianta Nadejdei Mandelştam începe cu cuvintele promițătoare ale lui Stalin, ceea ce înseamnă că el i-a telefonat lui Pasternak nu pentru a-l întreba ce trebuie făcut cu poetul *opalnîi* (încurcă-lume), să fie condamnat sau iertat, ci pentru altceva.

Întrebarea ce ar fi putut fi acest „altceva” pare inventată special pentru asemenea anchete.

Din analiza neutră a mărturiei reiese că ea este compusă din două părți, mai exact din două motive. Primul motiv este de fapt un anunț despre o problemă care se îndreaptă spre o rezolvare favorabilă. Partea a doua este un reproş legat de aceeaşi problemă.

La prima vedere, cele două motive, vestea bună şi reproşul, par a se afla în opoziție unul cu altul. La o analiză mai aplicată, ele nu doar că sunt în armonie, dar se şi reconfirmă unul pe celălalt.

Din ambele situații, Pasternak iese mulțumitor. Din vorbele lui Stalin se vede clar că acesta îi dă o veste bună despre prietenul lui întemnițat. Reproşul, cum s-a spus mai înainte, accentuează ideea că este vorba despre o veste bună.

Între timp, în memoriile Nadiei, văduva lui Osip Mandelştam, nu e greu să descoperi răceala față de Pasternak. Este o întâmplare, o neînțelegere, un sentiment născut mai târziu față de prietenul soțului, al colegului, al

rivalului în cele din urmă, față de cel căruia îi ies toate, în vreme ce celuilalt nu-i iese nimic?

Distribuite peste tot, memoriile Nadejdei Mandelştam, mai exact răceala ei, vor fi decisive în contrapunerea tăcută a celor doi poeți geniali.

Evenimentele ulterioare au aruncat o rază de lumină asupra enigmei, sau a fost chiar ea, omul cel mai apropiat de poet, cea care ştia nişte secrete necunoscute altora?

Chemarea ei la Liubianka, unde el era deja încarcerat, pentru a fi întrebată dacă vrea să-l însoțească în lagăr, trebuie că a fost una dintre cele mai tragice scene din această poveste. În afară de acordul ei de a-l însoți, nu mai ştim nimic altceva. Nu ştim nimic despre întâlnirea celor doi, despre cuvintele schimbate, privirile, îndoielile ei, dacă au fost, sau mai ales ale lui. Dar mai ales nu cunoaştem scopul acestui spectacol cumplit, supravegheat, cu siguranță, de o mulțime de anchetatori (prezenți sau ascunşi). Şi fireşte că nu ştim ce s-a întâmplat în culise, promisiunile, poate, directe sau subînțelese.

Percheziția locuinței lui Mandelştam în timpul arestării sau imediat după asta n-a fost ceva mai suportabil. Conform Annei Ahmatova, oamenii poliției secrete răscoleau ca turbați, fără nici un pic de grijă, prin manuscrisele poetului. Ura şi nepăsarea lor au fost interpretate mai târziu ca o confirmare a faptului că ştiau precis ceea ce căutau: manuscrisul unei poezii.

Scena îți aminteşte ceva asemănător, petrecut cu aproape o sută de ani în urmă, când, în vreme ce Puşkin zăcea grav rănit în salonul casei sale, poliția țarului căuta de zor, cu aceeaşi grabă şi nerăbdare, manuscrisul poeziei „*Exegi monumentum*". Şi, în vreme ce în cazul lui Mandelştam era vorba despre expresia „țărănoiul de la Kremlin", care nu se ştie dacă a fost sau nu găsită, într-un manuscris, în cazul

lui Puşkin, manuscrisul poeziei era cunoscut, iar supărarea venea de la un singur cuvânt.

S-a vorbit extrem de mult despre această percheziție, al cărei scop nu era obligatoriu dispariția poeziei-testament, ci pur şi simplu a cuvântului „Alexandru”. Era doar un cuvânt, dar cuvântul acela era chiar numele țarului, deci ceva foarte delicat, care explică prezența printre polițişti a lui Vasili Jukovski, cel mai cunoscut poet rus al epocii. Jukovski era, deci, cel care, în calitate de „supraveghetor literar al percheziției”, o meserie care atunci se năştea, probabil, în lume, avea dreptul de a modifica textul sau, dacă asta nu se putea, să-l facă să dispară.

Jukovski se bucura, după cum se pare, de încrederea țarului, dar mai ales de cea a poetului. Pe el l-a durut ceea ce trebuia să se întâmple cu cea mai cunoscută poezie a lui Puşkin şi repede, ca s-o salveze, în agitația percheziției, a modificat cuvântul periculos. Pe scurt, a înlocuit numele lui Alexandru cu cel al lui Napoleon. Prin urmare, în comparația înălțimii celor două coloane monumentale, pomenite în poezie, cea a lui Puşkin şi cealaltă, imperială, poetul, în mod ciudat, nu vorbeşte despre țarul rus, ci despre împăratul francez.

Puşkin nu ironiza „coloana țarului”. El scria doar că monumentul poetului, deci al lui, „se ridică mai sus decât cel al lui Alexandru”.

Corectând versul, Jukovski este foarte atent. El nu intră în complicații, nu se întreabă care coloană e mai înaltă, a poetului sau a țarului. El găseşte un alt împărat, pentru a trimite controversa departe, în Franța. Şi reuşeşte. Modificarea lui şi-a îndeplinit rolul, salvarea poeziei în prima furtună, cea mai periculoasă.

Mai târziu, modificarea lui Jukovski n-a mai rezistat şi a căzut de la sine, ba chiar fără vreo intervenție, să spunem, franceză, pentru a înlocui coloana lui Napoleon cu vreo alta,

britanică sau turcească, să spunem. Şi asta pentru simplu motiv că un număr de copii ale manuscrisului au rămas pe ici, pe colo, în mâinile unor amici, chiar din timpul vieții poetului.

În ceea ce priveşte dramatismul lor, nu există termen de comparație între cele două percheziții şi cu atât mai puțin între consecințele lor. În cazul testamentului lui Puşkin a fost necesară doar schimbarea unui cuvânt pentru a-l salva, în timp ce în acela al lui Mandelştam nu doar că se cerea distrugerea manuscrisului, ci ordinul mergea mai departe. Să fie distrusă amintirea lui, împreună cu modul în care se va face aceasta.

În asemenea situații e greu să eviți un zâmbet ironic şi, împreună cu el, ideea că se exagerează cu descrierea a ceea ce se cheamă grotescul epocii.

Între timp, expresiile care descriu fapte incredibile, posibile doar în cărți, şi nu în viață, sunt înlocuite din ce în ce mai des de opusul lor: posibile doar în viață şi nicidecum în cărți.

O străduță din „satul poeților”, Peredelkino, unde doi poeți discută în timp ce se plimbă, este o scenă uşor de imaginat, însă ceea ce ne-ar părea o coincidență imposibilă ar fi dacă am afla întâmplător că aceşti doi poeți nu sunt nici Isakovski şi Isaac Babel, ba chiar nici Fadeev şi Pavlenko, ci doi încurcă-lume incorigibili, Pasternak şi Mandelştam în persoană... Şi, de parcă asta n-ar fi suficient, întâlnirea avea loc în anul 1937, ceea ce ar putea îndreptăți un strigăt de uimire: oamenii ăştia sunt reali, sau nu?

Pentru că era chiar 1937, adică trei ani după memorabilul an 1934, atunci când s-au petrecut evenimentele dramatice, convorbirea telefonică, încătuşarea lui Mandelştam, arestarea lui împreună cu tentativa de sinucidere, iar toate acestea revin acum tulbure, ca o poveste deja încheiată.

Involuntar, oricine s-ar putea gândi că evenimentele cu pricina nu pot fi reale amândouă. Pe scurt, ori se referă într-adevăr la drama din iunie 1934 şi la urmările ei, ori drama aceea nu fusese decât un spectacol lugubru, în vreme ce adevărul-adevărat era cel de pe străduța din Peredelkino, unde cei doi poeți se plimbau aşa cum se pot plimba poeții peste tot în lume.

Spre surprinderea generală, cronica vremii, aşa cum e consemnat, nu exclude nici unul dintre tablouri. Se adeveresc cu precizie momentele de groază prin care a trecut Mandelştam (se ştiu chiar şi etajul şi fereastra de la care s-a aruncat în 1934, pentru a-şi curma viața), la fel cum se cunosc locurile internării şi barăcile în care ar fi putut să moară în linişte. Cu aceeaşi precizie, dacă nu chiar şi mai precis, e descrisă scena contrară, cea optimistă, vizita lui Mandelştam la prietenul său Pasternak, la Peredelkino, unde acesta din urmă primise între timp o vilă!...

Altfel spus, sunt acceptate ambele tablouri, probate în acelaşi timp de zvonuri, articole în presă, rapoarte ale poliției secrete, de spionii occidentali din epocă, de cei de azi. Şi ceea ce este şi mai ciudat, sunt acceptate integral, fără să se condiționeze realitatea uneia de irealitatea celeilalte.

Deci cele două fantome se plimbau în anul 1937 prin Peredlkino discutând, poate chiar citindu-şi reciproc vreo poezie...

Aceeaşi întâmplare cu două descrieri diferite, sau două întâmplări cu aceeaşi descriere?

Şi, de parcă n-ar fi fost de ajuns, între ei, din nou, poezia. Poate cea optimistă. Sau poate alta. S-a vorbit mereu despre alta. Diferită de prima. Poate atât de evident, încât se vedea şi din titlu: *Odă pentru Stalin*.

Vrei sau nu vrei, mintea o ia din nou razna. Dacă ar fi fost aşa, de ce n-a alergat Pasternak la telefon să dea vestea

cea mare? Vestea că Osip M. a scris, în fine, o altă poezie, de data aceasta pe cea potrivită, incredibilă, aşa încât, pentru a trimite mesajul, nu se crease încă linia telefonică potrivită, dar şocul avea s-o creeze special...

Asta dacă nu cumva...

Oamenii aveau dreptate să fie surprinşi. Semnele timpului erau indescifrabile, adesea înşelătoare...

Erau ani în care zeci de cercetători se ocupaseră cu cele trei minute din vara aceea îndepărtată a anului 1934, fără s-o scoată la capăt. Erau analizate din nou cronicile, versiunile, una după alta. În anul 2014, presa israeliană comemora optzeci de ani de la celebra convorbire telefonică, cât de curând se vor face o sută, şi totuşi nu se întrevede o clarificare.

Enigmele abia aşteaptă să se ivească. Sunt amintite, de pildă, numeroasele arestări ale lui Mandelştam, dar niciodată punerea lui în libertate. Ba chiar se ajunge până acolo încât să se creadă că motivul adevărat al unei eliberări n-ar putea fi decât viitoarea arestare...

Alte mistere schimbă, acolo unde nu te aştepți, codul sau cursul evenimentelor.

Era aceeaşi vară a lui 1934, la numai trei minute după convorbire, când, în vreme ce se aşteaptă arestarea lui Pasternak, spre uimirea tuturor, el prezidează o şedință la Congresul scriitorilor, cel care anunța cu tam-tam realismul socialist sovieto-mondial.

Continua să rămână nerezolvată problema poeziilor despre Stalin. Se zvonea despre două dintre ele: „Cea rea”, aceea cu Țărănoiul, care i-a adus sfârşitul, şi cealaltă, „cea bună”, care nu l-a salvat, *Oda*.

În timp ce se vorbea în şoaptă despre ele, venea un moment în care privirile interlocutorilor se evitau reciproc. Era ceva ce nu mergea în această poveste, dar le lipsea curajul s-o spună deschis. Logic, dacă una dintre poezii te

ucide, iar cealaltă nu, prima trebuie să fi fost scrisă aceasta din urmă, *Oda*. Iar cealaltă după ea.

Numai că, dacă cercetai atent desfăşurarea faptelor, ajungeai să înțelegi că se întâmplase exact invers. Toate mărturiile arătau că „Țărănoiul" era prima poezie, iar motivul convorbirii fusese ea şi numai ea.

Discuțiile acestea se sfârşeau de obicei cu o tăcere, uneori cu un oftat plictisit, ce arăta un regret de felul: e vina noastră că ne-am pierdut timpul cu asemenea tâmpenii.

Se vorbea despre o fotografie din ultimele zile, cu puțin înainte de moartea lui Lenin, unde erau clare semnele de sifilis. Părea de necrezut, dar Stullpans, colegul nostru de curs, a adus într-o zi poza de la Riga. N-am văzut niciodată ceva mai trist.

Asta explică totul, a zis el. Apoi, când mi-am exprimat uimirea că n-au distrus-o, Stullpans a zâmbit ironic. Îl întrebase şi el acelaşi lucru pe un prieten, iar acela i-a răspuns că poza nu doar că nu va fi distrusă, ci va fi folosită din ce în ce mai des. Explicația, după el, era dintre cele mai curioase. Această fotografie nu doar că nu-l va afecta pe Lenin, dar fiind unica dovadă de concret a acestei ființe nepământene, era posibil ca în viitor aceasta să fie singura mărturie... în favoarea lui.

Am încercat să rețin în mine un „uf" de uimire, care lui nu i-a scăpat.

Văd că ți se pare exagerat, mi-a zis în şoaptă. Aşa cum i se păruse şi lui la început. Dar prietenul îi explicase că va veni momentul dezlegării oricărui mister. Va veni şi ziua lui Marx, a adăugat imediat.

Şi a lui Marx?

O bucată de vreme ne-am privit în linişte.

În loc să continue cu Marx, el m-a întrebat cum de a fost posibil ca, invers decât în cazul Letoniei, care e lipită de Rusia, Albania, aflată la două mii de kilometri depărtare, să

devină aşa, dintr-odată, cea mai apropiată aliată a Uniunii Sovietice?

Am ridicat din umeri, căci nu ştiam ce să-i răspund. El a simțit că discuția mă enerva, ca atunci când venea vorba, chiar şi pe ocolite, despre servilismul micilor aliați, cum era Albania, în fața Rusiei. Asta mi se părea cea mai mare prostie, iar Stullpans nu se putea preface că nu ştie, aşa că, pentru a mă îmbuna, mi-a amintit că şi Letonia lui făcuse acelaşi lucru.

Acum mă asculta gânditor în timp ce repetam că, în privința fascismului şi nazismului, Albania nu rămăsese în urma celorlalte țări ale familiei.

Albania fascistă, a murmurat el printre dinți. Studiindu-l pe Migjeni[7], a înțeles totul, dar, culmea, expresia se folosea rar sau deloc.

I-a spus că are dreptate, ba chiar şi eu, care pronunțasem cuvintele „Albania fascistă”, am simțit într-o clipă că gura mea nu ştie să le pronunțe. Adevărul este că lucrul acesta nu se spunea deschis nici acum, dar nu ştiam motivul. Poate că avea legătură cu relațiile neclare dintre fasciştii, naționaliştii şi comuniştii albanezi. Aceeaşi istorie cunoscută, şoptită cu teamă, cum că la început comuniştii ar fi avut relații bune cu naziştii şi că le-au declarat război în ziua în care aceştia au atacat Uniunea Sovietică. Apoi istoria a continuat în stil albanez, cu naționaliştii care, în ciuda comuniştilor, s-au aliat cu germanii, pentru că, în afară de faptul că nu suportau colhozurile, afirmau că aşa o cer interesele națiunii.

Stullpans asculta privindu-mă fix. Aveam impresia că-i păreau exagerate cele pe care i le povesteam, ba chiar îl enervau, spunându-şi că atâta timp cât eu îl credeam în

[7] Migjeni (pseudonim al lui Millosh Gjergji Nikolla), poet clasic albanez (1911–1938). (N. tr.)

ceea ce privea sifilisul lui Lenin, ar fi fost şi el obligat să creadă exagerările mele.

Ca şi când mi-ar fi citit gândurile, s-a întors din nou la Lenin, spunându-mi că la început îşi contrazisese şi el prietenul în ceea ce priveşte boala venerică a şefului sovietic. Lăsând la o parte numele ei odios, nu era decât o boală, deci ceva omenesc, după cum se afirmă în asemenea cazuri.

Recunoşteam această îngăduință subită care ducea automat la acceptarea durității epocii. Dar, de data aceasta, Stullpans era mai supărat decât de obicei. După el, Lenin depăşise mult linia roşie. Nu era greu să-ți închipui că era vorba despre exterminarea familiei țarului. Când tronul se prăbuşeşte, o face cu tot ce înseamnă el: împărat, împărăteasă, prinți şi prințese minore, şi asta, se ştie, poate aduce ceva şi mai rău.

Ce poate fi mai rău? l-am întrebat.

Mai rău există întotdeauna, mi-a răspuns. O să-ți povestesc altă dată şi o să rămâi cu gura căscată. O să-ți spun ce a însemnat el pentru țările noastre.

Furia îl făcea să se sufoce. Ascultă, a adăugat mai apoi. Eu vorbesc aşa pentru că mă doare. Să ştii tot ce i-a făcut omul acesta Letoniei mele. Şi Albaniei tale, fără discuție.

Vorbele lui deveneau din ce în ce mai tulburi. Simțea şi el asta, căci, pentru a-şi clarifica puțin gândurile, a început să introducă ici-colo câte un cuvânt albanez, în timp ce eu mă căinam că trebuie să ascult ceva nemaiauzit pe lumea asta, povestirea în rusă a unui leton, amestecată cu o albaneză de secolul al şaptesprezecelea.

Se străduia să-mi explice că el, deşi părea un critic al epocii, în realitate voia s-o împacheteze cât mai acceptabil. Cred că şi tu ai vrut s-o faci vreodată. *Nu-i aşa?* Dorința de a nu te mai ruşina de epoca aceea, pentru că, la urma urmei, toți am păcătuit ca s-o avem. *Aşa e?*

Mi-ai spus că nu putea fi nimic mai odios decât împuşcarea prinţeselor? Imaginează-ţi-l acum pe şeful suprem al bolşevicilor ruşi reacţionând la veştile care-i veneau din provinciile îndepărtate, pe baza cărora trebuiau luate deciziile privind îmbunătăţirea situaţiei poporului rus. Răsfoind lista cu atenţie, el nota alături de numele fiecărei provincii măsurile urgente ce trebuiau luate pentru a-i salva pe oameni de frig şi de foame, sub privirile subalternilor uimiţi de gândirea lui genială, şi găsind pe loc o rezolvare în fiecare caz.

La Voronej, de exemplu, ar fi fost suficientă creşterea cu 11% a execuţiilor fără judecată, ceea ce n-ar fi trebuit la Celeabinsk. Iar la Ekaterinburg, vechi cuib antisovietic, dimpotrivă, un spor de 23 la sută ar fi fost insuficient. Şi aşa mai departe, stabilind cu o grijă părintească cum era mai bine pentru fiecare, Krasnoiarsk, de pildă, Novosibirsk, până la Samarkand sau Siberia cea îndepărtată. Doisprezece la sută...

Ţi se pare insuportabil?

Stai, că mai e ceva. Toate aceste procente şi cifre treceau prin mâinile lui Lenin. Însoţite adesea de o privire duioasă, ca şi când ar fi fost nişte răvaşe de dragoste, aşa cum el n-a fost capabil să scrie vreodată.

Şi uite aşa a ajuns la familia imperială. Era prima problemă apărută la orizont, împreună cu primele semne ale revoluţiei. Ce să facă cu ea?

Căderea ei, desigur, era inevitabilă, odată cu detronarea ţarului, semnată sau nu de mâna lui Lenin. Cu aceeaşi mână, apoi, pentru împărăteasă. După care venea rândul prinţeselor. Milioane de fetiţe pe lume ar fi vrut să fie alintate cu cuvântul acesta, pieptănându-se în faţa oglinzii.

Printre miliardele de cuvinte create în toate limbile pământului, acesta era, fără îndoială, unul dintre cele mai blânde şi mai nevinovate. Şi totuşi mâna lui Lenin nu a

ezitat în fața lui. Era convins de faptul că nu va ezita în nici un caz, nici chiar în fața acelor zâne cu nume atât de frumoase. Şi ordonase condamnarea.

Şi iată, ultimul la rând, dar nu ca importanță: țareviciul. Fiul țarului. Moştenitorul tronului. De fapt, cel care-l pierdea.

Era, fără îndoială, ținta fiecărui ucigaş.

Sute şi sute au fost detronați. Iată de ce ochii şi urechile lumii erau învățate chiar şi cu răsturnările cele mai spectaculoase ale copiilor încoronați. Totuşi, nu te grăbi să spui că se ştie. Mâna lui Lenin s-a întins pentru a semna ceva ce se ştia şi nu se ştia totodată: moartea unui țarevici hemofil. Era o moarte deosebită. Pentru a ucide un hemofil, era suficientă o cât de mică zgârietură, iar Lenin ştia asta. Şi totuşi el nu a ezitat nici o secundă să dea ordinul ca sute de gloanțe de mitralieră să trimită sute de morți spre trupul copilului-împărat.

Iar acum mi-l închipui pe bărbatul ajuns în culmea puterii, cu câțiva ani înainte de asta, pe străduțele întunecate din Zürich, împreună cu o micuță prostituată elvețiană, pe acest bărbat timid, banal, rostind câteva cuvinte în germană: cât mă costă, fetițo? Dezgustător, nu? Şi totuşi, acest omuleț cu părul rărit, comparat cu răzbunătorul şef bolşevic de mai târziu, acela cu procentele, va părea un adevărat înger în singurul lui moment de umanitate: înaintea sifilisului pe care-l va împărți cu micuța prostituată a Europei.

Prea târziu, desfrânată mică.

Câțiva ani prea târziu.

Mă simțeam complet amorțit, aşa că n-am putut înțelege sensul acestor cuvinte.

Stullpans mă privea țintă. Ce întârziere sau ce greşeală făcuse mica prostituată din Zürich, transmițându-i sifilisul odată cu mângâierile ei tandre?

Asta n-o putea şti nimeni, poate nici chiar ea. Aşa că plecase din lume doar însemnându-l, fără a răni de moarte monstrul.

Stullpans mi-a cerut scuze pentru frazele lui dezlânate, în vreme ce mintea mea făcea ce făcea şi ajungea din nou la Marx, mai exact la boala lui, care trebuie să fi fost chiar mai cumplită decât a lui Lenin, dar Stullpans părea atât de epuizat, încât n-am mai îndrăznit să-i amintesc.

O să-i vină rândul şi lui Marx, am repetat în sinea mea, încercând să pricep bâiguielile celuilalt. Trei minute, spunea, înțelegi, omule, doar trei minute şi ne stoarcem creierul să înțelegem ceva, închipuie-ți apoi o grămadă de ani, cei mai mincinoşi ani din lume. Iar tu îmi spui că şapte versiuni ar fi prea multe.

N-au cum să fie niciodată prea multe. Prea puține, da. Şi a repetat cuvintele acestea într-o albaneză şi mai veche, poate din secolul al şaisprezecelea, în care tradusese un psalm.

Şi din orice amănunt al lor, atunci când te aştepți mai puțin, poate să iasă adevărul. Îți aminteşti de ziua în care am vorbit despre Sfinx?

Nu, am fost cât pe ce să strig.

Înțeleg. Eşti obosit. Cu toții suntem obosiți.

Iosif Sifilizovici Stalin… a adăugat mai apoi. Apoi a spus din nou ceva despre timp. Citise un poem al Annei Ahmatova, în care ea pomenea apocalipsa şi vorbele unui înger cum că „timpul nu va mai fi”.

Nu cumva crezi că trebuie să ne grăbim, i-am zis în gând.

El a spus ceva neinteligibil. Apoi a adăugat că Anna îşi exprimase convingerea că unele dintre poeziile anilor patruzeci le scrisese când era moartă.

La auzul acestor cuvinte aproape că i-am strigat că aşa ceva e imposibil.

Imposibil, a repetat el.

De la o vreme foloseam din ce în ce mai des acest cuvânt, ca şi când am fi vrut să ne amintim că între noi se petrecea ceva imposibil.

Poate că devenisem imposibili unul pentru altul?

El, eu, noi doi... Odată cu trecerea anilor, ne regăseam tot mai greu unul într-altul.

Între timp, discuțiile continuau la fel ca înainte în mintea mea. Stullpans, tu ai fost prietenul meu cel mai bun la şcoală. Dar n-ai nevoie să te prefaci că eşti mort. Pentru că chiar eşti...

Stullpans se sinucisese cu mulți ani în urmă, după plecarea noastră de la Moscova. Dar asta nu mă oprea deloc să-mi continui discuțiile întrerupte cu el. Mai ales cele despre posibila ruptură dintre Albania şi Uniunea Sovietică. Fusese o dispută reală, sau un joc? Ori poate altceva? Adică vom şti vreodată adevărul, sau doar ne vom preface că-l ştim?

Se întâmplase lucrul cel mai incredibil din lume. În presa sovietică, inclusiv şi în cea letonă, Albania era considerată fascistă. Poate că-i va veni şi Letoniei rândul să treacă prin asta. Doar că între timp Stullpans nu mai era. Iar eu eram.

Stullpans Jeronim, mortişor...

Voiam sau nu, aveam să străbat singur acel labirint de lumină şi întuneric, groaznic de încurcat, ca toate marile enigme. Nu puține erau momentele în care mi se părea că cele trei minute ale lui Pasternak nu erau altceva decât una dintre toanele mele ciudate, la care ar fi fost bine să renunț.

Şi erau altele în care gândeam exact pe dos.

Se întâmplase să fiu, întâmplător sau nu, chiar acolo, obligat să despic în patru, clipă de clipă, cele două sute de secunde fatale, când destinul tragic pusese față în față poetul cu tiranul.

Fusese o coincidență sumbră, care n-ar fi trebuit să se întâmple, şi totuşi se întâmplase, spre ghinionul confratelui nostru.

Drept pentru care noi, care ştiam ceva despre el, trebuie să mărturisim chiar şi ceea ce e de nemărturisit. Clipă de clipă, secundă după secundă... La fel cum şi el, şi toți confrații noştri au mărturisit poate despre asta, fără ştirea nimănui şi fără a ține partea nici unuia. Pentru că arta, spre deosebire de tiran, nu este iertată. Ea doar iartă.

VERSIUNEA A NOUA

Deci, secundă după secundă. Fără părtinire. Şi fără milă. Versiunea a noua. Anul 1934. Necontestat de nimeni. Martor, o femeie. A şasea până acum.

În toate cele treisprezece versiuni, majoritatea martorilor sunt femei.

Prima mărturie, cea care multă vreme a fost considerată un scenariu marca KGB, a fost, cum s-a văzut, cea a actriței Zinaida Aktonova, un personaj uitat mai apoi. Versiunea a zecea are legătură din nou cu o femeie, despre care cel mai important lucru de reținut e numele ei, Ceaikovski. Era nepoata compozitorului.

Oricum, bănuielile se îndreaptă către femei, cele mai potrivite şi, în acelaşi timp, cele mai nepotrivite pentru a explica inexplicabilul. Şi tot aşa, pe rând, începând cu Elena din Troia.

Întrebarea despre femeia aceasta e pusă mai întâi de copii. Mai pe urmă, nu e om care să nu ştie că printre miliardele de femei de pe această planetă povestea ei de dragoste a fost cea mai cunoscută.

E uşor s-o spui, dar mult mai greu s-o înțelegi şi mai ales s-o faci verosimilă.

Au insistat pentru ea, deşi fără tragere de inimă, cum se întâmplă de regulă cu lucrurile arhicunoscute, poemele homerice, şi mai apoi tragediile antice. În mulțimea lor nesfârşită, de aproape o mie, pline de care de luptă şi regi ucişi, povestea Elenei apărea pe ici, pe colo, ca scandalul cel mai răsunător al epocii.

Nevoia de a cunoaşte zonele misterioase ale planetei devenea la fel de imperioasă ca şi opusul ei. Erau momente în care oamenilor li se părea că lumea în care trăiau avea atât de multe mistere, încât, în caz că acestea s-ar fi înmulțit brusc, n-ar mai fi fost loc unde să fie ascunse.

Elena din Troia, mai mult decât eroina poveştii unei soții care a fugit cu iubitul din casa soțului ei, pentru a se reîntoarce după douăzeci de ani tot la el, după cum relatează CV-ul ei exact, a rămas în tradiția universală chiar pentru contrariul. Cu alte cuvinte, dintre cele două etichete, „soție credincioasă” şi „soție infidelă”, arta a ales-o pe cea de-a doua, infidelitatea, lăsându-i-o vieții pe cealaltă (sau realismului socialist, cum va spune Jdanov).

Conform unei logici mai concrete, după scandalul acela asurzitor, dintre cele două atribute posibile venite din partea celor două popoare combatante, Elena din Troia de la greci şi Elena din Grecia de la troieni, era clar că ei i se potriveau amândouă. Fiecare popor avea tendința să-i lege numele, aşa cum faci cu o piază-rea, de adversarul său. Mai apoi, când soarta războiului s-a schimbat, şi troienii au fost învinşi, odată cu ei s-a prăbuşit şi eticheta pe care i-au atribuit-o, Elena din Grecia, pentru a-i rămâne, de-a pururi, numele pe care i-l cunoaştem: Elena din Troia.

Milioane de întrebări şi de teorii a iscat, încă de pe atunci, această mireasă a morții, care, chiar şi după întoarcerea acasă, şi-a păstrat numele oraşului care s-a prăbuşit din cauza ei.

Opusă întrebărilor şi teoriilor noastre este tăcerea ei, aproape totală. Lipsesc chiar şi banalele controverse: Ia-mă. Nu mă lua. Du-mă la Troia. În nici un caz acolo. Du-mă înapoi în Grecia. Nu vreau acasă.

Nu ştim nimic din toate acestea. Aşa cum nu ştim dacă trebuie să apreciem tăcerea femeii, sau să continuăm cu întrebările? Despre celebra răpire, dacă s-a întâmplat în realitate, despre lunga călătorie (ale Troiei sunt zidurile acelea din depărtare?), despre multe alte lucruri, cu excepția mormintelor ostaşilor ucişi, despre care nici nu se cere, nici nu se dă vreo explicație.

Douăzeci de secole mai târziu, nu ştim nimic despre fetița de nouă ani din Florența, o oarecare Beatrice Portinari, a cărei privire a întâlnit-o pe cea a unui băiat, la intrarea în biserică. Şi nouă ani după aceea, coincidența a făcut să-i zâmbească aceluiaşi băiat, fără a-i şti nici numele. Şi apoi, nimic. Şi apoi, totul.

Cei doi nu se vor mai vedea niciodată. Şi, desigur, nu se vor atinge. Se vor căsători cu alții. Vor avea copii. Vor muri. Dar secretul dumnezeiescului poem, cel întrupat împreună, undeva în necunoscut, acolo unde nimeni nu se naşte şi nimeni nu moare, nu poate fi aflat.

Trei secole mai târziu, cineva s-a întâlnit întâmplător cu o a treia femeie, pentru a continua o discuție imposibilă. Femeie cu un nume frumos: Dulcineea. Frumoasa din Toboso. Acum e rândul ei să spună: nu ştiu nimic. Şi nici nu înțeleg. Deoarece, ca nici o altă femeie, eu mă aflam în mintea unui bărbat nebun. Totuşi, voi doi, tu şi nebunul, ați făurit cea de-a treia nestemată a omenirii, după cum se spune. Înțelegeți, doamnă? Nu, nu înțeleg. Noi nici nu ne-am atins măcar. N-are importanță, eşti în mintea lui. Dar omul nu are nici minte, domnia ta. Eu mă aflu degeaba în povestea asta. Mă aflu, ca să spun aşa, întâmplător în... nebunia lui.

Se ştie de secole că o minte sănătoasă, ori, altfel spus, logica şi opusul ei, lipsa logicii, nu se suportă una pe alta. Totuşi, sunt cazuri în care este preferată cea de-a doua, mai ales în iubire şi în artă. Cuvântul „mister” nu le deranjează deloc pe unele femei, mai ales pe cele cărora le plac şi „gustă” enigmele. Pentru acestea, un trăsnet la începutul toamnei, care le schimbă vocea şi le accelerează respiraţia, sau slăbirea vederii din motivele cunoscute se pot transforma uşor în prilejuri de exaltare. Dintr-o stare normală, ele pot trece subit într-o altă stare, pe care cercetătorii ruşi au calificat-o drept „stare de iubire”, folosind chiar, sub influenţa unui obicei mai vechi, expresia franceză „*l’étât d’amour*”, după „*étât de guerre*”.

Se crede că asemenea femei pot fi bune pentru multe altele, dar nu şi ca martori. De aceea, pentru a ne menţine în pactul neutralităţii, ne vom referi la cea de-a şasea martoră, cea rezonabilă, neutră, rece, aceea care când vede că-i slăbeşte vederea, în loc să considere lucrul acesta un dar dumnezeiesc, va alerga la medicul oculist pentru a comanda ochelarii potriviţi etc. etc. Pe scurt, martora a şasea, cea care nu-i aparţine nici unuia dintre clanurile de „enigmatici”, a fost Maria Bogoslovskaia, altfel spus soţia lui Serghei Bobrov, poet futurist al epocii, cunoscut cititorilor pentru versiunea a treia a acestor însemnări.

Ea i-a încredinţat povestea lui Viktor Duvakin, cel care l-a înregistrat pe bandă de magnetofon şi pe soţul ei, cu aceeaşi întâmplare.

Iată textul.

„Imediat ce m-am întors la Moscova din lagărul politic am vrut să fac ceva pentru soţul meu. Un ajutor, o autorizaţie de editare. Pe scurt, m-am dus la Pasternak. La început, discuţia s-a învârtit în jurul lui Serghei Pavlovici (soţul), cum poate fi ajutat cu ceva... Pasternak s-a înnegrit imediat

la față şi a spus că nu are nici o posibilitate. Ştiți discuția mea cu Stalin?

Nu, nu ştiu nimic. Iar el mi-a povestit totul. Şi a adăugat: «Nu mi-a fost uşor să vorbesc, nu eram singur acasă.»

Stalin îl întrebase ce crede despre Mandelştam. «Şi uite, în asta constă sinceritatea şi onoarea poetului», mi-a spus Pasternak. «Eu nu pot vorbi despre ceva ce nu simt. Este ceva străin pentru mine. Aşa că i-am răspuns că nu pot spune nimic despre Mandelştam.»

Deci Pasternak n-a spus că Mandelştam e un mare poet?

Nu, n-a spus nimic. Aşa mi-a zis chiar el, că n-a spus nimic.

Şi mi-a confirmat că nu-şi poate depăşi principiile.

Dar cum a venit vorba despre asta?

Pentru că eu i-am arătat câteva poezii ale lui Serghei Pavlovici (ale lui Bobrov). El mi-a spus că nu sunt poeziile lui preferate. În plus... nu avea nici o putere de a face ceva... Dumneavoastră înțelegeți, după discuția aceea prestigiul meu e acum la pământ..."

(Textul conform *Osip şi Nadejda Mandelştam*, Moscova, 2002.)

Privită cu atenție, prima parte a textului, aceea în care Maria Bogoslovskaia, reluând cunoscutul ritual al rusoaicelor, care, după ce se întorc din lagăr, unde şi-au lăsat bărbații, se agită încoace şi încolo prin Moscova căutând ajutor, pare absolut credibilă. Ea se întâlneşte cu Pasternak, şi începutul discuției cu el pare, de asemenea, natural, până în clipa în care poetul „s-a înnegrit la față", după cum spune ea, şi-i mărturiseşte că nu poate s-o ajute.

Acesta este momentul în care ceva se rupe între ei. Nu ştim dacă Pasternak a tăcut sau nu. Şi nu avem vreo dovadă despre atmosfera de acolo sau despre întrebarea pe care Pasternak şi-a pus-o despre propria-i sinceritate: lui i se cerea, desigur, dar ceilalți erau sinceri cu el?

Este cunoscută naivitatea lui Pasternak. Totuşi, oricât de naiv ar fi fost, ar fi putut înțelege că simplei, modestei, imparțialei etc. Maria Bogoslovskaia, ceea ce i-a lipsit la acea întâlnire a fost chiar sinceritatea.

Poate că ceva-ceva o fi înțeles, dar nu a dorit s-o arate datorită respectului pentru colegul internat. Pentru că, după întrebarea lui „Ştiți discuția mea cu Stalin?" (care, la fel, ar fi putut fi formulată nițeluş altfel: „Dumneavoastră ştiți, desigur, discuția mea cu Stalin?"), aude răspunsul ei monstruos: „Nu, nu ştiu nimic". Pasternak e din nou reținut. În loc să-i spună, măi cucoană, ai făcut două mii de kilometri, ca să-mi spui minciuna asta? Cum să nu ştii tu ceea ce Moscova bârfeşte de luni de zile? Şi dacă nu tu, măcar bărbatu-tău, Bobrov, căruia nu-i scapă nimic, putea să-ți povestească...

Dar Pasternak nu numai că nu i-a spus nimic din toate acestea, ci a făcut ceva inimaginabil. I-a povestit Mariei, modestei Maria, cea mai cumplită discuție din viața lui, fără a evita deloc sensul ei periculos. Şi a făcut asta pentru a nu-şi călca principiile în picioare, sau din respect față de colegul lui etc. etc? În ambele cazuri, sinceritatea lui rămâne admirabilă.

Pentru a pătrunde mai bine în esența lucrurilor, întoarcerea la versiunea a treia, una dintre mărturiile de bază, relatată de însuşi Serghei Bobrov, este obligatorie.

Scena s-a petrecut între Serghei Bobrov şi profesorul şi criticul literar Viktor Duvakin, nelipsit din mondenitățile epocii.

Deci sunt doar ei doi, Bobrov şi Duvakin, la sfârşitul verii moscovite din 1934, după arestarea lui Mandelştam şi, desigur, după convorbirea cu Stalin.

Discuția o deschide Bobrov.

Ştiți dumneavoastră, Duvakin, episodul când Pasternak ar fi putut, dar nu l-a apărat pe Mandelştam?

Fără a aştepta răspunsul celuilalt, Bobrov, ca pentru a-şi da singur curaj, se grăbeşte să-i spună că el a auzit de două ori povestea asta.

Există două lucruri ciudate chiar la începutul acestei discuţii. Prima ciudăţenie este că Bobrov ştie ceva ce Duvakin, după părerea lui, nu ştie. (Fac parte amândoi din cercul lui Pasternak şi nu apare nicăieri bănuiala că Bobrov ar fi mai apropiat decât celălalt, pentru a se justifica ceea ce s-a spus mai sus.) Cealaltă ciudăţenie este că Bobrov nu numai că ştie „acel ceva", dar, pentru a întări această presupunere, se grăbeşte să spună că a auzit de două ori această întâmplare, ba chiar o dată de la propria soţie (naiva, modesta etc., Maria). În cazul acesta, avantajul lui (dacă a şti despre treburile lui Pasternak poate fi numit aşa) este clar în raport cu Duvakin.

Dar răspunsul lui Duvakin constituie surpriza cea mai mare a acestui dialog. Spre deosebire de Pasternak, Duvakin nu este naiv şi ştie să ducă lucrurile la bun sfârşit. Răspunsul lui e ca un duş rece pentru Bobrov. El nu numai că ştie ce i s-a întâmplat lui Pasternak, dar, faţă de Bobrov, care a auzit de la soţia lui, el, Duvakin, a aflat totul chiar din gura lui Pasternak.

Duvakin nu se opreşte însă aici. El nu-l apără pe Pasternak, ba chiar acceptă că acesta a greşit, şi totuşi, vizavi de cinismul lui Bobrov, fără a-şi ascunde nervozitatea, îi pune o întrebare: Dar tu de unde ai auzit aceste zvonuri? (Aceste poveşti, aceste bârfe?) Chiar de la el, de la Pasternak, ca mine, sau de la alţii (să zicem, de la Şklovski).

Probabil că Serghei Bobrov s-a simţit la strâmtoare ca niciodată în viaţa lui. Întrebările, ca să nu spunem îndoielile, sunt numeroase. Răspunsurile, aproape imposibile. Primul şi cel mai important, când a avut loc „întâmplarea"? Înainte de internarea lui Bobrov? În timpul ei, sau după?

Nu mai puţin obsedantă ar fi întrebarea: de ce? Mai sunt şi altele, una mai dificilă ca alta. Dar prima şi cea mai dură este: de ce i-a povestit Bobrov lui Duvakin? Celelalte întrebări, cum e aceea care se referă la motivul adevărat al vizitei soţiei lui la Pasternak, nu sunt mai puţin sâcâitoare.

Deci, când şi de ce?

Rareori „când" şi „de ce" pot fi atât de apropiate. Una dintre ultimele editări ale discuţiei înregistrate pe bandă de magnetofon este aceea din anul 2002, atunci când nici unul dintre personaje nu mai era în viaţă. Serghei Bobrov a murit în 1971, deci discuţia lui cu Duvakin nu putea avea loc decât între 1934 şi 1971. Treizeci şi şapte de ani sunt un interval de timp prea lung pentru a-ţi putea aminti un moment atât de scurt. În această perioadă este cuprins, printre altele, şi anul *scandinav* 1958[8]. Au fost mulţi cei care au pretins totul de la acest an fatal, căutând acolo chiar cheia discuţiei telefonice, deşi aceasta se petrecuse cu un sfert de secol înainte.

N-a fost greu de imaginat sosirea Mariei, soţia lui Serghei Bobrov, în lagărul de muncă unde soţul ei îşi ispăşea condamnarea, la fel ca Mandelştam înaintea lui.

Era un ritual deja consacrat sosirea nevestelor în decorul acela străin, care avea să fie de acum încolo „al lui", tristeţea, lacrimile pe obraji, tăcerea primelor clipe până la întrebarea: ce mai e pe acolo, prin Moscova?

Uneori, răspunsul părea greu de dat, alteori inutil, aşa încât putea fi înlocuit cu o ridicare din umeri. Ce mai e? Se ştie. Totul se rărea, începând cu discuţiile telefonice, din ce în ce mai puţine, apoi toate celelalte, se înţelege. Îndepărtarea cunoştinţelor, a prietenilor, mai bine să nu întrebe... Totuşi, se ştia că el va întreba, iar ea îi va

---

[8] 1958 este anul în care Academia Suedeză i-a acordat lui Boris Pasternak Premiul Nobel pentru literatură. (N. tr.)

răspunde, iar pe urmă discuția avea să-și urmeze cursul. De la Mandelștam nici o noutate. Și nici de la cele două doamne, cu excepția zvonului că una din ele încercase să se spânzure, zvon care, din fericire, nu fusese adevărat. Care, întrebase el, nu cred că Anna. Așa mi s-a părut și mie, cealaltă, Țvetaieva. O fi întrebat-o, cu siguranță, și despre Pasternak, dar răspunsul ei a fost confuz. Își amintea de convorbirea cu șeful cel mare? Maria o fi ridicat din nou din umeri. Era de așteptat ca el să-i repete veșnicul reproș despre incapacitatea ei de a afla ultimele noutăți, dar, în mod surprinzător, bărbatul i-a spus altceva. După ce a privit în gol și i-a adresat un „ascultă”, a urmat un lung moment de tăcere. Apoi, i-a spus din nou ascultă și, fără a o slăbi din ochi, a început să-i vorbească pe un ton potolit. Și-a întrerupt la un moment dat vorba pentru a-i spune că n-are de ce să se holbeze așa la el. Ea îl cunoștea pe Pasternak, așa că n-ar fi fost nimic curios ca poimâine, întorcându-se la Moscova, să se ducă la el... Ca toate femeile care-și aveau bărbații în lagăr... Și nu era nimic de lămurit aici. Se știa. În acest caz există ceva mult mai puțin cunoscut. De ce și-a trimis Bobrov nevasta la Pasternak? Credea într-adevăr că va face pentru el ceea ce nu făcuse pentru prietenul său, Mandelștam? Și, în fine, credea că va da curs intervenției lui? Se prea poate ca Bobrov să nu fi crezut nimic din toate acestea. Atunci, întrebarea „de ce” și-ar avea rostul mai mult ca orice altceva. Ea se putea pune chiar atunci, în momentul acela, apoi mai târziu, pe urmă mereu, ca sunetul clopotului de seară, până azi, în zilele noastre.

Toată încurcătura din jurul mărturiei unei femei modeste, neutre, te conduce fără să vrei la ideea că poate tiparul principal al enigmelor comunismului este faptul că ele apar chiar acolo unde nu te aștepți. Fiul ce-și denunță tatăl,

bunica, nepotul, ministrul, propriul croitor. Clişeele cădeau ca niciodată. Şi, printre ele, şi cele legate de femei.

Atunci, ce să facem? Să renunțăm la ele chiar atunci când devin prea complicate, ca în cazul lui Pasternak?

Nu, în nici un caz.

VERSIUNEA A ZECEA

Olga Ivinskaia. Iubita. Având, desigur, întâietate. Concurenta soției Zinaida Pasternak în viață, dar mai ales în zona celestă a artei. Polemica din jurul întrebării care dintre cele două ar fi modelul personajului Lara din *Doctor Jivago* a fost atât de notorie şi de insistentă, încât poate fi considerată fie un semn de emancipare, fie contrariul lui.

Complicațiile de genul soție-iubită, conform unui vechi clişeu, se rezolvau de regulă în favoarea iubitelor. În cazul lui Pasternak, e neclar. Se creează impresia că poetul însuşi, pus în postura de judecător, e mai copleşit decât după discuția cu Stalin.

„Când a sunat telefonul de la Kremlin: tovarăşul Stalin vrea să vă vorbească, B.L. (Boris Leonidovici) aproape a amuțit”. Aceasta e mărturia despre primul moment al discuției, pe care Olga Ivinskaia o transmite după cum a auzit-o de la alții, în primul rând de la Pasternak.

Conform ei, „Conducătorul a vorbit pe un ton necioplit *(grubovato)*, cu «tu», cum obişnuia. Spune-ne, cum se comentează pe acolo, prin cercurile tale literare, despre arestarea lui Mandelştam?

B.L., după cum obişnuia, încercând să evite discuția la obiect şi risipindu-se în generalități filozofice, a răspuns: Dumneavoastră ştiți, nu se spune nimic, ca să se spună ceva, trebuie să existe cercuri literare. Dar cercuri literare nu există, şi nimeni nu spune nimic. Pentru că tuturor le e frică.

La telefon a urmat o tăcere lungă şi apoi: «Bine, atunci spune-mi ce crezi tu despre Mandelştam? Ce crezi tu despre el ca poet?»

Iar aici, B.L., cu ezitările lui cunoscute, a început să spună că el şi Mandelştam aparţin unor curente literare absolut diferite.

Când B.L. a tăcut, Stalin i-a spus pe un ton batjocoritor: «Uite că n-ai fost în stare să-ţi aperi colegul.» Şi a închis telefonul.

B.L. mi-a spus că în clipa aceea a înlemnit din cap până-n picioare, siderat de cât de brutal i se închisese telefonul, şi chiar s-a simţit umilit”. (Olga Ivinskaia, *Anii petrecuţi cu Pasternak. Prizonierul timpului*. Moscova 1972).

Lui Benedikt Sarnov îi atrage atenţia adresarea lui Stalin cu „tu”, şi pentru asta crede că scena nu e rodul imaginaţiei Olgăi Ivinskaia. Într-adevăr, mărturia ei este singura care redă acest amănunt. Din cele două explicaţii: adresarea cu „tu”, ca semn de intimitate sau gest de bădărănie al tiranului, Ivinskaia alege a doua variantă.

Pasternak însuşi nu pomeneşte nimic despre asta, sau nu a observat din cauza emoţiei, sau nu vrea s-o amintească, cum se întâmplă cu ofensele foarte dureroase.

Olga Ivinskaia. Iubita lui Pasternak vreme de paisprezece ani. S-au cunoscut, după cum spune ea, în aprilie 1947, în birourile revistei *Novîi mir*, unde ea lucra ca redactor şi el mergea din când în când pentru a se interesa de vreo editare. Ea, frumoasă, blondă, moscovită tipică, treizeci de ani, poetă. El, celebru, dar dubios, problematic, apropiindu-se de şaizeci. Până aici, clişeul pare cunoscut. Mai apoi, ca suflate de vifor, toate se prăbuşesc.

Începe cu soţia poetului, imaginată de obicei ca perdantă a duelului. Nu fără un pic de ezitare, „analiştii” lui Jivago atrag atenţia că punerea faţă în faţă a Olgăi Ivinskaia cu

nevasta lui Pasternak nu a fost ceva facil. Mai întâi, pentru că Zinaida Pasternak nu a fost deloc o femeie terminată, ba dimpotrivă. Multă lume îşi amintea concertul memorabil al primului ei soţ, pianistul Heinrich Neuhaus, care, surprinzător, lovise pianul cu capul şi începuse să plângă, căci, cum s-a spus mai târziu, chiar în ziua aceea aflase că Zinaida îşi începuse flirtul cu Pasternak.

Contrar ideii, răspândită mai târziu, că bărbaţii anilor ’20 şi ’30 plângeau mai uşor decât cei de acum, nu s-ar putea afirma că izbucnirea în plâns în faţa a trei sute de spectatori, din cauza trădării unei femei, ar fi fost ceva cotidian.

Ar fi fost suficient doar gestul acesta á la Bach (dacă poate fi numită aşa lovirea cu capul a pianului) pentru ca Zinaida Neuhaus să ajungă în centrul mondenităţilor vremii. Să ne imaginăm cât de impresionantă a fost această poveste, când, după ce s-a aflat cine-şi pierdea soţia, s-a răspândit imediat zvonul cine o câştiga: Boris Pasternak.

Poetul nu numai că ştia, dar se afla chiar în sala unde se petrecea întâmplarea. Şi, ca şi când asta n-ar fi fost de ajuns, el, rivalul învingător, făcea acelaşi lucru ca şi învinsul: plângea.

Boris Pasternak s-a căsătorit într-adevăr cu Zinaida Neuhaus, dar asta nu însemna că asemenea surprize n-aveau să se mai ivească în viaţa lui erotică. Printre ele, evenimentul cel mai şocant era, fără dubiu, acela din 1949, când, în mijlocul idilei lui cu Olga Ivinskaia, între ei va apărea umbra sinistră a închisorii.

În asemenea situaţii, gândul te duce neapărat la partenerul bărbat, mai ales când personajul e rigid şi suspectat de orice, ca în cazul lui Pasternak. Culmea e că nu despre el e vorba, ci despre blonda frumoasă, care a ajuns în cătuşe.

După prima reacție de surprindere, oamenii şi-au spus că n-ar fi avut nici un motiv să fie surprinşi. Nu era nici prima şi nici ultima oară când li se întâmplau asemenea lucruri femeilor frumoase: să se trezească dintr-odată în plină nenorocire.

În acest caz, clişeul, deşi mai nostim decât în alte cazuri, circula nestingherit: cu ajutorul acestei femei frumoase puteau scoate de la Pasternak ceea ce nu reuşiseră să scoată de la o armată de Bobrovi, Surkovi, Duvakini, cinci surori S. sau din ultima cuvântare a lui Jdanov.

În cazul în care nu era nevoie de aşa ceva, căci ideile sumbre ale poetului erau cunoscute, rămânea o a doua soluție: încarcerarea iubitei, pentru a face presiuni asupra personajului. Luarea de ostatici este o metodă veche de când lumea. Cu atât mai mult cu cât Olga era gravidă cu Pasternak, ceea ce făcea arestarea ei de două ori mai semnificativă.

Argumentele de mai sus nu au împiedicat ca alte supoziții, dintre cele mai incredibile, să circule peste tot. O mulțime de suspiciuni şi întrebări, ca de exemplu cine e Olga Ivinskaia, o moscovită fâşneață sau o agentă CIA, cum erau cele descoperite tot mai des în ultima vreme. Sau, şi mai rău, agent dublu, pentru a ajunge în fine până la bănuiala că Olga, mai mult decât ceea ce părea, ar fi fost un personaj important, chiar atât de important, încât nu ea ar fi trebuit să-l demaşte pe Pasternak, ci invers, Pasternak pe ea...

Situația devenea tot mai haotică. Erau greu de înțeles vorbele oamenilor, cu atât mai mult gândurile lor, ca să nu amintim şi de evenimente. Nu înțelegeți nimic? întrebase într-o bună zi regizorul Meyerhold, pe jumătate ironic. Şi adăugase imediat: ca să înțelegeți, citiți *Macbeth*.

Într-adevăr, teatrul ar fi putut limpezi cel mai bine gândurile oamenilor. Teatru, teroare, groază. În majoritatea

limbilor europene, cuvântul „teroare” sună cam la fel. În bârfele despre Pasternak, uneori cu viclenie, alteori cu o tandrețe secretă, era amintită traducerea lui din *Hamlet*, care se prelungea de ani buni.

Hamlet, ca dramă, dar şi ca personaj, era o tentativă de rupere de epocă. Alianța prințului danez cu fantoma întărea şi mai mult ideea rupturii.

Un asemenea gest conține involuntar întrebarea de ce parte se afla vina, a omului, sau a epocii? Era mai uşor, desigur, s-o plasezi de partea omului, ba chiar a oamenilor, ca să nu spun că a popoarelor, decât a epocii.

La o privire mai atentă, paralela Pasternak–Hamlet poate fi plasată în contextul tată-fiu. Prin gura fantomei, prințul Hamlet află adevărul despre uciderea tatălui rege. În relația lui Boris Pasternak cu statul sovietic a existat, de asemenea, o crimă: uciderea pruncului purtat în pântec de Olga Ivinskaia în momentul arestării. De la uciderea tatălui, la aceea a pruncului, drama era asemănătoare, dar, mai mult decât asemănarea cu Hamlet, cercetătorilor din epocă le putea fi atrasă atenția de un alt personaj, Faust al lui Goethe, tradus tot de Pasternak. La Faust, în afara iubitei întemnițate, Margarita, care ne aminteşte de Ivinskaia, exista ceva mai ascuns şi mai misterios: pactul cu diavolul. În lumea comunistă, ori de câte ori venea vorba despre un scriitor celebru, cu cât te gândeai mai mult la acest pact, cu atât mai puțin vorbeai despre el.

Între timp, societatea rusă, dincolo de orice ontologie, găsise propria rezolvare. Momentul şi împrejurările veniseră de la sine în urma aventurii de paisprezece ani, plini de episoade dramatice (ca şi când n-ar fi fost de ajuns condamnările ei repetate, Ivinskaia a fost închisă într-un rând împreună cu fiica ei), iar mormintele celor doi, Boris şi Olga, se vor afla într-o bună zi unul lângă altul, la Peredelkino.

Acolo unde se află şi azi, în timp ce sunt scrise aceste rânduri.

VERSIUNEA A UNSPREZECEA

Speranța unei variante cât mai neutre era normal să se întoarcă, de data aceasta cu ajutorul mărturiei unui om într-adevăr neimplicat în toate sensurile: a eminentului filozof, istoric şi diplomat britanic Isaiah Berlin.

O noapte albă, petrecută cu o rusoaică, a fost de ajuns pentru a despărți biografia lui Isaiah Berlin în două secțiuni: cea naturală, britanică, şi cealaltă, neobişnuită: ruso-sovietică.

Cineva căruia i se va părea exagerată această comparație îşi va schimba părerea când va auzi numele femeii: Anna Andreevna Gorenko sau, altfel spus, Anna Ahmatova.

Noaptea aceea a existat, într-adevăr. O noapte de noiembrie 1945. Într-un oraş cu adevărat rusesc şi în acelaşi timp sovietic: Sankt-Petersburg, alias Leningrad. În apartamentul cunoscutei poete. O noapte albă. Adeverind cuvintele lui Stalin: „Aşadar, surorile noastre duc noaptea acasă spioni străini."

S-ar fi părut că Anna Ahmatova nu va scăpa niciodată de necazuri. De la execuția primului ei soț, Nikolai Gumiliov, în 1921, când abia împlinise douăzeci de ani, până la aprecierea publică a lui Jdanov, când avea cincizeci de ani, ca fiind „jumătate călugăriță, jumătate prostituată".

După prima căsătorie, cel de-al doilea soț al ei, Nikolai Punin, avea să sfârşească în puşcărie în 1938 şi, ca şi când asta n-ar fi fost de ajuns, în acelaşi an a fost arestat şi unicul ei fiu, Lev Gumiliov. Sunt uşor de bănuit deprimarea, tristețea profundă, aşteptările la poarta închisorii pentru a-l vedea, fără a mai pune la socoteală suspiciunile, interdicția de a publica, singurătatea şi criticile veninoase.

Era prea mult pentru oricine, darmite pentru o femeie. Chiar şi pentru o divă, pe care destinul a pus-o la plată în avans pentru viitoarea celebritate, primirea la Oxford şi gloria universală venită târziu. Fără a mai aminti acel început de vis, când, îndrăgostită de unul dintre cei mai faimoşi poeţi ruşi, era pictată de unul dintre geniile artistice ale lumii, Amedeo Modigliani, într-o cafenea din Montparnasse, la Paris, nici sfârşitul ei nesfârşit, când cărţile, poemele, memoriile, până la dramele muzicale care continuau să fie reprezentate pentru ea, n-au reuşit să-i alunge din suflet tristeţea.

Pentru a ne întoarce la Pasternak, la Mandelştam, la noaptea aceea albă şi până la observaţia ei de mai târziu, conform căreia războiul rece Est–Vest începuse chiar în noaptea aceea de noiembrie, observaţie care, oricât de naivă a părut la început, a avut totuşi un sâmbure de adevăr. Pe scurt, primul gând despre noaptea aceea rece, chiar de atunci, de mai târziu, sau chiar şi de azi, se întâmpla să nu fie departe de acela al lui Stalin: erotismul. Era o încurcătură, o capcană, un întuneric neştiut de nimeni, dar gândit de toţi. Chiar ei, dacă ar fi fost întrebaţi, răspunsul ar fi fost la fel de vag. Există poeme, destăinuiri ale ei despre asta. Şi cu atât mai mult ale lui. Britanicul nu ascunde că n-a uitat noaptea aceea niciodată. Era mai tânăr, a trăit treizeci de ani după ea. În 1997, anul morţii lui, Anna, dacă ar fi fost în viaţă, ar fi avut o sută şapte ani...

Îndată după „noaptea de Sfânta Anna”, care i-a schimbat viaţa, Isaiah Berlin a alergat la Moscova pentru a-l întâlni pe Pasternak. Deci, era încă anul 1945, iar el simţea că va fi expulzat din Uniunea Sovietică, aşa cum s-a şi întâmplat un an mai târziu, în 1946.

Avea un motiv în plus pentru a se grăbi şi a nu uita nimic. Noaptea cu Anna, oricât de memorabilă ar fi fost, fusese la fel de surprinzătoare din pricina destăinuirilor ei

referitoare în mare parte la flecăreala din trenul Moscova–Petersburg, călătorii pe care le făcea de obicei cu nelipsita Lidia Ciukovska, fiica lui Kornei Ciukovski. Se ştia că, în zgomotul roţilor şi al sirenelor de tren, cele două femei luau la rând ultimele noutăţi, începând cu vreo eventuală sosire a lui Rainer Maria Rilke de la Viena, până la rolul pe care l-ar fi putut avea francezii în sinuciderea lui Maiakovski, prin intermediul lui Lili Brik, şi altele asemenea. Ar fi fost greu să lipsească Boris Pasternak din tot amalgamul acesta. Însăşi goana britanicului la el, îndată după plecarea de la Sfânta Anna, demonstrează faptul că poetul ocupase un loc important în discuţiile lor nesfârşite.

„Pot vorbi despre întâmplarea asta, aşa cum îmi amintesc, după ceea ce mi-a povestit Pasternak însuşi în 1945.” Conform lui, când în apartamentul comun moscovit din strada Volhonka sunase telefonul, în afară de el, de soţie şi de fiu nu mai era nimeni.

Isaiah Berlin a povestit de câteva ori întâmplările.

Mereu conform variantei lui, după o introducere mai mult sau mai puţin asemănătoare în toate versiunile: o voce necunoscută la telefon, presupunerea că cineva ar vrea să vorbească cu el, surpriza că la telefon era însuşi Stalin, urma întrebarea acestuia din urmă:

A fost prezent Pasternak atunci când Mandelştam şi-a citit parodia lui în versuri? Pasternak a răspuns că nu i se pare semnificativ dacă a fost sau nu prezent şi că este fericit că vorbeşte cu Stalin, că a fost mereu încredinţat că aceasta se va întâmpla cândva şi că ar trebui să se întâlnească pentru a discuta nişte lucruri extrem de importante. Stalin l-a întrebat dacă Mandelştam este un poet bun. Pasternak i-a răspuns că ei doi nu fac parte din acelaşi curent literar şi că preţuieşte poezia lui Mandelştam. Că, deşi nu are nici o afinitate cu el, treaba nu constă numai în asta.

Aici, în vreme ce povestea acest episod, Pasternak s-a cufundat în speculații metafizice asupra punctelor de cotitură din istorie, despre care ar fi vrut să discute cu Stalin într-o întâlnire serioasă, de interes istoric. Oricum ar fi fost şi trecând peste astea, Stalin l-a mai întrebat o dată dacă a fost sau nu prezent la lectura versurilor lui Mandelştam. Pasternak i-a replicat din nou că lucrul cel mai important rămâne întâlnirea lui cu Stalin, că această întâlnire nu trebuie amânată şi că de asta depinde tot, câtă vreme trebuiau să discute despre lucruri esențiale, de viață şi de moarte.

«Dacă aş fi fost prieten cu Mandelştam, eu aş fi ştiut să-l apăr mai bine», ar fi spus Stalin şi a închis telefonul.

Pasternak a încercat să-l contacteze din nou, dar nu a reuşit. Toată această poveste se pare că-l făcuse să sufere mult: în acest fel, cum este descris aici, el mi-a povestit de cel puțin două ori." (Isaiah Berlin, *Întâlniri cu scriitorii ruşi. Povestea libertății*, Moscova, 2011.)

Britanicul spune că în ambele cazuri a auzit întâmplarea cu telefonul chiar de la Pasternak. Asta arată că ar fi fost puțin probabil ca în toată povestea să se fi strecurat ceva neclar.

Sunt însă câteva neclarități. Avusese loc, sau nu acea convorbire telefonică? În caz că da, poate fi ea reprodusă exact? În fine, cât de corect puteau fi înțelese vorbele poetului rus de către britanic?

Este vorba, mai ales, despre momentul al doilea al episodului, acela care n-a mai avut loc. Sau care nu putea să aibă loc. Mai exact, care nu trebuia să fie.

Stilul în general neclar al lui Pasternak nu face decât să îngroaşe ceața.

În acest caz, este vorba despre solicitarea poetului pentru o a doua discuție. Din răspunsul tăios al secretarului rezultă că un al doilea dialog nu va mai avea loc.

Aceasta este esența.

Pasternak trebuie că a avut senzația că n-a reuşit să-l înțeleagă pe celălalt. Poate că gândul loveşte-mă cât mă ai în mână nu l-a lăsat să se concentreze.

Ciudat este că şi după cuvintele secretarului, atunci când poetul, mai stăpân pe sine, a încercat să-şi amintească scena, confuzia a continuat. Ba chiar cuvintele secretarului îi păreau din ce în ce mai enigmatice.

Simțea poate că aşa vor fi mereu, opusul frazelor folosite atunci când nu accepți ceva: tovarăşului Stalin îi pare rău, dar este foarte ocupat. Sau, nu-l mai deranjați pe tovarăşul Stalin. Ori şi mai direct, ce a fost de spus, s-a spus. Ca să nu ajungem la: tovarăşul Stalin nu vrea să mai vorbească cu dumneavoastră

Avea momente în care i se părea că ecoul acestor cuvinte, nerostite vreodată de secretar, apărea ici-colo în vorbele lui.

Veneau apoi alte momente, când se apostrofa singur că se consumă mai mult decât trebuie. El însuşi era un mare scriitor şi nu trebuia să-şi stoarcă creierii pentru a înțelege ce se întâmplă în mintea cuiva, la Moscova sau la Kremlin. Dimpotrivă, el era unul dintre misterele lumii, iar ei, deşi atât de trufaşi, n-avea decât să analizeze tot ce doreau.

În ultima vreme, de pildă, zvonul că Anna Ahmatova scrisese o parte dintre poeme moartă fiind, circula din ce în ce mai frecvent.

Auzindu-l, Pasternak îl luase drept o figură de stil care i se potrivea Annei mai mult ca oricui. Mai apoi i s-a părut din ce în ce mai logic, mai ales când avea legătură cu lumina pe care arta realismului socialist trebuia s-o răspândească, în opoziție cu întunericul decadentismului.

Toate acestea erau analizate nu doar în şedinţe şi plenare nesfârşite, ci peste tot. Oamenilor li se părea că ceea ce le lipsea pentru a fi fericiţi era absenţa luminii din artă. Ba chiar nu le era greu să-şi închipuie regretul pe care doamnele îl simţeau pentru bătrânul Homer, în vreme ce se opreau în colţul străzii pentru a-l asculta. Ce frumos cânta rapsodul acela! Păcat că era orb. Şi nu lipsea prea mult să spună că, dacă n-ar fi fost aşa, cine ştie ce minuni ar fi făcut.

Ar fi trebuit, probabil, secole pentru a-şi închipui răspunsul lui batjocoritor: îi plângeau de milă pentru ceea ce fusese darul cel mai mare cu care zeii îl înzestraseră: pierderea vederii. Pentru că zeii ştiuseră că el nu a avut nevoie nici de ochi şi nici de prezenţa noastră, iar prezenţa lor îl enerva de-a dreptul.

Se vorbise despre beteşugul lui fără a se înţelege dacă era o pedeapsă ori un dar. Iar nesiguranţa despre asta continua, aşa cum se păstrează tăcerea despre fiinţa omenească cea mai apropiată, despre care nu pomeneşte nimeni: soţia poetului, doamna Homer. A existat, cu siguranţă, femeia care i-a uşurat munca titanică marelui artist. Sau care să fi scris, de exemplu, al doilea poem al lui, *Odiseea*, în cazul în care timpul s-ar fi dovedit insuficient pentru maestru.

Care dintre poemele Annei Ahmatova au fost scrise atunci când, citând-o pe ea, a fost moartă? Şi de ce continua să insiste cu asta?

Putea fi interpretat ca o fascinaţie a „beznei autoimpuse”, cum se afirma critic prin plenare, sau era ceva mai profund? Aceste ultime cuvinte conţineau o ameninţare făţişă. În sălile Institutului Gorki nu doar studenţii din anul întâi credeau în mod serios în prejudiciul pe care i-l aducea lui Şolohov imaginea lui optimistă. Se spunea chiar că el însuşi încercase să-şi mai atenueze, măcar, entuziasmul din

priviri. Cu alte cuvinte, să-şi strice ochii cu nişte ochelari nepotriviți, de pildă, sau ceva asemănător.

Oamenii aveau dreptate să se îndoiască, fără a înțelege nimic. Această patrie sovietică întinsă şi frumoasă, cum se spunea. Plină de sloganuri, de pionieri şi mitinguri. Şi totuşi enigmele răsăreau de unde nu te aşteptai.

Ce ochi sunt aceştia ce trebuie stinşi? Telefoane, ce sună numai o dată în viață. Aceşti Şolohovi cu trei ochi... Sau aceste Anne ce scriu din moarte?

Oare ce se petrece? N-ar trebui un Destul! pentru toate? Şi o altă explicație?

Fireşte că da.

VERSIUNEA A DOUĂSPREZECEA

Ce se întâmpla?

Tiranul se amuză...

Sunt cuvintele lui Vladimir Soloviev, cercetător din epocă, autorul cărții *Fantoma care-şi mănâncă singură coatele*, suspect de a fi agent KGB, situație recunoscută chiar de el, în 1992.

Cuvinte mai veninoase împotriva poeților e greu să se pronunțe vreodată pe lume. Se regăsesc în ele invidia neagră pentru oamenii de artă şi admirația bolnavă pentru tirani, torționarii lor. Şi, peste toate, dorința secretă de a se întâmpla chiar în realitate: tiranul să se amuze.

Întrebarea însăşi este malițioasă, răuvoitoare, pentru simplu motiv că însuşi fondul de la care porneşte este astfel: dictatura.

Tiranul şi poetul, oricât de opuşi par sau sunt considerați, sunt amândoi dictatori. Primul sens al cuvântului nu poate fi decât negativ: asuprire, violență, răzbunare. Dar limba omenească, cum face adesea în situații asemănătoare, creează sensuri mai blânde. Dictator

sau dictatoare poate fi numit un curent reprobabil şi, tot astfel, un creator genial sau o blondă frumoasă.

În acest sens, pentru expresia nefericită: tiranul se amuză cu poetul, trebuie căutată o versiune mai exactă: se poate amuza tiranul cu poetul? Şi pentru a preciza mai departe, ar trebui spus: se poate amuza, chiar dacă ar vrea? Cu alte cuvinte, îl poate îngenunchia tiranul pe poet? Lucru care se poate spune şi despre poet vizavi de tiran.

În toată povestea asta, pe fond sunt două rezultate: detronarea şi tronul. Pe cât de apropiate par, pe atât de îndepărtate sunt. Doi sau trei poeți pot împărți acelaşi tron, ceea ce nu se poate întâmpla niciodată cu tiranii. Dacă tronul, în artă, poate rămâne gol câteva secole, lucrul acesta nu se poate întâmpla în cazul tiranilor. Momentul detronării este şi mai surprinzător. Pentru un rege, mai corect pentru un regat, vor ajunge câteva secunde, o lovitură de cuțit sau câteva picături de otravă, în vreme ce pentru poet o mie de ani s-ar putea să nu fie de ajuns.

Cu cât mai imposibilă devine comparația, cu atât mai mult se va amplifica durerea. Este vicleană, ambiguă, periculoasă, dar tocmai pentru asta e mai atrăgătoare.

Pentru a ne întoarce la convorbirea telefonică cu Stalin, opus a ceea ce spera Pasternak, țârâitul în gol al telefonului, în loc să se atenueze cu trecerea timpului, devenea tot mai apăsător.

Pornea de la ideea de a fi ignorat (la naiba, de ce trebuie să-şi stoarcă el mintea pentru amănuntele discuției, şi nu ei?). Şi pentru cuvintele vagi ale secretarului, şi pentru celelalte. Fusese un soi de ambiguitate, dar poate că n-a fost aşa cum s-ar fi părut. La urma urmei, discutase cu un biet secretar, nu cu Platon. Iar tonului lui Stalin, dacă fusese mai amical, n-avea de ce să-i dea atenție.

Aşa gândea, dar asta nu putea să împiedice mai apoi gândurile contrare. Ce rău face amintindu-şi amănuntele?

Se ştie că surprizele vin tocmai de aici. Şi, în plus, era vorba despre lucruri esenţiale, în primul rând despre soarta lui Mandelştam.

Şi întâmplarea este din categoria celor care nu se petrec zilnic. A vorbit cu puţin timp înainte la telefon, iar acum nu mai putea vorbi. Unul dintre interlocutori nu ridica receptorul. Cu toate acestea, erau încă vii amândoi. Cum se părea, mort era cel de-al treilea: telefonul.

Pasternak întinsese mâna spre el, fără a şti precis dacă voia să-l ia cu binişorul sau să-l dea de pământ. Mâna i-a rămas în aer, căci tocmai atunci aparatul scosese un sunet înfundat.

Era vocea secretarului de la Kremlin.

Ce? întrebase Pasternak, în vreme ce celălalt, foarte rece, tocmai îi spusese ceva foarte ofensator.

Apoi i s-a părut că a spus din nou „ce", poate fusese acelaşi, chiar mai inutil decât primul.

Cuvintele următoare, chiar foarte rare, păreau la fel de inutile.

Pasternak a avut impresia că reuşise să pronunţe cuvântul „confuzie", chiar înainte de a-şi repeta cererea de a mai vorbi încă o dată cu Stalin.

De la capătul celălalt al firului, răspunsul a venit la fel de apăsat. Tovarăşul Stalin nu... Tovarăşul St... nu, tovarăşul St... nu avea... poate timp... Poate altceva... tovarăşul St.... Pur şi simplu nu voia...

Erau toate acolo, şi poate nici una.

Fireşte că nici una... Şi totuşi, printre ele, lui Pasternak i s-a părut că aude ceva incredibil.

Chiar foarte incredibil, aşa încât, ori de câte ori îşi amintea, avea impresia că nu poate fi decât o scăpare a minţii lui.

Obosit, recapitula totul în gând, până când, nu fără părere de rău, ajungea la concluzia că totul era adevărat.

Incredibilul avea legătură cu un fel de acord amiabil intervenit între cei doi. Cuvântul amiabil părea complet fals, căci nu doar că nu ştergea nimic din dispreţul cu care fusese respinsă cererea poetului de a clarifica lucrurile, ci alunga orice speranţă în acest sens.

Tovarăşul Stalin... nu. Tovarăşul St. Nu... To St. Niciodată...

Din cuvintele secretarului se înţelegea că numărul acela de telefon, spre deosebire de toate numerele din lume, funcţionase doar o dată. Altfel spus, doar pentru o singură convorbire. Încă mai exact, pentru convorbirea abia încheiată... Îndată după asta, într-un mod neştiut de nimeni, numărul dispărea.

Un lucru mai ciudat nu auzise în viaţa lui.

Întrebarea cum putea dispărea un număr de telefon avea să explodeze în cele din urmă. Împreună cu amănuntele: cum se făcea asta, din reţea, din altceva imposibil de aflat. Pentru că era o zonă a morţii, fără îndoială, acea întindere pustie, din care lui i se păruse că ştie mai mult decât ceilalţi.

În esenţă, fără discuţie. În esenţa esenţelor. Acolo unde pentru chestiunile esenţiale cuvintele încă lipseau. Cum este aceea a refuzului întâlnirii, chiar numai telefonice, a poetului cu tiranul.

Ştiuse ceva, normal, dar niciodată atât de violent. Iar aceasta o aflase de la obiectul acela banal, folosit de milioane de oameni, şi absolut surprinzător, tocmai când nu se aştepta, în plin mister.

Se întâmplase ca zvonul, aşa cum se petrece cu marile cancanuri, să se întindă în toată Moscova: Pasternak a vrut să vorbească la telefon cu şeful cel mare, dar natura însăşi l-a împiedicat.

Osteniţi de atâtea presupuneri, oamenii ar fi fost dispuşi să creadă, probabil, ca şi când nu le-ar fi ajuns toate

celelalte enigme, că avea să vină o zi când telefonul va dispărea după prima convorbire.

Istoria se arată de obicei zgârcită cu ceea ce s-a întâmplat între poeți şi tirani. Adevărul este înlocuit adesea cu scorneli ce pot fi ținute minte la fel de uşor precum pot fi şi uitate.

„Doi nebuni trăiau la Roma.
Unu-i Nero, altu-i Seneca.”

Conform unui obicei mortuar, dramaturgul genial îşi petrecea cea mai mare parte a timpului la curtea împăratului.

Întreaga Romă bârfea despre asta, fără a putea răspunde la întrebarea cine pe cine amuza. La prima vedere, părea normal ca cel amuzat să fie împăratul. Cu atât mai mult cu cât cronica ni-l descrie pe Seneca, în final, tăindu-şi venele în cada de baie, pentru a se conforma ordinului celuilalt de nu ieşi viu de acolo.

Deci scena este clară: primul înțelept al Romei în cada cu apă fierbinte, încercând, prin tăierea lentă a venelor şi cu ajutorul apei calde, să-şi uşureze moartea. Nu departe, tiranul Romei aştepta curios să afle despre cum decurge moartea. Între ei, zeci de cronicari şi spioni care alergau de la unul la altul, pentru a comunica ultimele noutăți: grăbirea acțiunii, încetinirea ei sau creşterea temperaturii apei, o oarecare speranță de iertare.

Între timp, în jur, Roma fierbe de zvonuri şi bârfe. Cronica, culmea, nu arată vreo părere de rău pentru dramaturg. În locul compasiunii pentru suferința lui, domina impresia că tiranul şi artistul îşi scot ochii unul altuia.

E mult de când Seneca se află în centrul bârfelor. De parcă nu s-ar fi mulțumit cu avantajele palatului imperial, făcea dragoste cu mama tiranului, în acelaşi timp mătuşa viitorului suveran. Toate sursele spun că împăratul aflase,

dar cauza „conflictului” n-avea de-a face cu asta. Se ştie chiar că Nero îşi ucisese mama cu mult timp în urmă, dar nu din acest motiv, iar istoria se pare că a depăşit momentul. Între timp, motivul „conflictului”, nefiind important în sine (la fel ca majoritatea impulsurilor tiranilor), te provoacă să crezi că memoria omenirii, chiar şi în cazurile când nu e stimulată prin nimic, n-a fost atât de îngăduitoare cu marii poeţi.

Clişeul că ei n-au nevoie de protecţie e prezent poate aici în cea mai evidentă formă a lui. Şi asta o ştiu ambele părţi: omenirea şi poeţii.

Expresia „Rusia are azi doi ţari”, prin care se înţelegeau ţarul şi cel mai mare scriitor al ţării, Tolstoi, este una ce pare creată special pentru sferele înalte: poeţi, ceruri, regi, dar ea a depăşit ţări şi epoci, pentru a fi la îndemâna oricui. Ceea ce părea greu de înţeles era accepţiunea care i se rezerva în acest caz expresiei.

Şi aceasta presupune două contingente. Primul contingent, armata nesfârşită a cititorilor, curioşilor, a tuturor iubitorilor cuvântului scris. Al doilea, combatanţii înşişi, scriitorul şi regele. La început, se poate spune despre aceştia din urmă că, în loc să se simtă măguliţi de această popularitate, se înverşunează unul contra altuia, scriitorul mai mult, regele mai puţin.

Pentru a ne întoarce la mulţimea cititorilor, toate evidenţele arată că, între cei doi combatanţi, ei vor alege scriitorul împotriva regelui.

Atracţia paradoxului e motivul principal de când lumea şi pământul.

Rusia nu putea avea doi ţari, aşa cum nu putea avea doi sori sau doi luceferi. Între timp se întâmplase minunea minunilor, unicul în orice, ţarul, putea fi dublat de un om care nu avea nici coroană, nici tron şi nici un însemn împărătesc.

Țarul din epoca aceea era un Romanov. Nu se ştie să fi spus ceva despre Tolstoi. Şi nici să se fi făcut vreo comparație cu el. (Doi Tolstoi are astăzi Rusia etc.)

În timp ce acesta din urmă, din păcate pentru el şi spre marele nostru necaz, nereuşind să-şi pună stavilă gurii, nu a lăsat nimic nespus despre rivalul său. Izbucnirile lui pot suna incredibile şi nedemne pentru oricine, şi cu atât mai mult pentru căruntul geniu rus.

Doi țari are astăzi Rusia... expresie care exprimă de departe ipocrizie. Căci Rusia, ca orice țară monarhică, nu putea avea decât un rege, dublarea suveranului, în acest caz, este punerea lui sub semnul întrebării în favoarea rivalului.

Expresia nu are în nici un caz vreo doză de adversitate împotriva scriitorului. (Rusia are un țar, nu-i mai trebuie altul... etc.) În utilizarea ei frecventă, ea nu multiplică decât admirația față de geniul literaturii ruse. (Credeam că avem țarul pe care-l dorim, fără să ştim despre celălalt... cel adevărat.)

Aşa cum se întâmplă adesea în pariurile celebre, când printre admiratorii câştigătorilor apare nemulțumirea falsă de tipul: ah, dacă... (În acest caz, ah, dacă învingătorul s-ar fi dovedit mai reținut...)

Cu trecerea vremii, desfăşurarea istoriei nescrise, mai exact dorința de perfecțiune, se întâmplă să se finalizeze cu întrebarea: ar fost oare posibil ca marele Tolstoi să fi înjurat aşa?

Răspunsul poate fi găsit între două afirmații contrare: Imposibil! Sau, posibil, de ce nu?

Lev Tolstoi nu era un tip introvertit. Discuțiile lui de la Iasnaia Poliana, deşi uneori foarte delicate, precum cele cu Cehov şi Gorki, erau bine cunoscute. Ar fi suficientă o analiză a lor pentru a scăpa de falsele enigme.

La prima vedere, ai impresia că Tolstoi nu doar că nu discută despre țarul rus, ci că ar face parte din categoria aceea de oameni care nu cunosc faimoasa expresie cu dubla coroană.

Se vorbeşte, e adevărat, despre un împărat al literelor, dar acesta nu este nici țar, nici rus. Este vorba despre un englez îndepărtat, căruia Tolstoi n-are nici o rezervă de a-i pomeni numele, William Shakespeare. Şi, la fel ca aceia care se tem să nu existe neînțelegeri de tipul: poate că este un alt Shakespeare, nu cel pe care-l ştim noi, când vine vorba despre titlurile operelor, el nu uită să pomenească *Hamlet* şi *Macbeth*, două cărțulii inutile ale acestui dramaturg slăbuț.

Să nu-ți crezi urechilor.

Deşertăciunea țarului-țar, în fața măreției scriitorului-țar.

Shakespeare trebuie detronat.

El nu numai că nu e mare, ci este de-a dreptul mediocru.

În familia geniilor apar pe ici, pe colo semnele invidiei, dar exemple precum cel de sus în nici un caz.

Într-un moment de supărare? De pierdere a obiectivității? Şi, de ce nu: de nebunie?

Nu. Sunt mii de ore. Discuții interminabile. Cu oameni serioşi: Rusia trebuie să-l detroneze pe Shakespeare. Şi nu doar asta. Trebuie să doboare întreaga lume, inclusiv Anglia care l-a născut.

VERSIUNEA A TREISPREZECEA
Epilog

Rareori s-a vorbit şi s-a scris atât de mult despre o convorbire telefonică. Nesfârşite au fost analizele textului şi la fel de încrâncenate controversele din jurul lui. Dovezile arhivistice sunt de aşa natură încât, în loc să ajute la credibilizarea textului convorbirii, nu doar că n-o fac, ci

ajung până acolo încât să sporească suspiciunile cum că discuția nici nu s-ar fi întâmplat.

În realitate, discuția chiar a avut loc. 23 iunie 1934. Sunt stabilite exact şi numele protagoniştilor: Iosif Stalin, şeful suprem al celui mai opresiv stat al vremii, şi Boris Pasternak, cunoscut scriitor şi, în acelaşi timp, neagreat de acest stat şi de conducătorul lui.

Arhivele comunică şi durata convorbirii, între trei şi patru minute. Textul complet al fiecărui interlocutor este clar în fiecare înregistrare. Din primele lor cuvinte se deduc şi locurile din care cei doi se adresează unul altuia. Primul loc e Kremlinul, celălalt e apartamentul moscovit al scriitorului.

La prima vedere, nimic neclar, ca să nu spun „misterios”, în acest schimb de fraze. Unul dintre personaje, Stalin, îi pune câteva întrebări celuilalt, lui Pasternak, despre un al treilea, al cărui nume, din cauza faptului că e arestat, e pe buzele tuturor: Osip Mandelştam.

Pasternak răspunde într-un anume fel, dar şeful e nemulțumit de răspuns, până ce, la sfârşit, închide telefonul. Povestea se complică brusc, intrând într-o altă premisă, cea care ar putea să se numească „zona morții”. Este cea care aduce confuziile şi ceața care vor dăinui zeci de ani.

Aflată în acelaşi timp în două zone inaccesibile una alteia, întâmplarea ne va chinui pe toți cu incertitudinea în care se zbate. Ea va fi ca un clopot de alarmă, care nu lasă în veci conştiința umană să adoarmă. În depărtarea lui, Osip Mandelştam nu a fost şi nici nu va fi niciodată singur. Şi aici se află, pare-se, ceea ce, pentru a ne feri de cuvântul exagerat „nemurire”, ceva ce nouă ne va fi mai uşor şi mai firesc să folosim pentru Mandelştam şi toți cei ca el, cuvântul „imensitate”.

Noiembrie, 2018

Nota editorului:

Din respect pentru cititorii săi, autorul i-a adresat editorului rugămintea de a-i permite în edițiile viitoare să completeze această carte.